

UDSIGT

OVER

DEN DANSKE RETSHISTORIE

AF

POUL JOH^S JØRGENSEN

PROFESSOR VED KØBENHAVNS UNIVERSITET

ANDEN OMARBEJDEDE UDGAVE

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

MCMXIII

TRYKT MED BIDRAG AF
UNIVERSITETETS FRITRYKSKONTO

TRYKT I J. H. SCHULTZ A/S UNIVERSITETSBOGTRYKKERI

Fra Forfatteren.

UDSIGT
OVER
DEN DANSKE RETSHISTORIE

AF
POUL JOH^s JØRGENSEN
PROFESSOR VED KØBENHAVNS UNIVERSITET

ANDEN OMARBEJDEDE UDGAVE

1. Hæfte: Indledning. Retskilder

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
MCMXIII

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING

§ 1		1
-----	-------	---

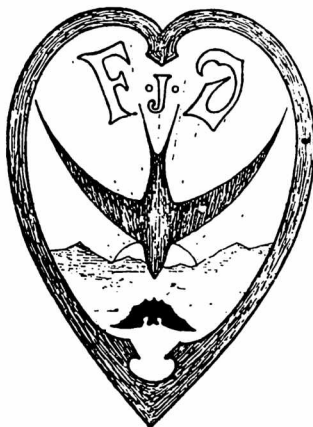
FØRSTE HOVEDAFSNIT

*Tiden indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede
(Kongeloven og Danske Lov).*

KAP. 1.

Retskilderne.

§ 2.	Retsdannelsen i den ældste Tid.....	14
§ 3.	Retsbøgerne	23
§ 4.	Kongemagtens voksende Indflydelse paa Landskabslovgivningen	31
§ 5.	Jydske Lov og Thords Artikler. Landskabslovene fra den senere Del af Middelalderen.....	37
§ 6.	Rigslovgivningens Opstaaen. De rigsløvgivende Myn- digheder. Lovenes Forkyndelse	44
§ 7.	Vederloven. Gaardsretterne	54
§ 8.	Valghaandfæstningerne.....	62
§ 9.	Rigsløvene indtil Udgangen af Middelalderen	72
§ 10.	Lovgivningen i det 16. og 17. Aarhundrede.....	80
§ 11.	Den kirkelige Lovgivning	86
§ 12.	Byretter og Byprivilegier. Birkeretten. Modbøger og Markedsordninger	103
§ 13.	Søretter	132
§ 14.	Gilde- og Lavsskraaer	135
§ 15.	Landsbyvedtægter	137
§ 16.	Sædvane og Praksis	139
§ 17.	Fremmed Rets Indflydelse paa dansk Ret.....	142

INDLEDNING.

§ 1.

I. Retshistorien er den Videnskab, hvis Opgave det er at undersøge og fremstille Retsbegrebernes og Retssætningernes Oprindelse og historiske Udvikling. Dens Betydning beror for det første paa, at den er et uundværligt Hjælpemiddel ved den videnskabelige Behandling af den gældende Ret, hvis rette Forstaaelse ofte forudsætter Kendskab til de tidligere Trin i Udviklingen, og det i desto højere Grad, jo roligere og jo mindre udsat for fremmed Paavirkning denne har været. Men Retshistorien er ikke blot en Hjælpevidenskab; den har ved Siden deraf ogsaa sin selvstændige Betydning, idet den udgør et vigtigt Led af den almindelige Kulturhistorie.

II. Retshistorien er en forholdsvis ung Videnskab. Skønt Tilløb til retshistorisk Forskning allerede tidligt forekommer, er det dog først ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, at Interessen for Rettens historiske Udvikling bliver levende. For Naturretsteorien, der var herskende i det 17. og 18. Aarhundrede, eksisterede Begrebet Udvikling overhovedet ikke. Idet den opfattede Menneskenaturen som evig og uforanderlig, ansaa den det for muligt at udforme en ideal Ret, der vilde være i Stand til at fyldestgøre alle Tiders og alle Folkeslags Krav paa en retfærdig Ordning af Livsforholdene. Man oversaa vel ikke, at den positive Ret faktisk til forskellig Tid havde haft et forskelligt Indhold, men dette antoges at hidrøre fra en mangelfuld Opfattelse af, hvad Menneskenaturen krævede, eller fra de vekslende Magthaveres rent tilfældige Luner. Naar man gav sig af med retshistoriske Undersøgelser, var det derfor, hvor man ikke for-

fulgte praktiske Formaaler, hyppigst en ren antikvarisk Interesse, der gjorde sig gældende, hvilket naturligt førte med sig, at man ofrede Retsarkæologien forholdsvis stor Opmærksomhed. Bortset fra denne indskrænkede man sig i det væsentlige til Publikation af de ældre Love og til Drøftelse af Spørgsmaal vedrørende deres Tilblivelse og indbyrdes Forhold. Paa dette Omraade ydede enkelte Forfattere noget betydeligt.

Det var den tyske historiske Skole (Hugo, v. Savigny og Eichhorn), som havde Fortjenesten af ved Begyndelsen af forrige Aarhundrede at slaa til Lyd for en ny Betragtningssaaledes. Efter den er Retten et Produkt af Folkenes historiske Udvikling, saaledes som denne har formet sig under Indflydelse af deres oprindelige Anlæg og af de ydre Vilkaar, under hvilke de har ført deres Liv. Derfor bliver Kendskab til Udviklingen nødvendigt ikke blot for Forstaaelsen af den gældende Ret, men ogsaa for et frugtbart Arbejde paa at føre den videre frem ad Veje, der stemmer med Folkenes Karakter og Behov. Idet den historiske Skole saaledes i første Linie fæstede Blikket paa Nutiden og nærmest kun interesserede sig for Fortiden, fordi den gennem Studiet af den mente at vinde et Udgangspunkt for Opfattelsen af den gældende Ret, kom den under I. berørte mere »praktiske« Side af den retshistoriske Forskning nødvendigvis til at træde noget i Forgrunden, men dette hindrede dog ikke, at man ogsaa beskæftigede sig med forlængst afdøde Retsinstitutter, som intet Spor havde efterladt sig i Nutiden. Derimod førte det nævnte Synspunkt let med sig, at den moderne Rets Dogmatik blev bestemmende for Opfattelsen ogsaa af den ældre Ret, ligesom den videnskabelige Synskreds indsnævredes til kun at omfatte den nationale Ret og saadan fremmed Ret, som i Tidens Løb enten var blevet formelig reciperet eller dog bevislig havde paavirket hin. Om et egentlig sammenlignende Studium af forskellige Folkeslags Ret var der — med enkelte Undtagelser (Jacob Grimm) — endnu ikke Tale.

En ny Epoke i Retshistorien kan derfor regnes fra den Tid (de sidste Aartier af det 19. Aarhundrede), da det

andet under I. nævnte Synspunkt, hvorefter Retshistorien simpelthen er en Forgrening af Kulturhistorien med samme selvstændige Berettigelse som denne, med Styrke begyndte at gøre sig gældende. Dette Synspunkt medførte i to Retninger en Ændring af den videnskabelige Metode. Dels begyndte man i større Omfang at undersøge selve Udgangspunkterne for Retsudviklingen og at give en selvstændig, af moderne dogmatiske Opfattelser uafhængig Bestemmelse af de Retsbegreber, som beherskede den ældste Ret, hvorved man navnlig fandt et Støttepunkt i en rent sproglig Analyse af de gamle Retsudtryk. Dels udvidedes Horisonten til ogsaa at omfatte fremmede Folkeslags Ret, hvorved der vandtes et Middel til at udfylde Hullerne i Overleveringen, og hvad der er endnu vigtigere, til gennem Rekonstruktion at give et Billede af Retstilstanden i Perioder, der ligger forud for de ældste skrevne Retskilders Tilblivelse. Muligheden af en saadan Rekonstruktion beror paa den Kendsgerning, at de større Folkegrupper, som nu sonder sig i flere eller færre selvstændige Folk, een Gang har været Enheder med fælles Sprog og fælles Ret. Det, at Udgangspunktet for stammebeslægtede Folks Retsudvikling saaledes nødvendigvis maa have været det samme, berettiger til af de senere fremtrædende Ligheder og Uligheder mellem deres retlige Ordning at drage visse Slutninger med Hensyn til den oprindelige Tilstand. Størst Betydning i denne Henseende har naturligvis Lighederne, idet disse kan være en Arv fra Fortiden og altsaa tilstede en direkte Slutning til, hvad der inden de paagældende Folkeslags Adskillelse var gældende Ret. En Betingelse for, at en saadan Slutning kan være berettiget, er det dog, at Ligheden ikke kan forklares paa anden Maade, og i saa Henseende er der navnlig to Muligheder, der maa regnes med. For det første kan det tænkes, at Ligheden skyldes en i en senere Tid stedfunden gensidig Paavirkning eller et direkte Laan, som det ene Folk har gjort hos det andet. Og dernæst er det ikke udelukket, at den kan hidrøre fra en parallelt løbende, men indbyrdes uafhængig Udvikling ud fra det oprindelige Grundlag. Kun hvor ingen af disse Muligheder efter Omstændig-

hederne maa foretrækkes, vil den ovennævnte Slutning være tilstedelig. Hvad Ulighederne angaar, vil de have Betydning, hvor det fælles Udgangspunkt, fra hvilket de har udviklet sig, maa have været af en ganske bestemt Beskaffenhed, for at Udviklingen overhovedet skal have været mulig.

Det vil af det her bemærkede fremgaa, at den moderne Retshistorie fortrinsvis er karakteriseret ved sin sammenlignende Metode og ved den Nytte, den drager af de af Sprogforskningen indvundne Resultater. De betydeligste Værker foreligger hidtil paa den germanske Rets Omraade (H. Brunner og Karl v. Amira), hvor den stærke Forgrening af Urfolket og de i stort Tal bevarede Optegnelser fra forholdsvis primitive Udviklingstrin frembyder særlig gunstige Betingelser for et sammenlignende Studium. Men ogsaa ved Fremstillingen af andre Folkeslags Retshistorie har de nye Metoder fundet Anvendelse. Der er endog gjort Tilløb til en sammenlignende Behandling af alle de indogermanske Folks Ret og derigennem til en Rekonstruktion af den Urret, af hvilken indisk, græsk, romersk, keltisk, germansk og slavisk Ret har udviklet sig.

En udmærket Udsigt over den germanske Rets Udvikling indtil Slutningen af Middelalderen findes hos v. A m i r a, *Recht* (Paul, *Grundriss der germanischen Philologie* 2. Udg. III, 51 flg. Ogsaa i Særtryk). Se i øvrigt med Hensyn til tysk Ret B r u n n e r, *Deutsche Rechtsgeschichte* I²—II, 1906 og 1892 (ikke afsluttet), og S c h r ö d e r, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte* 5. Udg. 1907, med Hensyn til den norsk-islandske Ret K. M a u r e r, *Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte* I—V, 1907—1910, F r. B r a n d t, *Forelæsninger over den norske Retshistorie* I—II, 1880—83, A. T a r a n g e r, *Udsigt over den norske Rets Historie* I og II—I, 1898—1904 (ikke afsluttet), med Hensyn til svensk Ret N o r d s t r ö m, *Bidrag till den svenska samhällsförfatningens historia* I—II, 1839—40, med Hensyn til oldindogermansk Ret i Almindelighed O. S c h r a d e r, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* 1901, H i r t, *Die Indogermanen* I—II, 1905—07, V i l h. T h o m s e n, *Oldarisk Kultur* (i *Verdenskulturen* I, 178 ff.). Jfr. ogsaa *Zeitschr. der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*.

Med den i det foregaaende omhandlede sammenlignende Retshistorie, der bygger paa Forudsætningen om et oprindeligt Stammeslægtskab mellem de Folk, hvis Ret sammenlignes, maa ikke forveksles Universalretshistorien, ogsaa jævnlig kaldet den sammenlignende eller etnologiske Rets-

videnskab. Denne sætter sig et videregaaende Formaål, idet den gennem en Undersøgelse af alle, derunder ogsaa de endnu uciviliserede eller dog kun halvt civiliserede Folkeslags Ret stræber at udfinde de almindelige Love for Retsudviklingen og at paavise Betingelserne for de forskellige Retsinstitutters Opstaaen. Den haaber ad denne Vej at vinde et Grundlag for en ny positiv Retsfilosofi.

En Oversigt over Universahretshistorien findes hos K o h l e r, *Encyklopädie der Rechtswissenschaft* I, 1904, 17 ff. Se ogsaa *Zeitschr. für vergleichende Rechtswissenschaft*.

III. Forudsætningen for med Sikkerhed at kunne anvende den sammenlignende Retshistories Metode er naturligvis, at man er paa det rene med, hvilke Folkeslag der er stammebeslægtede, samt med Nærheden af Slægtskabet. Den sikreste Oplysning herom giver den sammenlignende Sprogvidenskab. Denne lærer os bl. a., at Danskerne tilhører den germanske Folkeklasse, der atter er en Forgrening af den indogermanske Folkeæt. Germanerne deles i Reglen i tre Grupper, Nordgermaner, Østgermaner og Vestgermaner. Af disse antages de to førstnævnte at staa hinanden nærmere, end nogen af dem staaar den tredie Gruppe. Norgermanerne omfatter de skandinaviske Folk og falder i en østnordisk (dansk-svensk) og en vestnordisk (norsk-islandsk) Gren. Østgermanerne omfatter Goter, Burgunder og Vandaler, Vestgermanerne de forskellige tyske Stammer (Bairer, Alamanner, Franker, Thüringer og Sakser) samt Friser og Angelsakser, der danner en Underafdeling for sig. Enkelte Folkeslags Stilling i denne Gruppering er omtvistet; dette gælder navnlig om Langobarderne, der i Reglen henføres til Vestgermanerne, men af nogle anses for nær beslægtede med de skandinaviske Folk og da særlig med Danskerne.

Det vil af det her udviklede fremgaa, at vore nærmeste Stammefrænder er Svenskerne, hvis Ret derfor er særlig egnet til gennem Sammenligning at belyse vor egen. Næst efter Svenskerne følger de andre Nordgermaner, derefter Østgermanerne og til sidst Vestgermanerne. Disse staaar os altsaa fra først af fjernest, men det er paa den anden Side fra dem, d. v. s. fra Tyskland og England, at vi i senere Tid

har modtaget de stærkeste Paavirkninger. Bortset fra saadanne maa det iøvrigt fastholdes, at den danske Ret i sin Helhed er nordisk Ret. Selv om man antager, at der til Grund for den i den historiske Tid fremtrædende Søn-
dring mellem forskellige Retsomraader (jfr. nærmere § 2 III.) ligger en oprindelig Modsætning mellem flere af hinanden uafhængige Riger, hvilket, for saa vidt Jylland angaar, kan have nogen Sandsynlighed for sig, behøver man ikke deraf at slutte, at Jyderne skulde være et ikke-skandinaviske Folk, der stod den anglo-frisiske Gruppe af Vestgermanerne nærmest.

IV. Den danske Retshistories Kilder omfatter alt, hvad der kan oplyse om den danske Rets historiske Udvikling. Hertil hører:

1. Love og private Retsoptegnelser (Retsbøger), hvilke for den ældre Tids Vedkommende til Dels træder i de egentlige Loves Sted og ifølge deres Tilblivelsesmaade kan gøre Krav paa fuld Troværdighed (se nærmere §§ 2 flg.).

2. Retsordsprog og andre Sentenser af juridisk Indhold. Bekendt er den til Peder Laale henførte Samling af middelalderlige Ordsprog.

3. Den ældre juridiske Litteratur. Denne er for Middelalderens Vedkommende meget sparsom og falder til Dels sammen med de under 1. nævnte Retsbøger, jfr. navnlig Ærkebiskop Anders Sunesens saakaldte Parafrase af Skaanske Lov (§ 3 II.) og Thord Litles Artikler (§ 5 III.). Bortset herfra kan nævnes Svend Aagesens Skrift om Vederloven, Biskop Knud Mikkelsens Gloser til Jydske Lov (§ 5 II.) samt et lille Arbejde af samme Forfatter om Procesmaaden ved de gejstlige Retter, hvilket dog kun er en Bearbejdelse efter et udenlandsk Forbillede. Fra det 16. og 17. Aarhundrede mærkes en lille Afhandling om Vrag af Rigsraaden Erik Krabbe (trykt sammen med hans tyske Oversættelse af Jydske Lov 1684), et stort *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum*, udgivet af Raadmand i Roskilde Christen Ostensen Vejle med Bistand af den juridiske Professor Claus Plum (Udgaver af 1641, 1652 og 1665), den københavnske Raadstueskriver og Raadmand Arent Berntsens »Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed« (1656), Niels Heldvads Formularbog (Udgaver af 1625, 1632 og 1650 samt i ændret Skikkelse ved Christian Cassuben 1667) samt forskellige paa Tysk skrevne Arbejder vedrørende den jydske Ret af de slesvigske Jurister Johan Meier, Blasius Eckenberger og Joachim Blüting. Af disse er dog flere endnu utrykte, og ogsaa ellers kan man i Lovhaandskrifterne træffe mindre som oftest anonyme Afhandlinger om juridiske Emner, saaledes et kort Udtog

(almindelig kaldet »Kejserretten«) af den af Flamlænderen Damhouder udgivne *Praxis rerum criminalium* (1555), forskellige Stykker af processuelt Indhold, Ordforklaringer, Bødetavler o. s. fr. I denne Forbindelse kan endelig erindres om de forskellige Oversættelser af de ældre Love, som foreligger baade fra Middelalderen og fra 16. Aarh., og om de ældste trykte Lovudgaver.

4. Breve (Diplomer), indeholdende retlige Viljeserklæringer eller Bevidnelser om Handlinger af retlig Betydning.

Det ældste danske Brev, hvis Indhold kendes (Knud den helliges Gavebrev til Domkirken i Lund) stammer fra 1085, det ældste delvis bevarede Brev fra 1135. Indtil c. 1400 er Brevene affattede paa Latin, derefter som Regel paa Dansk.

Efter Udstederne kan Brevene deles i forskellige Grupper, blandt hvilke særlig skal nævnes:

a. Breve, udstedte af Kongerne, hvilke fra først af hyppigst havde Karakteren af Privilegie-, Gave- eller Værnebrev, men senere fik et meget broget Indhold. En særlig vigtig Gruppe af dem er Brevene vedrørende Kongens Deltagelse i Retsplejen. Kongebrevene var enten aabne Breve (Patenter), som rettedes til Undersaatterne i Almindelighed eller til en større Kreds af dem og i senere Tid indlededes med Ordene: »Vi gøre alle vitterligt«, eller lukkede Breve (Missiver), der henvendte sig til enkelte Personer og begyndte med »Vor Gunst tilforn«. En tilsvarende Sondring kan i øvrigt gøres indenfor de følgende Grupper af Breve.

b. Breve, udstedte af de forskellige kirkelige Myndigheder og Institutioner.

c. Breve, udgaaede fra Tingene (Landsting, Herredsting, Birketing og Byting). Denne Gruppe af Breve faar først Betydning fra Tiden omkring Aar 1300.

d. Breve, udstedte af private Personer, af hvilke der vel findes enkelte allerede fra det 12. Aarh., men som ogsaa først forekommer i større Antal henimod Aar 1300.

Af Brevstoffet fra Middelalderen er det meste i Tidens Løb gaaet tabt, og hvad der endnu findes i Behold, kendes for en stor Del kun gennem Afskrifter eller Udtog. Blandt disse maa særlig nævnes de Brevbøger, som fandtes ved mange af de kirkelige Stiftelser, og af hvilke nogle er bevarede til Nutiden. Brevbøgerne er i Reglen blevet til paa en Gang, idet vedkommende Stiftelse har ladet tage Afskrift eller gøre Udtog af alle de Breve, som til et vist Tidspunkt var i dens Besiddelse; kun enkelte af dem er senere førte à jour og da som oftest med lange Mellemrum. Til de vigtigste hører Bøgerne fra Domkapitlerne i Lund, Odense, Aarhus og Ribe (den sidste til Dels ogsaa for Bispens Breve) samt fra Klostrene i Esrom, Æbelholt, Sorø, Dueholm og Løgum. Det er væsentlig gennem Brevbøgerne, at de gejstlige Arkiver fra Middelalderen er kendte; hvad der ikke er optaget i dem, er i de fleste Tilfælde gaaet tabt. Dog haves fra det 16. og 17. Aarh.

for en Række Arkiver, særlig Klosterarkiver, Registraturer over de da eksisterende Breve, forsynede med korte Indholdsangivelser. Ogsaa i andre Arkiver, saaledes i Kongens, har man haft Brevbøger af den omtalte Art. Gennem Afskrifter af dem kendes bl. a. de vigtige Akter vedrørende Kronens Stridigheder med de lundske Ærkebiskopper Jakob Erlandsen og Jens Grand samt Erik af Pommerns Proces med de holstenske Grever om Retten til Sønderjylland (1424). Over de kongelige Arkiver haves ligeledes enkelte Registraturer fra ældre Tid.

Et fyldigere Kendskab til de fra offentlige Myndigheder *udgaaede* Breve faas fra den Tid, da man i de paagældende Kontorer begyndte at føre Kopibøger eller dog Bøger, indeholdende Udtog af Brevene. Saadanne Bøger synes at være førte i Kancelliet siden Midten af det 15. Aarhundrede, men de optog oprindeligt kun visse Klasser af Breve og er indtil 1513 for en stor Del gaaet tabt. Fra Kristiern II.s Tid faar de megen Betydning for Kendskabet til Landets indre Forhold, og Rækkerne af dem bliver ogsaa efterhaanden, særlig siden 1535, fuldstændige. Derimod varer det længe, inden de kommer til at indeholde alle *udgaaede* Kongebreve. Man sondrede mellem »Registre« for de aabne og »Tegnelser« for de lukkede Breve. — Hvad Domstolene angaar, haves siden 1537 en i det væsentlige fuldstændig Række af Kopibøger over de paa Kongens Retterting afsagte Domme, og ikke mange Aar senere (Reces 1551) paaabodes Førelsen af lignende Bøger ved samtlige underordnede Ting samt ved Raadstueretterne. Dette Paabud fulgtes dog langt fra allevegne, idet man mange Steder nøjedes med at føre en Retsprotokol (Tingbog eller Raadstuebog), som i kronologisk Orden optog alt, hvad der foregik paa Ting eller for Raadet. I de større Købstæder har saadanne Protokoller sikkert eksisteret en rum Tid før 1551 (i København nævnes de endog saa tidligt som 1292), men ingen af de bevarede Bøger naar dog længere tilbage end til Begyndelsen af det 16. Aarh. Hvad der er i Behold fra denne Tid, er endnu kun meget lidt, og man maa langt ind i det næste Aarhundrede, forinden Protokolrækkerne bliver tilnærmelsesvis fuldstændige. Til de vigtigste Efterladenskaber af den heromhandlede Art hører Domkopibøgerne fra Viborg Landsting samt Ting- og Raadstuebøgerne fra Malmø, Helsingør og Ribe. De tilsvarende Bøger fra København er derimod tabte.

5. Andre Aktstykker af juridisk Natur. Blandt disse skal nævnes:

a. Jordebøger. En meget vigtig Kilde til den offentlige Rets Historie i det 13. Aarh. er den saakaldte Kong Valdemars Jordebog, der indeholder Fortegnelser over Kongens og Kronens Gods samt Indtægts- og Skattelister m. m. Største Delen af Jordebogen synes at stamme fra 1231 eller Aarene nærmest derefter; enkelte Stykker hidrører dog først fra en noget senere Tid. Andre vigtige

Jordebøger fra Middelalderen er Roskildebispens Jordebog fra Slutningen af det 14. Aarh. og Slesvig Bisps Jordebog fra det 15. Aarh. Fra Tiden efter Aar 1600 haves et stort Materiale af offentlige og private Jordebøger.

b. Regnskaber. Af retshistorisk Interesse er bl. a. Lens-, Byfoged- og Kæmnerregnskaberne.

c. Aktstykker vedrørende Rigsraads- og Stændermøder.

6. Hele det øvrige historiske Kildestof, for saa vidt det indeholder Oplysninger om Retstilstanden i ældre Tid, saasom Krøniker, Annaler, Folkeviser, Indskrifter, Mønter o. s. v. Dette Stof er af særlig Betydning for den ældre Middelalder, da de andre foran nævnte Kilder endnu flyder sparsomt. Meget vigtig for Retshistorien er saaledes Saxo's *Gesta Danorum* og den øvrige danske Historieskrivning fra samme eller tidligere Tid. Ogsaa Nabo-landenes Forfattere kan lejlighedsvis yde Bidrag til Oplysning af Retstilstanden her i Landet, f. Eks. Adam af Bremen.

Angaaende Udgaverne af de ældre Love vil det fornødne blive bemærket paa forskellige Steder i Afsnittet om Retskilderne. — Peder Laales Ordsprog er udgivne i A. Kock och C. af Petersens, Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. I—II. 1889—94. Jfr. ogsaa Kolderup-Rosenvinge Retshistorie I, 20 Note a. og Larsen, Saml. Skr. I—1, 257. — Det danske Brevstof fra ældre Tid foreligger ikke trykt i noget enkelt stort Diplomatarium, men findes, for saa vidt det overhovedet er udgivet, spredt i en Mængde forskellige Værker. Blandt disse kan særlig nævnes: Thorkelin, Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 1786 (Breve indtil 1259). Molbech og Petersen, Udvalg af danske Diplomer I, 1858 (danske Breve indtil 1408). H. Knudsen, Diplomatarium Christiæni Primi, 1856. De ældste danske Arkivregistraturer I—V, 1854—1910. A. Thiset, Danske adelige Brevkister 1897. Diplomatarium Svecanum I—V, 1829—1865 og Svenskt Diplomatarium VI—1, 1878 og ny Række, begyndende med 1401, I—III, 1875—1902 (heri Brevene fra Skaane). L. Weibull, Lunds Årkestifts Urkundsbok, III og IV, 1900—1909 (under Udgivelse). Samme, Malmø Stads Urkundsbok I, 1901 (under Udgivelse). P. v. Møller, Fornhandlingar rörande Halland I, 1868. Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie 1852. O. Nielsen, Codex Esromensis 1880—81. Samme, Københavns Diplomatarium I—VIII, 1872—87. Aktstykker, udgivne af Fyens Stifts litterære Selskab I—II, 1841—45. O. Nielsen, Gamle jydsk Tingsvidner 1881. Samme, Dueholms Diplomatarium 1872. Samme, Harsyssels Diplomatarium 1893. Samme, Ribe Oldemoder 1869. Heise, Diplomatarium Vibergense 1879. Hübertz, Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus I—III, 1845—46. Urkundensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft I—IV, 1839—80. Hasse, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden I—III, 1884—96. Sejdelin, Diplomatarium Flensborgensis I—II, 1865—73. Kr. Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder 1901. Moltesen, Krarup og Lindbæk, Acta Pontificum Danica 1316—1536 I—IV, 1904—10 (under Udgivelse). Mange Breve findes fremdeles i Hvitfeld, Danmarks Riges Krønike (særlig en Række ellers tabte Breve fra Erik Mændveds Tid), Pontoppidan, Annales

ecclesiæ Danicæ, Suhm, Historie af Danmark, Scriptores rerum Danicarum (heri bl. a. flere af Brevbøgerne samt Aktstykkerne fra Ærkebisperstridighederne og Processen om Sønderjylland), Dänische Bibliothek, Danske Magazin, Kirkehistoriske Samlinger (bl. a. Pavebreve vedrørende Danmark), Aarsberetninger fra Geheimearkivet (bl. a. Breve vedrørende Helsingør og Haderslev Kapitels Brevbog), Historisk Tidsskrift för Skåneland I (Breve fra Halmstad Raadstuearkiv) o. s. fr. — Et Supplement til alle de øvrige Samlinger for Tiden indtil 1450 bringer K. r. Erslev, W. Christensen og A. Hude, Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis I—IV 1. H., 1894—1906 (ikke afsluttet), hvilket Værk foruden en af diplomatiske Oplysninger ledsaget Fortegnelse over de i danske Arkiver hjemmehørende Breve tillige indeholder Udtog af de hidtil utrykte. Et vigtigt Hjælpemiddel til Orientering i Brevstoflet er ogsaa Regesta diplomatica historiæ Danicæ I—II, 1847—70. 2. Række I—II 1889—1907 (kronologisk ordnede og af korte Indholdsangivelser ledsagede Fortegnelser over alle trykte Breve, indeholdende Oplysninger til Danmarks Historie, for Tiden indtil 1660) — Kancelliets Registre og Tegnelse er for Kristiern II.s Tid trykte i Suhms Samlinger til den Danske Historie I—II, 1779—84, og Nye Samlinger til den Danske Historie I—II, 1792—95, og for den følgende Tid (i det væsentlige i Udtog) i K. r. Erslev og W. Møllerup, Kong Frederik den Førstes danske Registranter 1879. Samme, Danske Kancelliregistranter 1535—1550, 1881—82 (kun de aabne Breve). Danske Magazin 3. og 4. Række (de lukkede Breve for 1535—1550). Bricka og Laursen, Kancelliets Brevbøger 1885 flg. (hidtil 10 Bind omfattende Tiden fra 1551—1596). Af Udgaver efter Dombøgerne foreligger Kolderup-Rosenvinge, Udvalg af gamle danske Domme I—IV, 1842—48 (i det væsentlige efter Rettingsdombøgerne indtil 1596, dog ogsaa Domme hentede andetsteds fra, bl. a. fra forskellige private Dombøger). V. A. Secher, Samling af Kongens Rettertingsdomme I—II, 1883—86 (for Tiden fra 1595—1614). — De ovennævnte middelalderlige Jordebøger er trykte i Scriptores rer. Dan. VII. Kong Valdemars Jordebog er tillige særskilt udgivet af O. Nielsen 1873, Slesvig Bisps Jordebog af R. Hansen og W. Jessen i Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig 1904. Jfr. ogsaa A. Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog 1892. — K. r. Erslev, Åktstykker og Oplysninger til Rigsraadet og Stændermødernes Historie i Kristian IV.s Tid I—III, 1883—1890. Se ogsaa Nye danske Mag. V, 8—54, 81—119, 207—20, 288—323 (Herredage 1523—30). Münter, Den danske Reformationshistorie I, 544—60 (Herredag 1527). Danske Mag. IV—6, 1 flg. (Herredag 1530). Nye Danske Mag. VI, 108—35 (Herredag 1531), II, 193—223, 242—56, 364—68 (Herredag 1533). Danske Mag. IV—5, 97 flg. (Herredag 1557). — Angaaende Udgaverne af de middelalderlige Krøniker og Annaler m. v. henvises til K. r. Erslev, Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen 1892. Som senere tilkomne Udgaver maa fremhæves Monumenta Germaniæ historica. Afdeling Scriptores XXIX, 1892, og Gertz, Vitæ sanctorum Danorum 1908—12.

Blandt Hjælpemidlerne ved Benyttelsen af Kilderne kan nævnes: G. F. V. Lund, Det ældste danske Skriftsprog Ordforraad, 1877. Schlytter, Glossarium i Sveriges gamla lagar XIII, 1877. O. Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700) I—IV og Supplement, 1881 flg. Falk og Torp, Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog I—II, 1903—1906. — Gertz, Historisk Læsebog i Middelalders-Latin 1905. — Du Cange, Glossarium mediæ et infimæ latinitatis I—VII 1840 (ny Udgave i 10 Bd. 1882). —

Palæografisk Atlas udgivet af den Arnemagnæanske Kommission. Dansk Afdeling 1903. — Grotefend, Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit I—II, 1891—98. — Bauer, Calendar for Aarene 601 til 2200 I—II, 1868. — Steenstrup, Tidsregning 1908. — K. r. Erslev, Historisk Teknik 1911.

V. Den egentlige Grundlægger af den retshistoriske Forskning i Danmark er Peder Kofod Ancher († 1788). Hans Virksomhed faldt før den historiske Skoles Gennembrud, men blev dog af den største Betydning, da han med Hensyn til videnskabelig Metode afgjort var forud for sin Tid. Sit Hovedværk kalder han »En dansk Lovhistorie«, hvilket Navn for saa vidt er betegnende, som hans Undersøgelser fortrinsvis knytter sig til de enkelte Love, hvilke han behandler i kronologisk Orden fra den ældste Tid indtil Kristoffer af Bayern. I den første Halvdel af det 19. Aarhundrede fandt Retshistorien flittige Dyrkere i J. F. W. Schlegel, J. L. A. Kolderup-Rosenvinge og J. E. Larsen. Rosenvinge udfoldede en omfattende Udgivervirksomhed og gav derhos den første sammenhængende Fremstilling af den danske Rets Historie, nærmest med Eichhorns tyske Værk som Forbillede. Til Rosenvinge findes en Række værdifulde Noter af Larsen, som ved Siden heraf har indlagt sig Fortjeneste ved sine grundige Undersøgelser over nogle af de vigtigste middelalderlige Retskilder. I senere Tid har den danske Retshistorie to Gange været Genstand for en samlet Fremstilling, først af C. L. E. Stemmann, hvis Arbejde dog ikke fører væsentligt udover Rosenvinges, sidst af H. Matzen. Desuden findes et ikke ringe Antal Monografier og Afhandlinger over enkelte Spørgsmaal, hvilke vil findes anførte paa vedkommende Steder i det følgende.

Kofod Ancher, En dansk Lovhistorie I—II, 1769—76. Samme, Samlede juridiske Skrifter I—III, 1807—11. Schlegel, Om de gamle Danskes Retssædvaner og Autonomie 1827. Kolderup-Rosenvinge, Grundrids af den danske Lovhistorie I—II, 1822—23. (Senere Udgaver med ændret Titel 1832 og 1860). J. E. Larsen, Samlede Skrifter I—1, 1861. Stemmann, Den danske Retshistorie indtil Christian V.s Lov 1871. H. Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret I—III, 1893—95. Privatret I—II, 1895—96. Indledning og Retskilder 1897.

For et sammenlignende Studium af den germanske Rets-historie er den nordiske Ret af stor Interesse. Skønt de ældste nordiske Love stammer fra en forholdsvis sen Tid (det 12. og 13. Aarhundrede) og saaledes er langt yngre end de ældste sydgermanske Love, der gaar tilbage til før Aar 500, viser de os dog i mange Henseender den germanske Ret paa et tidligt Udviklingstrin, idet de længere har formaaet at holde sig uberørte ikke blot af romeretlig, men ogsaa af kirkelig Indflydelse. Dertil kommer, at de har det væsentlige Fortrin fremfor de ældste tyske Love, at de ikke er

skrevne paa Latin, men paa de paagældende Folks eget Sprog. Det er derfor forstaaeligt, at de har tildraget sig megen Opmærksomhed ogsaa hos udenlandske Forskere, og at der i fremmed, navnlig tysk Litteratur findes talrige særdeles vigtige Bidrag til den nordiske Retshistorie. Blandt dem, der særlig har indlagt sig Fortjeneste paa dette Omraade, maa fra ældre Tid nævnes W. E. Wilda, fra nyere Tid Konrad Maurer, K. v. Amira, K. Lehmann, M. Pappenheim, J. Ficker o. fl. Disse Forfatteres Arbejder angaar dog i første Linie svensk og norsk-islandsk Ret, hvis Betydning for den sammenlignende Retshistorie er større end den dansk, idet denne paa Grund af Landets geografiske Beliggenhed tidligere har været udsat for fremmed Paavirkning. Ogsaa i Henseende til Stoffets Omfang og Behandling staa de gamle danske Love en Del tilbage for de andre skandinaviske Folks. Dog er de ovennævnte Forskeres Arbejder ogsaa paa mange Maader kommet den danske Retshistorie tilgode, baade direkte og indirekte.

VI. Hvad angaar Planen for den følgende Fremstilling, vil denne falde i to Hovedafsnit, af hvilke det første skal omhandle Retsudviklingen indtil den sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede (Kongeloven og Danske Lov), det andet skildre disse Loves Tilblivelse og give en kort Oversigt over nogle Hovedpunkter af den senere Udvikling. Indenfor det første Hovedafsnit vil Retskilderne, Statsretten, Strafferetten, Processen og Privatretten blive gjorte til Genstand for særskilt Fremstilling i den angivne Rækkefølge, saaledes at der ved den nærmere Ordning af Stoffet tages saa meget Hensyn til Tidsfølgen, som den systematiske Fremstillingsmaade tillader.

Litteratur: Brunner, I², 1—5 og 17—29. O. Gierke, Die historische Rechtsschule und die Germanisten 1903. Frensdorff, Das Wiedererstehen des deutschen Rechts (Z. f. R. XXIX, 1908, 1 ff.). v. Amira, Über Zweck und Mittel der germanischen Rechtsgeschichte 1876. Samme, Wie studiert man Rechtswissenschaft 1909, 13 ff. Maurer, Retskilder 1 ff. Hertzberg, Den moderne Retshistorie (Tidsskr. f. Retsvid. IV, 385 ff. og V, 1 ff.). Otto Fischer, Ziel und Methode des rechtsgeschichtlichen Unterrichts (Jherings Jahrbücher. 2. Folge XVIII, 303 ff.). Bernhöft, Über Zweck und Mittel der vergleichenden Rechtswissenschaft (Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss. I, 1 ff.). Kohler, Encyclopädie der Rechtswissenschaft 1904 I, 17 ff.

De germanske Folks og særlig Danskernes Etnografi: Joh. Steenstrup, Etnografien 1902. Samme i D. R. H. I, 75 ff. O. Bremer, Etnographie der germanischen Stämme (Paul, Grundriss der germanischen Philologie, 2. Udg., III, 735 ff.). Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie 1901 32 ff., 72 ff. G. Schütte, Var Anglerne Tyskere (Sønderjydske Aarbøger 1901 1 ff.). Samme, Altske Annexionslærdomme 1909 100 ff. H. Munro Chadwick, The Origin of the English Nation 1907, jfr. Ark. f. nord. Filol. Ny följd. 21. Bd. 310 ff. — Om Langobarderne, se Kjer, Edictus Rothari 1898

og Dansk og langobardisk Arveret 1901. Jfr. herved Z. f. R. XXI, 253 ff, og XXII, 366 ff., samt de der anførte Skrifter.

Den danske Retshistories Kilder: Matzen, Retskilder 3—30. Kr. Erslev, Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen 1892. — Angaaende den juridiske Litteratur, se Kofod Ancher, Lovhistorie I, 199—228 (Saml. Skr. I, 379—419), Falck, Das jütsche Low 1819, XXXIII flg., Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 73—79, Larsen, Saml. Skr. I—II, 306, Stemann, Retshistorie 31—32, Artiklerne om de paagældende Forfattere i Biografisk Lexikon og den der anførte Litteratur. Se ogsaa J. Paludan, Danmarks Litteratur i Middelalderen 1896, 47 ff. og 81 ff., og Samme, Danmarks Litteratur mellem Reformationen og Holberg 1896, 105 ff., 138 og 201 ff. — Om det fra Middelalderen bevarede Brevstof, se nu navnlig Kr. Erslev, W. Christensen og A. Hude, Repertorium diplomaticum IV (Arkivoversigt). Jfr. ogsaa Indledningerne til de forskellige ovenfor anførte Diplomatarier m. v. samt Vejledende Arkivregistraturer I—III, 1886—1900 (1ste Afdeling i Meddelelser fra det kgl. Geheimearkiv 1883—85), W. Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. 1903, 123 ff. og 166 ff., L. Weibull, Bibliotek och Arkiv i Skåne under Medeltiden 1901, Mackeprang, Dansk Købstadstyrelse 1900, 265 ff., P. Munch, Købstædernes Styrelse I, 1900, 190 ff. (i disse to Skrifter Oplysninger om Byarkiverne), Vill. Christensen i Saml. til jydsk Hist. 3. R., II, 3 ff. (om Viborg Landstings Arkiv), Aubert, Grundbøgernes Historie 1892, 106 ff. — Angaaende Kong Valdemars Jordebog, se C. Paludan-Müller, Studier til Danmarks Historie i det 13. Aarh., 2. Stykke, 1871 (Vidensk. Selsk. Skr. 5. R., hist.-phil. Afd. IV, 163 ff.). Samme, Kong Valdemars Jordebog 1874. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog 1874. Samme, Professor Dr. C. Paludan-Müller og Kong Valdemars Jordebog 1874. Samme i D. R. H. I, 778 ff. Samme i Danske Mag. V—5, 39—43. Kr. Erslev i Hist. Tidsskr. 4. R., V, 56 ff. Samme, Valdemarernes Storhedstid 1898, 67 ff. Holberg, Kong Valdemars Lov 1886, 205 ff. F. Bojsen, Jakob Sunesøn af Møn 1902, 100 ff. — Med Hensyn til de retshistoriske Forfattere, se Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 5—6, Stemann, Retshistorie 8—9, Steenstrup, Historie-skrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 1889, 381—88, samt de paagældende Artikler i Biografisk Lexikon.

Første Hovedafsnit.

Tiden indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede (Kongeloven og Danske Lov.)

KAP. 1.

RETSKILDERNE.

§ 2.

Retsdannelsen i den ældste Tid.

I. Ordet Ret (*ræt*), egentlig hvad der er rettet eller gjort lige, forekommer i moderne juridisk Sprogbrug i to forskellige Betydninger. Det betegner dels den retlige Ordning overhovedet og det Indbegreb af Regler, hvori den finder Udtryk (Ret i objektiv Forstand), dels den ved disse Regler begrundede Beføjelse eller Rettighed for den enkelte (Ret i subjektiv Forstand). Denne Dobbeltthed i Betydningen kan allerede spores meget tidligt, men fra først af var *ræt* dog hverken den eneste eller den fortrinsvis anvendte Betegnelse for den objektive Ret. De Ord, som i ældre Tid anvendtes for at udtrykke dette Begreb, var navnlig Ordene Lov og Dom. Lov (*logh*, egentlig Flertal af *lagh*) er beslægtet med at lægge og betyder altsaa, hvad der er lagt, særlig hvad der er lagt paa rette Maade. Dom (*dom*) betyder, hvad der er sat eller gjort (jfr. tysk thun og eng. to do). Begge Udtryk maa oprindelig have betegnet den objektive Ret i al Almindelighed, og i denne Betydning forekommer »Lov« endnu regelmæssigt i Landskabslovene. Men efterhaanden indsnevres Begrebsindholdet, saaledes at hvert af Udtrykkene kun kommer til at dække over en Del af det, som tidligere laa i dem begge. »Lov« bliver ensbetydende med den af den organiserede Samfundsmagt opstillede al-

mindelige Retsnorm, »Dom« med Samfundsmagtens Afgørelse af det enkelte Retstilfælde. Modsætningen mellem dem kommer til at svare til Modsætningen mellem de forskellige Maader, paa hvilke den objektive Ret fastsættes (Retsanordning og Retsanvendelse), jfr. nærmere under II. Som Betegnelse for den objektive Ret i sin Helhed er nu kun Ordet Ret anvendeligt.

Endnu erindres, at »Lov« i det ældre Retssprog foruden den nysnævnte tillige har en mere speciel Betydning, idet det betegner det lovbestemte Bevis, som den sagsøgte under en Retssag maatte præstere, hvis han vilde undgaa at blive dømt efter Sagsøgerens Paastand, og ganske særlig Beviset ved Partsed med Mededsmænd, jfr. endnu Udtrykket »uden Lov og Dom«, hvor Lov betyder »Adgang til Forsvar«.

II. Retten udgik i den ældste Tid umiddelbart fra Folket. Den fødtes i Folkets Bevidsthed og fik sin ydre Tilværelse gennem dets Beslutninger. Hos forskellige indogermanske Folk, saaledes hos Romerne, møder man vel den Opfattelse, at Retten i det mindste til Dels hviler paa guddommelig Overlevering, men denne Opfattelse tilhører næppe de allertidligste Udviklingstrin og gør sig overhovedet ikke gældende hos Germanerne, saa længe de er Hedninger. Først efter Kristendommens Indførelse træffer man Spor af den, og det tør derfor antages, at den skyldes kirkelig Indflydelse. Noget andet er, at ogsaa de hedenske Guder til en vis Grad betragtedes som Retsordenens Beskyttere, og at der baade af denne Grund og som Følge af de præstelige Funktioners Forening med verdslig Høvedingemyndighed fandt nære Berøringer Sted mellem Ret og Religion.

De Beslutninger af Folket, gennem hvilke Retsfastsættelsen fandt Sted, var af forskellig Art. Folket kunde enes om at opstille visse Regler til Efterlevelse for Fremtiden eller med andre Ord vedtage en ny Lov, men Retsdannelsen kunde ogsaa foregaa ad mere sædvanemæssig Vej, det vil sige gennem Domme, og dette var vistnok i den ældste Tid det almindeligste. Lakuner i det overleverede Retsstof udfyldtes da paa den Maade, at Folket i den enkelte

Sag, som meldte sig med Krav paa Afgørelse, udfra sin almindelige Retsopfattelse traf en saadan (dette kaldte man at »finde« for Retten, jfr. Repert. III, 723), hvilken ved at gentages i senere Tilfælde af lignende Art efterhaanden opnaaede Anerkendelse som Bestanddel af den gældende Ret. Herved fik de forskellige Anskuelser Lejlighed til at brydes og prøve Kræfter, inden man slog sig til Ro ved en endelig Løsning, noget som navnlig Sk. L. bærer Vidnesbyrd om, idet den paa flere Steder maa nøjes med at referere de modstridende Opfattelser, som havde gjort sig gældende, uden at kunne give noget endeligt Svar paa det rejste Spørgsmaal. Retsudviklingen blev paa denne Maade jævnt fremadskridende og udpræget national. Store Reformers underbevidst Efterligning af fremmede Forbilleder forekom kun sjælden, og de Forandringer, som fandt Sted, skete ofte saa umærkeligt, at de knap nok opfattedes som saadanne.

Til Forstaaelse af Retsudviklingens Karakter maa endnu fremhæves, at der var Adgang til at erholde en Dom, ikke blot hvor der forelaa en aktuel Retstrætte, men ogsaa som Svar (Responsum) paa rent abstrakte Retsspørgsmaal. Det var sikkert ikke mindst ad denne Vej, at Retten efterhaanden blev positivt fastsat.

III. Folkets Beslutninger fattedes paa Ting, det vil sige af Forsamlinger, i hvilke alle voksne (vaabenføre) fri Mænd havde en Ret og oprindelig ogsaa en Pligt til at give Møde. Som det senere vil blive paavist, fandtes der fra først af ikke noget for hele Riget fælles Ting, men kun Ting for de enkelte Lande og Herreder, de saakaldte Landsting og Herredsting. Dette medførte, at fuldstændig Retsenhed indenfor Riget blev en Umulighed; man fik lige saa mange Retsomraader, som der var Ting med Ret til at give Love og afsige Domme. Lovgivende Myndighed udøvedes nu kun af Landstingene, og ogsaa den dømmende Myndighed var i det væsentlige koncentreret hos dem, idet Herredstingene kun kunde paa-kende de mindre betydelige Sager. Desuden har det vel allerede i ældre Tid været Reglen, at Herredstingene henviste tvivlsomme Tilfælde til Landstingene, og en saadan Henvisning skulde altid finde Sted, naar man ikke kunde blive

enig om, hvorledes der skulde dømmes (E. sj. L. II.—50). Herved bliver det forstaaeligt, at Retsomraaderne faldt sammen med Landstingsomraaderne, hvilket atter vil sige med Landene. Af saadanne fandtes der en hel Række (se nærmere paa et senere Sted), men kun de tre vigtigste af dem (Skaane, Sjælland og Jylland) fik blivende Betydning for Retsudviklingen, og der vil derfor i det følgende kun blive sondret mellem skaansk, sjællandsk og jydsk Ret.

IV. Folkets Beslutninger behøvede ikke for at være gyldige nogen Stadfæstelse af Kongen, og dette gjaldt i lige Grad, hvad enten de gik ud paa Vedtagelse af Love eller paa Afsigelse af Domme. Kongen havde retlig set ingen anden eller større Andel i den lovgivende eller dømmende Myndighed end de øvrige Medlemmer af Samfundet. Han kunde ligesom de give Møde paa Tinge og stille Forslag til Beslutninger, og paa Grund af den Indflydelse, han regelmæssigt var i Besiddelse af, havde hans Forslag særlig stor Udsigt til at trænge igennem, men hans Nærværelse var ikke nødvendig, og han havde næppe en Gang noget egentligt Veto. Kun hvor det drejede sig om Love, der vedrørte hans egne Beføjelser, maa han alt tidligt formodes at have været medbestemmende. Saadanne Love blev vel i Reglen til ved en Overenskomst mellem ham og Folket, og det var da en Selvfølge, at ingen af Parterne senere ensidigt kunde ophæve dem. Naar Saxo og andre historiske Forfattere fra den ældre Middelalder omtaler Kongerne som lovgivende, sigtes der vist som oftest til, at de har været særlig virksomme for Lovenes Gennemførelse, men den Mulighed foreligger dog ogsaa, at Folket kan have dømt Loven i Kongens Magt til Forbedring af dem, noget, hvorpaa Eksempler haves fra andre nordiske Lande. At Knud den Hellige virkelig har forsøgt at lovgive paa egen Haand, er sikkert nok, men dette var uden Tvivl i Strid med den da gældende Forfatningsret (se nedenfor S. 34).

V. Saa længe Samfundsforholdene endnu var usammen-
satte og de retlige Regler som Følge deraf faa og lette at

overskue, følte der ingen Trang til særlige Foranstaltninger til Bevarelse af Kundskaben om dem. Saadan Kundskab var hver Mands Eje. Med korte Mellemrum mødtes jo alle paa Tinge og tog der personlig Del i de Beslutninger, ved hvilke Retten fastsattes. Alle havde saaledes en førstehaands Adgang til Kundskab om den. Allerede tidligt indtraadte der dog en Forandring heri. Den sociale og økonomiske Udvikling nødvendiggjorde efterhaanden en større Mangfoldighed af til Dels fint differentierede og detailmæssigt udførte Regler, og da Befolkningens Fremmøde paa Tinge samtidig blev mindre almindeligt og regelmæssigt, blev det vanskeligere for den enkelte at beherske det hele Retsstof til Fuldkommenhed. Dette forudsatte nu særlige Studier, som ikke var hver Mands Sag, men som paa den anden Side skaffede sine Dyrkere en betydelig Indflydelse paa Afgørelsen af alle offentlige Anliggender.

Medens Forholdene nu hos nogle Folk førte med sig, at visse Præsteskaber en Tid lang fik Monopol paa Lovkyndigheden (jfr. f. Eks. de romerske *pontifices*), tog Udviklingen hos de germanske Stammer i det hele en anden Retning. Her i Norden opstod der saaledes overalt en Klasse af verdslige lovkyndige, i Reglen tilhørende de fornemste og mest indflydelsesrige Familier. Disse saakaldte Lovmænds Virksomhed bestod dels i at forplante Retskundskaben videre ved Undervisning af de yngre, dels i at give Raad til private i Anledning af opstaaede Retstrætter og endelig — og det var vel det vigtigste — i at være Folkets Vejledere paa Tinge, naar Retsspørgsmaal forelaa til Afgørelse. Institutionen var maaske fyldigst udviklet paa Island, hvor »Lovmændene« spillede en fremtrædende Rolle i det offentlige Liv og hyppigt omtales i Sagaerne, men ogsaa her hjemme har de været kendte. Det er utvivlsomt dem, der sigtes til, naar der hos And. Sun. (III.—2, IV.—10, V.—3 og 6) tales om *prudenteriores Scanie* eller om *prudentes et juris periti*, eller naar der andetsteds tales om *seniores, quibus pro rostris dicendi mos erat*. Ogsaa Udtrykket »Lovmand« forekommer i Danmark (dog bortset fra andre Be-

tydninger kun som Egennavn) og har rimeligvis været brugt paa samme Maade som det tilsvarende Ord paa Island.

I de andre skandinaviske Lande blev Udviklingen nu ikke staaende ved disse rent private Foranstaltninger til Sikring af Retsoverleveringen. Forholdsvis tidligt maa Lovmændene have dannet en næsten afsluttet Kreds og, naar de optraadte paa Tinge, have valgt en Ordfører af deres Midte. I Sverige udviklede denne Ordførerstilling sig allerede i den hedenske Tid til et egentligt Embede, hvis Indehaver, Lagmanden, foruden at være Landstingets Formand og Bøndernes Talsmand overfor Kongen havde det særlige Hverv at drage Omsorg for Retskundskabens Bevaring. Til dette Øjemed skulde han ikke blot i paakommende Tilfælde give Oplysning om Lovenes Indhold, men han skulde regelmæssigt (hvert Aar) holde sammenhængende Foredrag over den gældende Ret (*lagsaga*) for det paa Landstinget forsamlede Folk. Muligvis efter svensk Forbillede indførtes en lignende Ordning paa Island, hvor vedkommende Embedsmand kaldtes Lovsigemand. Han valgtes for tre Aar ad Gangen og havde bl. a. den Pligt i Løbet af sin Funktionstid at gennemgaa hele den gældende Ret i mundtligt Foredrag paa Altinget. Reglerne om Tingordningen skulde endog foredrages aarligt, straks efter at Tinget var aabnet. Den snævrere Kreds af Mænd (Goderne), som dannede den lovgivende Forsamling (Lovretten), skulde være nærværende og kontrollere Foredraget. I Norge er der i hvert Fald i det 12. Aarhundrede blevet holdt Retsforedrag paa Lagtingene. De er dog ikke blevet holdte af nogen enkelt bestemt Person, men af et Kollegium af folkevalgte Lovmænd. Senere blev disse til kongelige Embedsmænd, der optræder enkeltvis, men dette skete først paa en Tid, da Retsforedraget, som Følge af Lovenes Nedskrivning, havde tabt sin Betydning.

Medens Forholdet i de øvrige skandinaviske Lande saaledes er vel oplyst, har det for Danmarks Vedkommende været et omtvistet Spørgsmaal, om egentlige Retsforedrag er blevet holdte paa Landstingene, og i bekræftende Fald,

om der har eksisteret Embedsmænd, svarende til den svenske Lagmand eller den islandske Lovsigemand. Det førstnævnte Spørgsmaal synes nu at maatte besvares bekræftende. Den Form, hvori i hvert Fald een af Retsbøgerne, nemlig V. sj. L., er overleveret os, taler afgjort derfor. I denne forekommer der nemlig hyppigt Udtryk som: »men det vil jeg (eller vi), at I vide«, »for det sige vi saa«, »som jeg før sagde« o. lign., hvilke Udtryk naturligst forklares saaledes, at »jeg« og »vi« er Foredragsholderen eller den Kreds af Personer, paa hvis Vegne han taler, medens der ved »I« er sigtet til det paa Tinge forsamlede Folk. Naar de andre Retsbøger (Sk. L. og E. sj. L.) enten ganske mangler saadanne Udtryk eller dog kun i et enkelt Tilfælde (E. sj. L. III.—12) har bevaret Mindet om Retsforedragene, behøver det ikke at vække Betænkelighed ved Teorien; thi ogsaa i yngre Haandskrifter af V. sj. L. ser vi den personlige Tiltaleform forsvinde, idet »I« bliver til »man«, og der ogsaa i Stedet for »jeg« og »vi« vælges upersonlige Udtryk.

Hvad derimod det andet Spørgsmaal angaar, er det vanskeligere at besvare. Nogle har antaget, at der ogsaa her i Landet har eksisteret en Embedsmand med det Hverv at foredrage den gældende Ret paa Tinge. Til Støtte herfor henvises til Forekomsten af Ordet »Lovmand«, jfr. ovenfor, samt til, at der i hvert Fald senere (fra henimod Aar 1300) ved Landstingene fandtes en Embedsmand, Landsdommeren, som i de latinske Kilder lejlighedsvis kaldes for *legifer*, og hvis Virksomhed i mange Retninger falder sammen med den svenske Lagmands, idet han navnlig ligesom denne er Formand for Tinget. Da »Lovmand« imidlertid ogsaa kan have den mere almindelige Betydning af »lovkyndig Mand«, og da Landsdommeren aldeles ikke findes omtalt i Retsbøgerne eller i J. L., hvad man dog absolut maatte vente, hvis han allerede den Gang havde eksisteret, kan der ikke lægges nogen afgørende Vægt paa de anførte Betragtninger. Tilbage staar da den Mulighed, at det ligesom i Norge har været de lovkyndige Mænd (*prudentes et juris periti*), som har holdt Foredragene, kun at de ikke har dannet nogen fast afgrænset Korporation med et bestemt embedsmæssigt

Hverv. Ved Udtrykket »jeg« kan, som ovenfor nævnt, være sigtet til de lovkyndige Mænds Ordfører, og der ligger følgelig ikke heri noget Argument for Eksistensen af en Lovsigemand eller lignende Embedsmand. Naar der i senere Tid afæskedes Landstinget et Responsum, blev dette heller ikke afgivet af Landsdommeren, men Fremgangsmaaden synes i Reglen at have været den, at der udmeldtes et Antal Mænd, som udgik af Tinget og raadslog og derefter kom ind igen og afgav deres Erklæring. Om samme Fremgangsmaade er blevet benyttet i den ældre Middelalder, maa ganske henstilles. Det er imidlertid ingenhunde usandsynligt, og der er derfor heller intet i Vejen for, at Lovmændene, skønt de ikke dannede noget Kollegium, dog kan have optraadt i Kraft af en dem ved hver enkelt Lejlighed given Bemyndigelse.

Hvor ofte Foredragene er blevet holdte, lader der sig intet sige om. At de skulde have faaet en lige saa fast Form som i Sverige, er dog lidet sandsynligt. Herimod taler navnlig, at de danske Retsbøger ikke er saa velordnede som de svenske, og at Retsstoffet ikke er saa ligeligt og udtømmende behandlet som i disse. Paa den anden Side er der ikke nogen Nødvendighed for at antage, at Foredragene har indskrænket sig til at give Svar paa bestemte Spørgsmaal, som blev stillede til Tingene. Der maa tværtimod gaas ud fra, at større eller mindre Afsnit af Retten, naar Anledning gaves, er blevet fremstillede i Sammenhæng.

Foredraget har fra først af været meget sammentrængt. Det har væsentligt bestaaet af en Række koncist formede, sentensagtige Sætninger, der let kunde fæstne sig i Hukommelsen. Til Støtte for denne har man ogsaa jævnligt anvendt Bogstavrim, saaledes som de endnu paa mange Steder forekommer i Retsbøgerne, f. Eks. Sk. L. I.—2: »at det Barn var født med Negl og med Næse, med Hud og med Haar«, V.—2: »at han var i Færd og Følge med hin«, V.—18: Answer »baade for Horn og for Hov og for Hunds Tand og for al anden haandløs Vaade«. I de svenske og til Dels de norske Love har man endog ment at kunne paavise større Stykker, der har en ligefrem poetisk Karakter; men dette

beror dog muligvis paa en Overdrivelse. Om den ældre Tids korte Sentenser som den faste Kærne har der efterhaanden dannet sig en bredere, mere detailleret Fremstilling.

Litteratur: 1. Udtrykkene »Ret«, »Lov« og »Dom«: v. Amira, Recht 57. — Samme, Nordgermanisches Obligationenrecht I, 55 ff. — Brunner I², 150—52. — Hertzberg, Retskilder 25. — Taranger I, 27. — Wimmer i Vidensk. Selsk. Forhandl. 1898, 124—26. — Maurer, Vorlesungen I—2, 30. — Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde 658. — Falk og Torp, Etymologisk Ordbog ved de anførte Ord.

2. Rettens Forhold til Religionen: v. Amira, Recht 57—58. — Brunner I², 150, jfr. 39—40 og 184 ff. — Taranger I, 15—16. — Schrader, l. c., 659—60. — A. Olrik i Verdenskulturen III, 272 ff. — H. Koht sammesteds III, 19.

3. Retsdannelsens Karakter og Folkets og Kongens Andel i den: v. Amira, Recht 100 og 129. — Brunner I², 152, 405—12, 418—19. — Aschehoug, Statsforfatning 70 flg. — Maurer, Retskilder 14 ff., 114—115, 159. — Hertzberg, Retskilder 9—12 og 31—32. — K. Lehmann, Der Königsfriede der Nordgermanen 1886 (se Register under Gesetzgebung). — Taranger I, 36—41, II, 48 og 52—53. — Maurer, Vorlesungen I—1, 304—308. — E. Hildebrand, Svenska statsförfatningen 13 og 39. — K. G. Westmann, Svenska rätts historia 1904, 54. — Samme i Hist. studier tillägnade Hjärne 1908, 790—91. — V. Finsen, Om de islandske Love i Fristatstiden (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1873, 100 ff.). — Maurer, Vorlesungen IV, 341 ff. — Schlegel, Retssædvaner 8—29. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 20—23, 81, 90. — Larsen, Saml. Skr. I—1, 257—60, 309, 317. — Stemann, Retshistorie 11 flg., 45, 73—74. — Matzen, Offentlig Ret I, 149—50 og 152 ff. — Kjer, Valdemars sjællandske Lov 26—48, 89 ff. — Holberg, Dansk og fremmed Ret 185—216. — H. Olrik, Konge og Præstestand I², 14, 104—05. — A. Hude, Danehoffet 66—68. — Steenstrup i D. R. H. I, 173 og 812—15.

4. Retskundskabens Overlevering og Retsforedragene: v. Amira, Recht 101. — Brunner I², 152—53, 203—09. — Maurer, Retskilder 18, 73, 78, 114, 160—61. — Hertzberg, Retskilder 12—24. — K. Lehmann, Königsfriede (se Register under Gesetzssprecher). — Samme i Z. f. R. VI, 193 ff. — Taranger I, 41—42. — Maurer, Das Alter des Gesetzssprecheramtes in Norwegen (i Festgabe für Arndt 1875), jfr. v. Amira i Krit. Vierteljahrsschr. XVIII, 169 ff. — Schlyter, Om Sveriges äldsta indelning i landskap och landskapslagarnas uppkomst (Jur. Afhandl. II, 1879, 27 ff.). — E. Hildebrand, Svenska statsförfatningen 15—16. — Maurer, Vorlesungen IV, 263 ff. — V. Finsen, l. c., 207 ff. og 216—20. — Samme, Om den oprindelige Ordning af nogle af den islandske Fristats Institutioner (Vidensk. Selsk. Skr., 6. R., hist.-phil. Afd. II, jfr. navnlig 174—76). — Schlegel, Retssædvaner 29—36. — C. Rosenberg, Nordboernes Aandsliv II, 82—83. — Maurer, Das angebliche Vorkommen des Gesetzssprecheramtes in Dänemark (Sitzungsber. der königl. bayer. Akad. der Wissensch., philos.-philol. u. hist. Classe 1887, 363 ff.). — Steenstrup, Danelag (Normannerne IV, 1882) 200—206. — Samme i D. R. H. I, 815—16. — Kjer, l. c., 49—88 (jfr. Anm. af V. A. Secher i Tidsskr. f. Retsvid. 1892, 393 ff. og af Stöckel i Ugeskr. f. Retsv. 1892, 484—89). — Matzen, Offentlig Ret I, 158—162. — A. Olrik i Danske Studier 1909, 8—10 (om de saakaldte *thulir*). — Fin.

Jónsson, Vers i gamle nordiske Indskrifter og Love (Ark. f. nord. Filol. Ny följd. 16. Bd., 76 ff.).

§ 3.

Retsbøgerne.

I. Skønt Runeskriften allerede var Nordboerne bekendt inden den historiske Tids Begyndelse, var det dog først, efter at man gennem Kirken var blevet fortrolig med Brugen af Pergament og med den latinske Bogstavskrift, at Tanken om at nedskrive Lovene opstod. Fra hvem Initiativet til Nedskrivningen er udgaaet, vides ikke med Bestemthed. Saa meget kan dog siges, at den ikke har haft nogen egentlig officiel Karakter. Dette fremgaar allerede af den Form, hvori de ældste skrevne Retssamlinger er overleverede os. De er nemlig ikke forsynede med nogen Intimation eller Datering, og Fremstillingsmaaden i dem er ofte rent berettende, saaledes paa de i § 2 II. omtalte Steder i Sk. L., hvor de modstridende Anskuelser, som med Hensyn til et eller andet Spørgsmaal havde gjort sig gældende blandt de lovkyndige, udførlig omtales, i flere Tilfælde med Angivelse af de Grunde, der fra de forskellige Sider var blevet anførte. At man navnlig ikke har at gøre med Love, nedskrevne efter Kongens Foranstaltning, ses af den Maade, hvorpaa Kongen undertiden omtales, f. Eks. Sk. L. V.—17: »men dog siger Kongen, at for den Slags Sager eller Grave skal man ikke bøde«, E. sj. L. III.—57: »vor Konges Brev«. Naar de sjællandske Retssamlinger henføres til en Kong Valdemar og en Kong Erik, hvorved man forøvrigt til forskellige Tider har haft forskellige Konger for Øje, støttes denne Tradition ikke ved nogen bestemt historisk Kendsgerning og er sikkert ganske upaalidelig. Heller ikke foreligger der nogen Efterretning om, at der i Lighed med, hvad der skete paa Island i Aaret 1117, af Landstingene er blevet nedsat Lovkommissioner til at besørge den gældende Ret optegnet. Man maa derfor antage, at de ældste skrevne Retssamlinger er Privatarbejder (deraf Navnet Retsbøger), om det end er sandsynligt, at Initiativet til dem er udgaaet fra den Kreds af lovkyndige Mænd, som var toneangivende paa Tinge, og at de derved fra første Færd har faaet et vist autoritativt Præg, der har bidraget til at skaffe dem den store Anseelse, de hurtigt opnaaede i Retsanvendelsen. Denne be-

handlede dem nemlig ganske som Love 3: som officielle Samlinger, der i denne Egenskab — og ikke blot med Hensyn til de enkelte i dem optagne Regler — havde været Genstand for Vedtagelse paa sædvanlig Maade. I en senere Tid, da al Lovgivning udgik fra Kongen, havde denne Opfattelse til Følge, at man tænkte sig dem tilblevne ved kongelig Foranstaltning. At Ophavsmændene til Retsbøgerne er at søge blandt Lovmændene, bestyrkes navnlig ved, at Fremstillingen i sin Form slutter sig nær til Retsforedraget (jfr. § 2 V.) og kan betragtes som det skriftlige Nedslag af dette. Nedskrivningen fandt Sted paa Pergament (deraf den hyppige Anvendelse af Ordet Skraa (*skra* = Skind) om middelalderlige Love) og i Reglen med Benyttelse af det latinske Alfabet. Dog findes der et mærkeligt Haandskrift af Sk. L. fra Slutningen af det 13. Aarh., som er skrevet med Runer, men dette er uden Sidestykke.

Hvad Tidspunktet for den første Nedskrivning angaar, lader det sig ikke angive med Bestemthed. Da imidlertid Optegnelse af Lovene hverken i Norge eller paa Island fandt Sted før i det 12. Aarhundrede, tør man næppe tilskrive de første Forsøg paa at bringe dansk Ret i skriftlig Form nogen højere Alder. Sandsynligvis er Nedskrivningen foregaaet successivt, saaledes at der først er opstaaet mindre Samlinger af Regler vedrørende enkelte Emner, hvilke saa senere er blevet forenede til større Retsbøger. Særlig for Sjølands Vedkommende synes denne Udviklingsgang rimelig (jfr. nedenfor under II). I den Redaktion, hvori Retsbøgerne er overleverede os, stammer de sandsynligvis fra den første Halvdel af det 13. Aarhundrede, det vil sige fra Valdemar Sejrs Tid. Hermed er dog ikke udelukket, at der ogsaa senere hen kan være — og sikkert er — sket enkelte Tilføjelser, ligesom den stadige Afskrivning kan have medført Omredaktioner af mere eller mindre indgribende Natur. Om disse Spørgsmaal maa iøvrigt henvises til, hvad der nedenfor vil blive udviklet om de enkelte Retsbøger. De ældste bevarede Haandskrifter stammer fra Slutningen af det 13. og Begyndelsen af det 14. Aarhundrede.

Sproget i Retsbøgerne er, naar bortses fra Anders Sunesens

latinske Bearbejdelse af den skaanske Ret, overalt det danske, hvilket meget bidrager til at forhøje deres Værd som Retskilder. Fremstillingsmaaden er tydelig og klar og ikke overvættets ordrig. Ikke sjældent tilføjes der en Begrundelse af Reglen, der dog i Almindelighed er meget kortfattet og undertiden fremtræder som en ordsprogsmaæssig Sentens. Retsstoffet er ofte kasuistisk behandlet, for visse Spørgsmaals Vedkommende med en stærk Indgaaen paa Enkeltheder.

Retsbøgerne har ikke fra først af haft nogen Inddeling i Bøger og Kapitler. Dog har Begyndelsesbogstaverne i de enkelte Bestemmelser været fremhævede ved Farver eller paa anden Maade. Senere har man foretaget en Inddeling i Kapitler, der endelig er blevet ordnede i et større eller mindre Antal Bøger. Inddelingen er derfor meget afvigende i de forskellige Haandskrifter.

II. Retsbøger i den ovenfor angivne Forstand, det vil sige Retssamlinger af uofficiel Karakter, har muligvis en Gang eksisteret i alle tre Lande, men i Jylland er de i saa Fald blevet fortrængte af den officielle Samling, som 1241 tilvejebragtes ved Valdemar Sejrs Foranstaltning, nemlig Jydske Lov. Der bestaar saaledes en Modsætning mellem denne paa den ene Side og de skaanske og sjællandske Retsbøger paa den anden Side. Men Modsætningen refererer sig netop kun til Samlingernes Karakter som saadanne (som officielle eller uofficielle). Med Hensyn til de enkelte i dem optagne Retsregler gør der sig ingen principiel Forskel gældende. De er i det hele for alle Samlingers Vedkommende af samme Natur, idet Kilderne til dem hovedsagelig er at søge i Landstingenes Beslutninger, saaledes som disse blev overleverede gennem Retsforedragene. At Kongen har øvet Indflydelse paa Tilblivelsen af en Del Bestemmelser, er utvivlsomt, men det gælder næppe i væsentlig højere Grad om J. L. end om de egentlige Retsbøger. Baade af denne Grund og fordi de sidstnævnte i Praksis behandledes som og kaldtes for Love, er det forstaaeligt, at man ofte sammenfatter dem alle under et fælles Begreb, Landskabslovene eller Provinsiallovene. Paa Grund af den Forskel med Hensyn til deres Tilblivelsesmaade,

som faktisk er til Stede, maa de dog her blive Genstand for sondret Behandling. Om J. L. henvises derfor til § 5, og kun de egentlige Retsbøger haves i det følgende for Øje.

1. Skaane. Herfra haves to Retsbøger. Den ene af dem, som er affattet paa Dansk, er ikke i de ældste Haandskrifter forsynet med nogen Titel, men gaar sædvanligt under Navn af Skaanske Lov. Den anden, der er paa Latin, hidrører fra Ærkebiskop Anders Sunesen og kaldes jævnligt efter ham Anders Sunesens Parafrase af Skaanske Lov. Ingen af disse Retsbøger er i den Forstand original, at den hviler umiddelbart paa den mundtlige Overlevering; begge maa tværtimod antages at have benyttet ældre skrevne Kilder, muligvis den samme. De er opstaaede uafhængigt af hinanden, og hver Forfatter har derfor bearbejdet og suppleret det givne Grundlag paa sin Vis; desuden har Anders Sunesen tilføjet en Række nærmere Forklaringer og historiske Oplysninger. Tidspunktet for begge Samlingers Tilblivelse, der altsaa ikke falder sammen med den første Nedskrivning af skaansk Ret overhovedet, ligger efter 1202, da der findes optaget Bestemmelser i dem, som ifølge Meddelelser hos And. Sun. hidrører fra Valdemar Sejrs Tid, men før c. 1216, da ingen af dem kender den omtrent ved dette Aar udstedte Lov om Jærnbjyds Afskaffelse i Skaane (se § 4). Sk. L. er vistnok lidt ældre end And. Sun. Den er i mange af Haandskrifterne forsynet med Tilføjelser af forskellig Art, deriblandt den S. 32 omtalte Lov om Mandebod og et større Stykke, som uden tilstrækkelig Føje er blevet kaldt Erik Klippings dalbyske Forordning.

2. Sjælland. Ogsaa herfra haves to Retsbøger, der begge er affattede paa Dansk og i Almindelighed kaldes Valdemars sjællandske Lov (V. sj. L.) og Eriks sjællandske Lov (E. sj. L.), hvilke Navne dog, som ovenfor omtalt, er ganske misvisende. I de ældre Haandskrifter betegnes de undertiden som *thæn rætæ sialanzfaræ logh* (V. sj. L.) og *ræt siælænzæ logh* (E. sj. L.). Med Hensyn til deres Tilblivelse og indbyrdes Forhold er det meget vanskeligt at udtale noget bestemt, da Haandskriftsmaterialet, af hvilket en væsentlig Del findes i svenske Biblioteker, endnu kun i ringe Omfang er gjort tilgængeligt gennem de trykte Udgaver. Den ældre Opfattelse, hvorefter

de skulde have haft Gyldighed hver i sin Del af Sjælland, er dog sikkert urigtig. Der kan ingen Tvivl være om, at vi har at gøre med Opskrifter af den samme sjællandske Ret, men stammende fra forskellige Forfattere og forskellige Tidspunkter. Herom bemærkes følgende:

De to Retsbøger afviger stærkt fra hinanden i Henseende til Omfang — E. sj. L. er omtrent dobbelt saa stor som V. sj. L. — og denne Afvigelse skyldes ikke udelukkende, at den ene giver en bredere Fremstilling af Spørgsmaal, som ogsaa findes behandlede i den anden. Aarsagen er først og fremmest den, at E. sj. L. har medtaget langt flere Emner end V. sj. L. Den indeholder saaledes udover det, som er fælles for begge Love, nemlig en udførlig Fremstilling af Familie- og Arveretten og af Strafferetten, en Række større Afsnit om Processen, om Landboforhold, om Ansvar for Vaadesgerning, om Overdragelse af fast Ejendom, om Vindikation af Løsøre, om Udredelse af Mandebod og om Ombudsmandens Rettigheder overfor Befolkningen, samt desuden en Del spredte Bestemmelser af forskelligartet Indhold. Af alt dette har V. sj. L. intet. Men til Gengæld indeholder den — dog kun i en yngre Redaktion af Loven — to omfangsrige Slutningskapitler om Husbondens Ansvar for Trælens Retsbrud og om Tyveri, til hvilket der intet tilsvarende findes i E. sj. L. Derhos er der i V. sj. L. (allerede i den ældre Redaktion) optaget nogle Bestemmelser fra Sk. L., der dels tjener til at supplere Fremstillingen af Familie- og Arveretten, dels behandler visse tings- og landboretlige Spørgsmaal. Den Forskel, der saaledes fremtræder mellem de to Retsbøger, forklares maaske lettest, naar man antager, at Nedskrivningen af den sjællandske Ret er foregaaet successivt, og at større Retsbøger først efterhaanden er opstaaede ved Forening af mindre Samlinger, en Antagelse, som ogsaa bestyrkes ved, at de enkelte Afsnit i nogle Haandskrifter af V. sj. L. fremtræder med særlige Overskrifter, f. Eks. *utarvæmal* om Familie- og Arveretten, *mandrapsmal* og *sarælogh* om Dele af Strafferetten, Tyveretten om Tyverikapitlet, og at deres Rækkefølge ikke overalt er den samme. I V. sj. L. maa man da se den nævnte Sammen-

fojningsproces paa et mindre fremskredet, i E. sj. L. paa et mere fremskredet Stadium, og V. sj. L. maa derfor — bortset fra de to Slutningskapitler, der bevislig først er tilkomne i en senere Tid, men heller ikke findes i E. sj. L. — som Helhed anses for den ældste af de to Retsbøger. Herfor taler ogsaa en Sammenligning mellem de for begge fælles Afsnit. Disse er ikke i den Forstand fælles, at de stemmer overens i alle Enkelt-heder. Fællesskabet strækker sig nærmest kun til selve Stoffet. Baade Ordningen af dette og Behandlingsmaaden er derimod helt igennem forskellig. Da nu V. sj. L., som ovenfor antydet, foreligger i to Redaktioner (foruden den, som kendes gennem Arvebogen, jfr. nedenfor), og da den ældste af de nævnte Redaktioner i Modsætning til E. sj. L. paa en Mængde Steder har bevaret de personlige Tiltaleformer og saaledes maa slutte sig nær til Retsforedragene, synes det ikke urimeligt at antage, at vi i V. sj. L. har en Fremstilling af en Del af den sjællandske Ret, der ikke fjærner sig stærkt fra de ældste Opskrifter, medens E. sj. L. giver en senere, meget selvstændig Bearbejdelse dels af det samme og dels af andet Stof, for hvilket sidstes Vedkommende de muligvis tidligere eksisterende Fremstillinger er tabte. Paa adskillige Punkter synes ogsaa de i E. sj. L. optagne Bestemmelser at indeholde yngre Ret end V. sj. L.

Om Tidspunktet for den første Nedskrivning af den sjællandske Ret og for de bevarede Retsbøgers Tilblivelse lader der sig ikke udtale noget sikkert. Kun saa meget kan siges, at de sidstnævnte, dog stadig bortset fra den Redaktion af V. sj. L., som kendes gennem Arvebogen, ikke har foreligget før i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede (V. sj. L. har jo benyttet Sk. L. som Kilde), og at de paa den anden Side sandsynligvis er ældre end J. L. Herfor taler baade Forholdet mellem mange enkelte Bestemmelser og den Betragtning, at Kong Valdemar, naar han lod den jydsk Ret nedskrive, vilde have haft Opfordring til at gøre det samme med Hensyn til den sjællandske Ret, hvis der ikke allerede havde eksisteret tilfredsstillende Samlinger af denne, tilvejebragte ad anden Vej. Den yngre Redaktion af V. sj. L. og dermed Optagelsen af de to Slutningskapitler i Loven bør dog vistnok henføres til Tiden efter 1241, hvoraft naturligvis ikke følger, at de indeholder yngre Ret. I Henhold til det ovenfor bemærkede kan

de meget vel have foreligget i lang Tid som selvstændige Rets-samlinger.

E. sj. L. var den eneste af de sjællandske Retsbøger, som blev trykt i Tiden før D. L. Dette havde til Følge, at den i det 16. og 17. Aarhundrede i det væsentlige fortrængte V. sj. L. af Retsbrugen. I øvrigt maa de antages at have været benyttede jævnsides og i Flæng.

Det blev ovenfor berørt, at der i V. sj. L. findes optaget en Del Bestemmelser, der maa antages at være hentede fra Sk. L. Dette er vel sket for at gøre den i Forvejen noget mangelfulde Samling — den omhandlede jo kun Familie-, Arve- og Strafferet — mere brugbar i Retsanvendelsen. Omvendt blev i senere Tid hele den Del af V. sj. L., som har Emne tilfælles med E. sj. L. — altsaa ikke de to Slutningskapitler og heller ikke de skaanske Bestemmelser — overført til Skaane og tilføjet i Haandskrifterne af Sk. L. Denne Samling gaar i Almindelighed under Navnet Arvebogen eller Arvebogen og Orbodemaal, idet man giver hvert af dens to Afsnit (henholdsvis Familie- og Arveret og Strafferet) et eget Navn. Da det ældste Haandskrift af Sk. L., i hvilket den er optaget, ikke er ældre end ca. 1400, kan Overførelsen næppe være foregaaet samtidig med Sk. L.s Tilblivelse eller kort Tid derefter. Den er sket efterhaanden — det ældste Haandskrift indeholder endnu kun en Del af Orbodemaal — men i hvert Fald for det sidstnævnte Stykkes Vedkommende efter et Haandskrift, der viser os V. sj. L. i en ældre Redaktion end noget af de bevarede Haandskrifter af selve Loven. Orbodemaal foreskriver nemlig Anvendelse af Jærnbyrd i Straffesager, medens dette Bevismiddel er ganske forsvundet fra V. sj. L. og kun findes nævnt paa et Par Steder i E. sj. L. Overførelsen af de sjællandske Regler til Skaane skyldes privat Initiativ og har ikke faaet nogen officiel Sanktion. Som Følge af Forholdet til V. sj. L. opfattede man imidlertid Arvebogen som en Lov af Kong Valdemar og — da ogsaa Sk. L. tilskreves denne Konge — som en yngre skaanske Lov (»den sidste skaanske Lov« eller »Kong Valdemars nye Lov«), der, hvor den stred mod den ældre, maatte antages at have ophævet denne, en Opfattelse, der ogsaa blev anerkendt af Retsbrugen.

Litteratur. Udgaver: Sk. L. er i ældre Tid udgivet af G o t f r e d a f G e m e n (1505) og H a d o r p h (1676), i nyere Tid af P. G. T h o r s e n (Skaanske Lov 1853, efter det ældste med Runer skrevne Haandskrift med enkelte Varianter) og C. J. S c h l y t e r (i Samling af Sveriges gamla lagar IX, 1859, efter et lidt yngre Haandskrift, men med Benyttelse af hele det eksisterende Haandskriftsmateriale). Runehaandskriftet er desuden udgivet i fotolitografisk Gengivelse ved T h o r s e n (Det arnamagnæanske Haandskrift Nr. 28, 8vo, Codex Runicus, 1877). I Gemens Udgave var Loven inddelt i 17 Bøger og disse atter i Kapitler; denne Inddeling er endnu tilføjet hos Thorsen, hvorimod Schlyter har en Inddeling i 225 Kapitler. De senere Tilføjelser til Loven er trykte hos Schlyter 215 ff. (Additamenta), enkelte ogsaa hos Kofod Ancher, Lovhistorie I, 610—17, og II, 530, hos Thorsen (S. 73 og 244 ff.) samt i Aarsberetninger fra Geheimearkivet V, 7 og 30 ff. — A n d. S u n. er udgivet af A r i l d H v i t f e l d (1590, optrykt af Westphalen i Monumenta inedita IV, 1745) samt i nyere Tid af K o l d e r u p - R o s e n v i n g e (i Gamle danske Love I—1, 1846), T h o r s e n og S c h l y t e r (i deres Udgaver af Sk. L.). De tre sidstnævnte Udgaver hviler alle paa samme Hovedhaandskrift (fra Slutn. af det 13. Aarh.), men er ledsagede af Varianter, hos Schlyter efter hele Haandskriftsmaterialet. Rosenvinge tilføjer ogsaa forklarende Noter og Oplysninger. Hos Hvitfeld er A n d. S u n. inddelt i 17 Bøger og disse i Kapitler; denne Inddeling er tilføjet hos Rosenvinge og Thorsen, der ellers ligesom Schlyter kun har en Inddeling i Kapitler (hos de to førstnævnte 145, hos Schlyter 150). — V. s. j. L. er udgivet af K o f o d A n c h e r (i Lovhistorien I, 527 ff. efter et Haandskrift fra Midten af det 14. Aarh. med enkelte Varianter) og af T h o r s e n (Valdemars sjællandske Lov 1852, efter et ældre Haandskrift fra c. 1300). Begge de udgivne Haandskrifter indeholder den yngre Redaktion af Loven. Af den ældre Redaktion er kun udgivet et Brudstykke hos Thorsen S. 3—17 (efter et Haandskriftfragment fra Slutningen af det 13. Aarh.; i øvrigt forekommer den ældre Redaktion kun i yngre Haandskrifter). Det nævnte Brudstykke foreligger ogsaa i fotolitografisk Gengivelse, udg. af den Arnamagnæanske Kommission 1869. Loven er hos Kofod Ancher inddelt i 3 Bøger og disse i Kapitler; denne Inddeling er tilføjet hos Thorsen, hvor der i øvrigt kun findes en Inddeling i Kapitler (i alt 87). — E. s. j. L. er i ældre Tid udgivet af G o t f r e d a f G e m e n (1505, optrykt af M a t s V i n g a a r d 1576), i nyere Tid af K o l d e r u p - R o s e n v i n g e (Kong Eriks sjællandske Lov 1821, senere indgaaet i Gamle danske Love som 2. Del, efter samme Haandskrift som Kofod Anchers Udgave af V. s. j. L., men med Varianter efter andre Haandskrifter) og af T h o r s e n (Eriks sællandske Lov 1852, efter samme Haandskrift som hans Udgave af V. s. j. L.). Rosenvinges Udgave er ledsaget af en af Udgiveren forfattet Gengivelse paa nyere Dansk og af en Række forklarende Anmærkninger. Ogsaa i Haandskrifter fra det 17. Aarh. foreligger Gengivelser af Loven paa nyere Dansk. Ligeledes haves i Haandskrift en platysk Oversættelse af den fra det 15. Aarh. Hos Gemen er Loven inddelt i 6 Bøger, hos Kolderup-Rosenvinge i 3 Bøger og disse atter i Kapitler. Rosenvinges Inddeling er tilføjet hos Thorsen, hvor Loven i øvrigt er inddelt i Kapitler (50 + 147). — A r v e b o g e n er udgivet af G e m e n, H a d o r p h og T h o r s e n sammen med Sk. L., af Thorsen efter det ældste Haandskrift, som har den nævnte Retsbog fuldstændigt (fra 1430).

Retsbøgernes Alder og Tilblivelse. v. Amira,

Recht 100—102. — Hertzberg i Tidsskr. f. Retsv. 1893, 501. — N. M. Petersen, Bidrag til den danske Litteraturs Historie I, 54—62. — 1. Sk. L. og And. Sun.: Kofod Ancher, Undersøgelse om Kong Valdemar I. har givet den skaanske og sjællandske Lov (Saml. Skr. III, 77—132). — Samme, Lovhistorie I, 43—75, 115 flg, 134 flg., II, 481—91 (Saml. Skr. I, 69—129, 185 flg., 287—89). — Schlegel, Ny Undersøgelse om den skaanske og gamle sjællandske Lov med Rette tillægges Valdemar I. (Astræa IV, 185—251 og Kofod Anchers Saml. Skr. I, 220—75). — Samme, Retssædvaner 54—67. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 29—30. — Samme i Maanedsskrift for Litteratur IV, 38—49. — Samme i Indledningen til Udgaven af And. Sun., hvor ogsaa Fortalen til Hvitfeldts Udgave og en Levnedbeskrivelse af Anders Suneson ved P. E. Müller er trykte. — Indledningerne til Thorsens og Schlyters Udgaver, jfr. navnlig Schlyter CII ff. — Larsen, Saml. Skr. I, 182 og 265—68. — Stemann, Retshistorie 16—20. — Maurer, Retskilder 119—20. — Hertzberg, Retskilder 49, 51—52 og 81. — Matzen, Retskilder 168—175. — v. Amira, Recht 102—03. — Mar. Kristensen, Fremmedordene i det ældste danske Skriftsprog 1906, 8—9. — 2. V. sj. L. og E. sj. L.: Kofod Ancher, Undersøgelse (se ovenfor). — Samme, Lovhistorie I, 94—106, II, 72—101, 491—505 (Saml. Skr. I, 155—71, 201—20, 553—93). — Schlegel, Ny Undersøgelse (se ovenfor). — Samme, Retssædvaner 67—87. — Kolderup-Rosenvinge, Om den saakaldte ny sjællandske Lovs Alder (i Skand. Litterat. Selsk. Skrift, XVII, 181—285, og særskilt, ogsaa i noget andet Skikkelse i Indledningen til Udgaven af E. sj. L. Jfr. en Anmeldelse af Schlegeli i Dansk Litteratur-Tidende 1822, 385—432). — Samme i Maanedsskrift for Litteratur IV, 49—63. — Samme, Retshistorie I, 30—32. — Indledningerne til Thorsens Udgaver. — Larsen, Saml. Skr. I, 268—70. — Stemann, Retshistorie 20—25. — Maurer, Retskilder 120—21. — Hertzberg, Retskilder 49, 53 og 80—81. — Chr. Kjer, Valdemars sjællandske Lov 1890 (jfr. Anm. af V. A. Secher i Tidsskr. f. Retsvid. 1892, 386 ff. og af Stöchel i Ugeskr. f. Retsv. 1892, 489—92). — Matzen, Retskilder 175—92. — Holberg, Kirke og Len 1899, 111 ff. — v. Amira, Recht 103. — Mar. Kristensen, l. c., 9—14. — Arvebogen: Kofod Ancher, Lovhistorie I, 76—92, 497 ff. (Saml. Skr. I, 130—52, 210 ff.). — Schlegel, Ny Undersøgelse (se ovenfor, Astræa IV, 238—51 og Anchers Saml. Skr. I, 261—75). — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 31. — Larsen, Saml. Skr. I, 268—69, 170. — Schlyteri i Indledningen til Udgaven af Sk. L. CXXXI—CXLVIII. — Stemann, Retshistorie 21—23. — Maurer, Retskilder 121—22. — Hertzberg, Retskilder 49 og 53. — Matzen, Retskilder 178—82. — v. Amira, Recht 105. — Mar. Christensen, l. c., 9.

§ 4.

Kongemagtens voksende Indflydelse paa Landskabslovgivningen.

Som i § 2 III. og IV. udviklet var Lovgivningsmagten oprindelig koncentreret hos Landstingene, hvis Beslutninger i Almindelighed havde Gyldighed, uden at Kongens Stadfæstelse af dem var nødvendig. Kongen kunde vel tage Initiativet til nye Love og kunde i Reglen nære grundet Haab

om at faa sine Forslag gennemførte, men hans Indflydelse paa Lovgivningen var rent faktisk og ikke sikret ved nogen Retsforskrift.

I dette Forhold indtraadte der i Valdemarernes Tidsalder en væsentlig Forandring. Den i denne Periode stærkt stigende Kongemagt kunde ikke føle sig tilfredsstillet ved den beskedne Stilling, som den ældre Ret havde anvist den. Den maatte stræbe efter Anerkendelsen af en selvstændig Lovgivningsmyndighed for Kongen eller dog i hvert Fald kræve Andel i Folkets Myndighed i saa Henseende, og den maatte i sine Forsøg paa at gennemføre dette Krav begunstiges af den Trang til Reformer, som under de forandrede sociale og økonomiske Forhold gjorde sig stærkt gældende.

Naar Spørgsmaalet dernæst bliver, paa hvilken Maade denne Kongemagts voksende Indflydelse paa Lovgivningen ytrede sig, kan foreløbig bemærkes, at det skete ad to forskellige Veje, dels gennem Udviklingen af en Rigslovgivning, dels gennem en virksommere Deltagelse fra Kongens Side i Landskabslovgivningen. Det er kun det sidste Forhold, som paa dette Sted skal gøres til Genstand for Undersøgelse.

Med Hensyn til Landskabslovgivningen bestod Forandringen fra tidligere i, at Kongen nu blev virkelig Medindehaver af den lovgivende Myndighed. Medens det endnu i Anledning af Urolighederne i Skaane 1180—82 fortælles om Bønderne, at de paa egen Haand afskaffede bestaaende Love, stillede Forholdene sig aabenbart anderledes i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede. En Lov om Ophævelse af Slægtens Forpligtelse til at yde Bidrag til Mandeboden, som findes optaget i de skaanske Retsbøger, siges vel hos And. Sun. (V—3) at være givet af *prudentiores Scaniae*, hvilket sikkert kun er et andet Udtryk for Landstinget, hvor de lovkyndige Mænd jo spillede en fremtrædende Rolle, men der føjes til: „*auctoritate regis Waldemari*” (Valdemar II). Kongens Samtykke er altsaa ved denne Lejlighed blevet indhentet, og det samme maa antages at være sket i andre Tilfælde, saaledes i det hos And. Sun. V—8 anførte, hvor en Bestemmelse, der var ønsket af Befolkningen, ikke vandt Kongens Bifald (*noluit consentire*). I den sjællandske Redak-

tion af Rigsloven af 1284 (S. 75) nævnes ogsaa en Lov fra Valdemar Sejrs Tid, om hvilken det siges, at Befolkningen bad Kongen om den, og han gav den og de vedtog den. Sit mest utvetydige Udtryk har dog den Opfattelse, hvorefter der til en Lovs Tilblivelse kræves en Beslutning af baade Konge og Landsting, faaet i J. L.s Fortale, hvor det bl. a. hedder, at »ingen Mand skal dømme imod den Lov, som Kongen giver og Landet vedtager, men efter den Lov skal Landet dømmes og rettes«, og endvidere, at »den Lov, som Kongen giver og alt Landet vedtager, den maa han ikke tilsidesætte eller ændre uden Landets Villie, da han ellers vilde handle aabenbart imod Gud«, (eller efter en anden Læsemaade: »medmindre den [nemlig Loven] stred aabenbart imod Gud«). At navnlig den førstnævnte Bestemmelse indeholder en klar Forudsætning om, at der til Gyldigheden af en Lov, der skal binde Landstinget som Domstol, kræves en »Givelse« af Kongen og en »Vedtagelse« af Folket, lader sig vanskeligt bestride, og at den, som en enkelt Forfatter har ment, kun skulde sigte til at udelukke Anvendelse af fremmed Ret, er lidet sandsynligt. Heller ikke er det rimeligt med den nævnte Forfatter at antage, at »Land« her skulde være brugt mindre nøjagtigt for »Rige«, og at der følgelig slet ikke skulde være tænkt paa en Vedtagelse af Landstinget. Naar Bestemmelsen sondrer mellem en »Givelse« af Loven ved Kongen og en »Vedtagelse« af den ved Folket, er den vel nærmest saaledes at forstaa, at Kongen skal fastsætte Lovtekstens Indhold, medens det er Folkets Sag at afgøre, om den foreslaaede Tekst skal ophøjes til Lov, eller med andre Ord at antage eller forkaste den som Helhed. Dog var det sikkert ikke Meningen at erklære denne Fordeling af Funktionerne for ubetinget nødvendig. En gyldig Lov maatte ogsaa kunne fremkomme ved Kongens Stadfæstelse af en Landstingsbeslutning, noget, hvorpaa der endnu fra Slutningen af Middelalderen haves flere Eksempler. End mindre laa der selvfølgelig i Bestemmelsen nogen Forudsætning om, at Kongen selv skulde tage Initiativet til Loven. Ligesom det oftere siges om en Lov, at den er udstedt efter Ønske af Befolkningen, saaledes var det navnlig i det 15. Aarhundrede ikke ual-

mindeligt, at Lovene formuleredes som Privilegier (Kongen paabyder ikke, men »under og tillader«, at noget maa være Ret), hvori man sikkert tør se et Udtryk for, at Initiativet til dem var udgaaet fra Befolkningen.

Som det senere vil blive paavist, begyndte Kongen allerede forinden Valdemarstiden at tiltage sig Ret til at udstede Befalinger, som han forlangte adlygte af Folket under Trussel om Straf, og denne Ret kunde selvfølgelig ogsaa tænkes benyttet til Gennemførelse af nye Love. Allerede om Knud den hellige hedder det da ogsaa hos Elnod, at han ved et *edictum regale*, i hvilket der var fastsat Straf, paabød Overholdelsen af de kirkelige Højtidsdage og Fastetider, og paa samme Maade er vel ogsaa andre af hans Reformers satte i Værk. Fra Knud VI.s Tid haves dernæst et utvivlsomt Eksempel paa, at Kongen har lovgivet paa egen Haand, nemlig den skaanske Lov om Manddrab af 28. Dec. 1200, der foruden at foreligge i Form af et Kongebrev ogsaa er optaget i de skaanske Retsbøger. Denne Lov, der ifølge sit eget Indhold, hvormed Retsbøgerne stemmer, er udstedt af kongelig Magtfuldkommenhed („*legem hanc auctoritate regia decernimus promulgare*”), udtaler endog i al Almindelighed, at det tilkommer Kongen at fastsætte eller forandre Lovene (*leges condere vel mutare*). Som Eksempler fra Valdemar Sejrs Tid kan endelig nævnes to hos And. Sun. V—13 og 19 anførte kongelige *constitutiones* og navnlig den S. 26 omtalte Lov om Jærnbjyds Afskaffelse i Skaane, hvilken siges at være »sat« af Kongen efter gode Mænds Tilskyndelse.

Ligesom det imidlertid i nogle af de nævnte Tilfælde ikke er udelukket, at Loven trods Kildernes Tavshed kan være vedtaget af Landstinget, saaledes er deres Beviskraft ogsaa af andre Grunde omtvistelig. At Knud den helliges Lovgivning af Befolkningen ligefrem opfattedes som et Forfatningsbrud, kan saaledes næppe være Tvivl underkastet, og naar det samme ikke blev Tilfældet med Lovene om Manddrab og Jærnbjyd, maa det erindres, at den første var fremkaldt ved Befolkningens egne Klager over den mangelfulde Retstilstand, medens det ved den sidste, hvis Anledning var en Beslutning af Laterankonciliet i 1215,

gjaldt om at bringe den verdslige Ret i Overensstemmelse med den kirkelige, altsaa om en Reform, som J. L.'s Fortale efter den ene af de ovenfor anførte Læsemaader tillægger Kongen Ret til at foretage paa egen Haand. Hvad Loven af 1200 angaar, fortjener det endelig at bemærkes, at dens Præmisser og Efterskrift, hvor den citerede almindelige Udtalelse om Lovgivningsmyndigheden findes, helt igennem har øst af fremmed (kanonisk-romersk) Ret, og at Kongen selv ligesom synes at ville undskylde sin Optræden, idet han henviser til, at det i Virkeligheden ikke er ny Ret, han fastsætter, men kun en gammel Lov, han fremdrager af Forglemmelse.

I Henhold til det udviklede er det vistnok rigtigst at fastholde, at der heller ikke i den senere Middelalder tilkom Kongen nogen anerkendt Ret til at lovgive paa egen Haand, om end saadant lejlighedsvis har fundet Sted og ogsaa stiltiende er blevet godkendt af Befolkningen. Den korrekte Opfattelse var uden Tvivl den, at Kongen vel kunde benytte sin Befalingsmyndighed til at indskærpe allerede gældende Ret og til en saadan Indskærpelse knytte en særlig Straffetrussel, men at han i øvrigt ikke egenmægtigt kunde gøre nogen Forandring i den Retsordning, som hvilede paa Landstingenes Vedtagelser. Imidlertid medførte den efterhaanden stedfindende Svækkelse af de nævnte Ting i Forbindelse med den dømmende Myndigheds Overgang til kongelige Embedsmænd, at deres Medvirkning ved Lovgivningen mere og mere blev en blot Form, og selv denne Form ansaas tilsidst for overflødig og blev erstattet med en Lysning af Loven til Tingene. Hvornaar dette Tidspunkt indtraf, er ikke helt let at sige. Paa den ene Side er det vel kun meget faa af de fra den senere Middelalder bevarede Love, som indeholder positiv Oplysning om at være vedtagne af Landstingene, men dels er de nævnte Love ikke særlig mange og vedrører kun for en ringe Del de Grene af Retten, med hvilke Tingene i deres Egenskab af Domstole kom i nærmere Berøring (jfr. § 6 I), dels bestaar deres Indhold for en stor Del i Indskærpelser af gældende Ret eller i Løfter og Indrømmelser fra Kongemagtens Side. Paa den anden Side haves der utvivlsomme Vidnesbyrd om, at Vedtagelse

paa Landstingene har fundet Sted længe efter J. L. Bortset fra forskellige Vedtægter fra det 15. Aarhundrede, som vil blive omtalte nedenfor (S. 41), men som ganske vist ikke kan bevise, at kongegivne Love paa den Tid behøvede Samtykke af Tingene, kan bl. a. nævnes en i Thords Art. 71 anført Lov, der maa stamme fra Tiden efter 1282, og som siges at være samtykket af Jyder og Fynboer, og til en Dom af 1468 (Gl. d. D. I., S. 5—7), hvoraf det synes at fremgaa, at en kongelig Befaling fra Kristiern I.'s Tid er blevet bekræftet ved Landstingets »Vedtægt og Samtykke«. Man tør derfor vistnok gaa ud fra, at Landstingenes Medvirkning ved Lovgivningen har holdt sig hele Middelalderen ud i hvert Fald som en Form, ja, deres Ret i saa Henseende forudsættes endnu som bestaaende i Frederik I.'s Hdf. § 73, hvor Kongen lover, at han ikke vil paalægge, gøre eller give nogen ny Lov uden med Rigsraadets Raad og Landets Vedtagelse, men fra denne Tid er der dog næppe noget Spor af, at den er blevet benyttet i Praksis.

At Landstingenes Samtykkeret faldt bort, betød ikke, at Kongen blev Eneindehaver af den lovgivende Myndighed. Længe forinden var der nemlig opstaaet nye Faktorer (»de bedste Mænd«, Danehoffet, Rigsraadet), med hvilke han havde maattet dele sin Magt ogsaa paa Landskabslovgivningens Omraade, og disse Faktoreres Indflydelse strakte sig langt ud over den Tid, da Landstingenes Medbestemmelsesret hørte op. Herom vil der dog først kunne tales nærmere i et senere Afsnit.

Samtidig med, at Landstingenes Indflydelse paa Lovgivningen blev mindre, forekom det ogsaa sjældnere, at de afgav Responsa om Retsspørgsmaal (se ovenfor S. 16). Af saadanne Responsa (Domme) kendes vel endnu en Del fra det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, men senere bliver det Reglen, at Tingene ligesom Nutidens Domstole kun beskæftiger sig med aktuelle Retstvistigheder, men ikke besvarer abstrakte Retsspørgsmaal.

Litteratur: Se foruden de ved § 2 under 3 anførte Steder hos Maurer, Retskilder, Hertzberg, Lehmann, (jfr. hos denne ogsaa 159—60), Kolderup-Rosenvinge, Larsen, Stemann, Matzen, Kjer, Holberg, Olrik, Hude og

Steenstrup endvidere: Larsen, Saml. Skr. I—1, 343, I—2, 235—36, 294—95. — Aschehoug, Statsforfatning 71 flg., 317. — Holberg, Kong Valdemars Lov 126 flg. — Samme, Dansk Rigslovgivning 184 flg. — Samme, Konge og Danehof I, 76 flg. — H. Olrik, Konge og Præstestand II, 13. — Samme, Absalon II, 147—48. — Særlig med Hensyn til J. L.s Fortale: Holberg, Kong Valdemars Lov 83, 87, 104 flg. Samme, Dansk og fremmed Ret 48—52, 63—64, 212—213. H. Olrik, Konge og Præstestand II, 139—40.

§ 5.

Jydske Lov og Thords Artikler. Landskabslovene fra den senere Del af Middelalderen.

I. I denne Paragraf skal der gives en Oversigt over de vigtigste Landskabslove fra den Tid, da Kongemagtens Indflydelse paa Lovgivningen blev mere fremtrædende. Naturligvis er der intet skarpt Skel mellem denne Tid og den forudgaaende rent folkelige Retsdannelse Periode. De ældste kongegivne Love, som kendes, nemlig de ovenfor nævnte Love af Knud VI. og Valdemar II., er saaledes til Dels optagne i de skaanske Retsbøger, skønt disse jo i øvrigt — hvad Indholdet angaar — maa antages at høre den ældre Tid til. Og omvendt bestaar J. L., som tidligere paapeget, for en væsentlig Del af Bestemmelser, der har samme Op-rindelse som Retsbøgerne.

II. Langt det betydeligste Udslag af Kongens Virksomhed paa Landskabslovgivningens Omraade er den lige nævnte Jydske Lov, som i Marts 1241 blev »givet« af Valdemar Sejrr paa et Møde med »Rigets bedste Mænd« i Vordingborg, og som derefter — i Henhold til Fortalens ovenfor (§ 4) citerede Bestemmelser — maa antages at være blevet »vedtaget« af Landstinget i Viborg. Om Anledningen til Lovens Udstedelse vides intet. Da der sandsynligvis ogsaa i Jylland har eksisteret Optegnelser af den gældende Ret, tilvejebragte ved privat Foranstaltning, tager man næppe fejl, naar man gaar ud fra, at disse har været enten saa mangelfulde eller saa forældede, at det af den Grund er blevet anset for nødvendigt at gribe ind med en omfattende Lov. Ved Udarbejdelsen har Kongen bl. a. benyttet Biskop Gunner i Viborg, og ham skyldes maaske den ret stærke Paa-virkning af kanonisk Ret, som spores paa forskellige Punkter, fremfor alt i Fortalen,

der for en stor Del kun er en fri Gengivelse af Sætninger, hentede fra Gratians Dekret, men ogsaa i flere af de i Loven optagne Bestemmelser saavel som i den hist og her tilføjede Begrundelse af Retsreglerne. I øvrigt maa J. L.'s Hovedkilde antages at have været den ældre jydsk Ret, om det end ingenlunde er udelukket, at denne i Anledning af Lovens Udstedelse er blevet underkastet en Revision. Ved Siden heraf spores der paa flere Steder en paafaldende Overensstemmelse med skaansk Ret, men det er dog meget usikkert, om dette hidrører fra en ligefrem Benyttelse af Sk. L. som Kilde. At romersk og tysk Ret (navnlig den berømte tyske Retsbog Sachsenspiegel) skulde have haft Indflydelse paa Lovens Affattelse, hvad ældre Forfattere har antaget, kan heller ikke bevises og er i sig selv lidet sandsynligt. Sproget er det danske. Udtryksmaaden er meget klar og knap — det sidste i endnu højere Grad end i Retsbøgerne med deres mere refererende Stil — og J. L. er saaledes upaavirket af den kanoniske Rets svulstige og skruede Lovsprog.

Allerede de ældste Haandskrifter af J. L. kan sondres i to paa flere Punkter afvigende Tekstrækker, og ogsaa senere hen undergik Teksten mindre Forandringer som Følge af de stadig stedfindende Afskrivninger, hvorhos der i Slutningen af 3die Bog tilføjedes et nyt Kapitel om Trolldom. Maaske i det 14. Aarhundrede blev J. L. oversat paa Latin og paa Plattysk, og fra Slutningen af Middelalderen stammer en Samling Noter eller Gloser til den, forfattede af Biskop i Viborg Knud Mikkelsen (død i Aarene 1478—88) og indeholdende en Jævnførelse af den med romersk-kanonisk og til Dels anden dansk Ret, undertiden ogsaa Oplysninger om Sædvaner og Praksis. I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede blev den trykt, men da den trykte Udgave og end mere de i Praksis benyttede Haandskrifter var meget fejlfulde og paa mange Steder uforstaaelige for Dommerne, blev Lovteksten under Kristian IV efter Tilskyndelse af Kansleren Niels Kaas ved Regeringens Foranstaltning revideret og omskrevet paa nyere Dansk, hvorefter den i sin ændrede Form ved Fr. 14. Aug. 1590 autoriseredes til Brug ved Retterne. Den revi-

derede Tekst var dog selv meget fejlfuld og afveg paa mange Punkter fra den oprindelige Lov. Skønt den ifølge Autorisationen skulde gælde indenfor hele det jydsk Retsomraade, blev dens Gyldighed i Sønderjylland snart begrænset ved en ved Fr. 20. Nov. 1592 autoriseret plattysk Tekst. Denne Tekst, der var en Oversættelse af den danske Tekst af 1590, var forfattet af Blasius Eckenberger (S. 6) efter Opfordring af Statholder Henrik Rantzau og andre og blev i Tidens Løb (i hvert Fald efter 1722) den eneste Tekst af J. L., som benyttedes i Sønderjylland, hvor den delvis bevarede sin Gyldighed, indtil Bürgerliches Gesetzbuch 1. Jan. 1900 traadte i Kraft. Af J. L. haves endelig ogsaa en 1557 af Erik Krabbe besørget højtysk Oversættelse, der dog aldrig har haft nogen praktisk Betydning.

J. L. giver ikke selv nogen Oplysning om, for hvilket Landomraade den var bestemt til at gælde, og dens Givelse i Vordingborg paa et Møde af Mænd fra hele Riget kunde ved første Øjekast tale for, at den var en Rigslov. Denne Opfattelse, der virkelig har fundet forskellige Talsmænd, er dog urigtig. Loven er en særlig jydsk Lov, der aldrig har haft officiel Gyldighed udenfor det jydsk Retsomraade. Herom herskede der hverken i den senere Middelalder eller i det 16. og 17. Aarhundrede nogen som helst Tvivl. Noget helt andet er, at man lejlighedsvis og uden at have nogen Hjemmel dertil benyttede den som Retskilde baade i Sjælland og Skaane. Dette er kun, hvad der ogsaa fra andre Omraader foreligger Eksempler paa. I § 3 II. 2 er det allerede omtalt, at Dele af V. sj. L. ad privat Vej overførtes til Skaane. I en senere Paragraf vil det blive vist, hvorledes Byretterne vandrede fra By til By. Ved J. L. er der kun det særlige, at Benyttelsen af den udenfor Jylland i det sidste Aarhundrede inden D. L. fik et saadant Omfang, at den ikke var langt fra at fortrænge de andre Landskabslove i Retsbrugen, i hvert Fald naar bortses fra Processen, blandt hvis Institutioner enkelte som f. Eks. Sandemænd og Ransnævninger vanskeligt lod sig overføre til Sjælland og Skaane uden gennem positive Lovbud. Et Vidnesbyrd om den Betydning, Rettertinget tillagde J. L., haves ogsaa i en fra 1594 stammende Udtalelse af Rigsraaden

Jørgen Rosenkrands, hvorefter man i de Domme, som gik for Kongen og Danmarks Raad, i Almindelighed fulgte J. L. Naar denne i senere Tid fik saa stor en Udbredelse, skyldes det vistnok navnlig den Omstændighed, at der, som ovenfor omtalt, blev tilvejebragt en Oversættelse af den paa nyere Dansk, hvilken gentagne Gange udkom i Trykken. J. L. blev paa denne Maade den for Befolkningen lettest tilgængelige og mest forstaaelige af Landskabslovene, hvorimod de sjællandske og skaanske Retsbøger ikke vel var at bekomme« og dertil »meget ulæselige og ej til Grunde af den gemene Mand at forstaa«. J. L. er da ogsaa den af Landskabslovene, der har haft den største Betydning som Kilde for D. L.

III. Fra det jydsk Retsomraade haves foruden J. L. endnu en større Retsoptegnelse, der staar paa Overgangen mellem Retsbøgerne og de egentlige Love, idet den oprindelig — i hvert Fald til Dels — er tilvejebragt ved privat Initiativ, men senere synes at have faaet officiel Sanktion. Det er de saakaldte Thords Artikler (*articuli et correctiones legis, quas litle thord diaeghen Norjuciae legifer composuit*). De foreligger i en latinsk Tekst, der maa anses for Originalen, og i flere kortere og længere danske Tekster, indeholdende Udtog af den latinske. Som Forfatter af dem udpegedes tidligere Thord Degn, der var Landstingshører i Viborg ved Midten af det 14. Aarhundrede. I nyere Tid er det imidlertid gjort sandsynligt, at de hidrører fra Thord Litle, der rimeligvis var Landsdommer sammesteds omkring Aar 1300. Artiklerne omtales i Rigsloven af 13. Marts 1304, hvor det i Art. 7 bestemmes, at en Kommission, til hvilken den nævnte Thord Litle hørte, skulde oversætte dem paa Dansk og derefter udvælge de nyttigste af dem, som Kongen saa vilde stadfæste paa det næste Danehof. Heraf kan ses, at i hvert Fald en Del af dem maa have eksisteret før 1304. Dette gælder dog vistnok kun om de første 53 (disse maa paa den anden Side være yngre end 1286), hvorimod Resten, blandt hvilke enkelte har benyttet selve Loven af 1304 som Kilde, antages at være samlede og nedskrevne af Thord efter Kommissionens Nedsættelse i det Øjemed at inddrages

under dens Overvejelser. Nogen Stadfæstelse af Artiklerne vides ikke at være meddelt paa Danehoffet i Helsingborg 1305, saaledes som det efter den ovennævnte Bestemmelse i Loven af 1304 skulde være sket. Derimod beretter Haandskrifterne om en Stadfæstelse af en Kong Valdemar paa et Danehof i Nyborg, hvorved maa være tænkt paa Danehoffet 1326 eller 1354, maaske snarest det sidste. Artiklerne slutter sig paa mange Maader nær til J. L., til hvilken de danner et vigtigt Supplement. Deres Indhold er af højst forskelligartet Natur. Ved Siden af blotte Ordforklaringer og Bestemmelser, der kan tænkes fastslaaede gennem Landstingets Praksis, findes der andre, som er hentede fra senere Love, dels saadanne, som endnu er bevarede, dels saadanne, som nu er tabte, f. Eks. den ovenfor i § 4 omtalte Lov (Art. 71). Mange af Artiklerne maa endelig opfattes som blotte Forslag, der ikke, da de nedskreves, var anerkendte i Lovgivning og Praksis, men først er blevet det senere, være sig gennem Retsbrugen eller som Følge af den nys nævnte Stadfæstelse.

IV. Antallet af bevarede Landskabslove fra Middelalderens sidste Aarhundreder er ikke synderlig stort, og de yder i det hele kun ringe Bidrag til Belysning af Retsudviklingen i den nævnte Periode. Naar bortses fra de Købstæderne og Næringsvæsenet vedrørende Love, som vil blive omtalte i en anden Sammenhæng, indeholder de for en stor Del kun Indskærpelser af allerede gældende Ret eller Tilsagn fra Kongen om Afskaffelse af forskellige Misbrug. De fleste af dem angaar Skaane, hvorfra der dels haves en Lov fra Tiden før 1283, der gaar under det misvisende Navn: Erik Klippings Brev til Bara Herred, dels en Række saakaldte Privilegier fra 1317, 1340, 1356 og 1481, de sidste stadfæstede 1499. I øvrigt er der kun Grund til at nævne en jydsk Lov af 1. Septbr. 1466, der i Haandskrifterne kaldes Kong Kristierns (nye) Haandfæstning.

I denne Forbindelse maa endnu omtales forskellige lokale Vedtægter, der vel i Reglen kun angaar mindre Landsdele, men i flere Henseender frembyder Interesse. Herhen hører saaledes Lollands Vilkaar (af 1446) og Fyns Vedtægt (i tre Redaktioner af henholdsvis 1473, 1492 og 1547), hvilke har til Formaal at ordne forskellige af Bondestandens Retsforhold, især for saa vidt de var af Interesse for de privilegerede Stænder i deres Egenskab af Godsejere. Lollands Vilkaar er vedtagne paa Landstinget, men kun af Lensmændene og Repræsentanter for Adel og Gejstlighed og vides ikke at være stadfæstede af Kongen. Fyns Vedtægt

fremtræder som en Overenskomst mellem Kongen og de privilegerede Stænder eller i sin yngste Form som en Stadfæstelse af en af Adelen paa Landemode fattet Beslutning (sidstnævnte Stadfæstelse fornyedes 1608 og 1648). Om at Bønderne har samtykket, tales der i intet Tilfælde. Ogsaa fra Jylland, Langeland og Bornholm haves lokale Vedtægter (henholdsvis af 1471, 1477 og 1499, den sidste bekræftet 1501), men alle af et langt mere specielt Indhold. De er udgaaede fra Landstingene og stadfæstede af Kongen, den bornholmske Vedtægt dog af Ærkebiskoppen, der paa den Tid var Herre over Øen. For Bornholm haves ogsaa fra det 15. Aarhundrede en Samling Artikler, udstedte af Ærkebiskop Jens Brostrup med Domkapitlets Samtykke, hvilke kendes i den Form, hvori de 1499 og 1501 stadfæstedes af Ærkebiskop Byrge. Mindre Interesse frembyder nogle lokale Vedtægter om Overholdelse af Landefreden og særlig om Beskyttelse for Kirken og dens Mænd; af saadanne haves en for Lunde Stift af 1380 og en udgaaet fra Salling Sysseleting 1375. Den sidste er af Deltagerne i den bekræftet med Ed.

Litteratur: 1. Knud VI.s Lov af 28. Dec. 1200 og Valdemar II.s Lov om Jærnbryds Afskaffelse er foruden i flere ældre Skrifter, se Schlyter, Skånelagen CXXVI og CXXVII, trykte i det nævnte Værk 437—48 (den sidste Lov ledsaget af en latinsk Oversættelse), hos Thorsen, Skånske Lov 241—44 og 246—48 og i Aarsberetn. fra Geheimeark. V, 5—6 og 7—8.

2. Af J. L. foreligger følgende Udgaver: Quedam breues expositiones et legum et iurium concordantie et alligationes circa leges Jucie per Dominum Kanutum. Ribe 1504, optrykt af Gotfred af Gemen, Kbhvn. 1508 (indeholder Loven paa Dansk, den gamle latinske Oversættelse og Biskop Knuds Gloser foruden Tillæg af forskellige andre Love). — Den rette jyske Lowbog, nu nylige offuerseet, corrigerit oc Dansken forbedrit, 1590 i flere forskellige Udgaver; senere paany udgivet 1642, 1643, 1668, 1670 og 1671 (indeholder den reviderede Tekst af 1590, i alle Udgaverne ledsaget af et større eller mindre Antal Love fra det 16. og 17. Aarhundrede). — K o f o d A n c h e r, Den jyske Lovbog 1783 (den gamle danske Tekst efter et Haandskrift fra Begyndelsen af det 14. Aarh., ledsaget af en latinsk Oversættelse af Peder Lassen samt Ordforklaringer og Anmærkninger). — K o l d e r u p - R o s e n v i n g e, Kong Valdemar den andens jyske Lov, i Gamle danske Love III 1837 (den gamle danske Tekst efter samme Haandskrift som Kofod Ancher, den reviderede Tekst af 1590, den gamle latinske Oversættelse og den ældre plattyske Oversættelse, desuden Thords Artikler og Anmærkninger). — N. M. P e t e r s e n, Kong Valdemar den andens jyske Lov 1850 (den gamle danske Tekst i en normaliseret Redaktion). — P. G. T h o r s e n, Valdemar den andens jyske Lov 1853 (den gamle danske Tekst efter det saakaldte flensborgske Haandskrift fra c. 1300, den reviderede Tekst af 1590 og Eckenbergers plattyske Oversættelse). Sidstnævnte Oversættelse foreligger desuden i Udgaver af 1593—94, 1603 og 1717 (ledsaget af Eckenbergers Repertorium til Loven og i sidste Udgave af Blüttings Glossa) samt i F a l c k, Das jütsche Low 1819 (indeholder ogsaa en højtysk Oversættelse efter den plattyske samt Thords Artikler og Anmærkninger). Krabbes højtyske Oversættelse er trykt i P. R e s e n, Kong Valdemar den andens jyske Lowbog ud-

sat paa Tysk 1684 (indeholder ogsaa forskelligt andet). Kofod Anchers og Kolderup-Rosenvinges Udgaver er ledsagede af Varianter efter andre Haandskrifter en det, der er lagt til Grund for dem. Dette saavel som det flensborgske Haandskrift tilhører samme Tekstrække, og den anden Redaktion, hvis Hovedhaandskrift befinder sig i det kgl. Bibliotek i Stockholm, er saaledes ikke for Tiden som Helhed tilgængelig gennem nogen af Udgaverne. Dog er den gamle latinske Oversættelse foretaget efter et Haandskrift, henhørende til denne Tekstrække. Gemens Udgave har Loven inddelt i 3 Bøger med henholdsvis 58, 115 og 69 Kapitler, og denne Inddeling, hvorefter der i Reglen citeres, er tilføjet i de senere Udgaver, uanset at den ikke stemmer med de udgivne Haandskrifter. Det flensborgske Haandskrift har saaledes kun en Inddeling i Kapitler, i alt 187.

Litteratur angaaende J. L.: Indledningerne til de ovenfor nævnte Udgaver af Loven samt Kofod Ancher, Lovhistorie I, 137—233, 337—96 (Saml. Skr. I, 290—419, II, 110—189). — Schlegel i Astræa IV, 227—31 og i Kofod Anchers Saml. Skr. I, 255—58, 305—06, II, 190—96. — Samme, Retssædvaner 87—102, 255—56, 268—82, jfr. Kolderup-Rosenvinge i Maanedsskrift for Litteratur IV, 46—48, 221—25. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 33—35, jfr. ogsaa 26 Note d. og e. — Samme i Dansk Litteratur-Tidende 1819, 625—40. — Falck, Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts I, 409—18. — Sarauw i Neues staatsbürg. Mag. IX, 460 flg. — Juel i Slesv. Provinzialerrettn. II, 120 flg. og 446 flg. — Larsen, Saml. Skr. I—II, 38—145, 177—210, 271—75. — Stemann, Geschichte des öff. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schleswigs I, 69—72, II, 158—160, 318—21. — Samme, Retshistorie, 25—30 og 31. — Maurer, Retskilder 122. — Hertzberg, Retskilder 65, 69—70, 79—80, 81, 82—83. — Matzen, Retskilder 192—204. — v. Amira, Recht 104. — Hasse, Das Schleswiger Stadtrecht 52—54, jfr. Secher i Hist. Tidsskrift V—2, 196 flg. — Holberg, Kong Valdemars Lov 32 flg. og 80—123. — Samme, Dansk og fremmed Ret I—65. Jfr. ogsaa den ved § 8 angivne Litteratur vedrørende *leges Waldemari regis*. — A. Hude, Danehoffet 68. — H. Olrik, Konge og Prætestand II, 136—41. — Steenstrup i D. R. H. I, 816—19. — V. A. Secher i Rigsdagstidende 1886—87, Till. B. Sp. 655—56 og i Festgabe für Maurer 253 Note 2 (nogle Oplysninger om Haandskrifterne af J. L.). — V. Dahlerup, Flensborg-haandskriftet af jyske Lov (i Nordisk Tidsskr. f. Filologi III—17, 37—45). — Staatsbürg. Mag. IX, 819 flg. Neues staatsbürg. Mag. VI, 291 flg.

3. Thords Artikler er trykte i Udgaverne af J. L. fra 1504 og 1508 og derefter i Ludewig, Reliquiæ Manuscriptorum XII, 166 flg., fremdeles i Kolderup-Rosenvinges Udgave af J. L. 435 flg. (den lat. Tekst og en kortere og en længere dansk Tekst med Varianter samt Tillæg fra forskellige Haandskrifter og Anmærkninger), hos P. G. Thorsen, De med jyske Lov beslægtede Stadsretter 247 flg. (de samme Tekster og efter de samme Haandskrifter som Kolderup-Rosenvinge, men uden Variantapparat og Anmærkninger) og i Aarsberetn. fra Geheimearkivet V, 31 flg. (den latinske Tekst efter samme Haandskrift som de foregaaende Udgaver med Varianter). En plattysk Oversættelse af en Del af Artiklerne er trykt i Westphalen, Monumenta inedita IV, 1874 flg., og i Falck, Das jütsche Lov 215 flg. Den længste danske Tekst er ikke trykt. — Med Hensyn til Artiklernes Tilblivelse, se foruden Indledningerne til Udgaverne Kofod Ancher, Lovhistorie II, 81 flg., 159—97 (Saml. Skr. I, 566 flg., 674—728). — Schlegel, Retssædvaner 251—255. — Kolderup-Rosenvinge, Om den saakaldte ny sjællandske Lovs Alder 15—30 (ogsaa i Indled-

ningen til Udgaven af E. sj. L. XV—XVIII), jfr. Schlegel i Dansk Litteraturtidende 1822, 390—95. — Samme, Retshistorie I, 41. — Falc k, Handbuch (se ovenfor) I, 415. — Larsen, Saml. Skr. I—1, 157—77, 283—84. — Stemann, Geschichte (se ovenfor) I, 198—99. — Samme, Retshistorie 30—31, 48—49. — Maurer, Retskilder 123. — Hert z berg, Retskilder 69. — Mat zen, Retskilder 204—13. — v. Amira, Recht 104. — Kinch, Om Thord (Degn) og hans Artikler (Saml. t. jydsk Hist. og Topografi II, 230—47). — Holberg, Kong Valdemars Lov 19—25, 121—22.

4. Landskabslovene fra den senere Del af Middelalderen er for Størstedelen trykte i Aarsberetn. fra Geheimearkivet V, mange dog ogsaa andre Steder, Brevet til Bara Herred saaledes i Schlyters Udgave af Sk. L. 459 fig. Af Vedtægterne er ogsaa de vigtigste trykte i de nævnte Aarsberetninger S. 62, 78 og 83; andre findes i Danske Mag. IV—5, 146 (Fyns Vedt. 1473), A. Heise, Diplomatarium Vibergense 51 og 54 (Vedt. 1471), Kirkehist. Saml. I, 49 (Vedt. 1477), Hvitfeld III, 624 (Landefred 1375), Suhm, Hist. af Danmark XIV, 519 (Landefred 1380), Thura, Beskrivelse over Bornholm 211 (Vedtægt og Artikler 1501). — Litteratur: Kolderup-Rosenvinge I, 41 fig. — Mat zen, Retskilder 213—22. — Aarsberetn. fra Geheimeark. V, 3—4.

§ 6.

Rigslovgivningens Opstaaen. De rigsløvgivende Myndigheder. Lovenes Forkyndelse.

I. Allerede i den tidligere Del af Middelalderen kunde det tænkes, at de forskellige Landsting vedtog enslydende Love, og i Perioder, hvor Kongens Indflydelse var stor, er det vel ikke sjældent hædet, at han ad denne Vej har faaet Forhold, i hvilke han var interesseret, ordnet paa samme Maade overalt i Riget. Naar man undertiden har ment, at mange af de Love, som omtales hos Saxo og andre ældre Forfattere, maa have været Rigsløve, fordi de paagældende Forhold tiltrængte en for hele Riget fælles Ordning, er denne Slutning saaledes ingenlunde sikker. Ganske bortset fra, om den forudsatte Nødvendighed af en ensartet Ordning virkelig har været til Stede, har den i hvert Fald godt kunnet fyldestgøres ad Landskabslovgivningens Vej.

Efter at Kongen havde faaet en bestemt Andel i Lovgivningsmagten, saaledes at det i Reglen var ham, der gav Lovene, og Folket, der vedtog dem, kunde det dernæst tænkes, at Givelsen fandt Sted for hele Riget under eet, og dette maatte navnlig falde naturligt, efterhaanden som der ved Siden af Kongen opstod Rigsmyndigheder, med hvem han

maatte dele sin Indflydelse paa Lovgivningen. Naar en Lov blev givet paa et Rigmøde, og det var Mening at gennemføre den i alle Lande, var det saa at sige en Selvfølge, at man søgte at formulere en fælles Lovtekst, der kunde tilstilles samtlige Ting til Vedtagelse. Altid var dette dog ikke muligt, idet baade Forskellen mellem Retten i de forskellige Landsdele og særlige Ønsker hos enkelte Dele af Befolkningen kunde udelukke en fuldstændig ensartet Ordning, og det forekom derfor ogsaa, at man paa Rigmøderne opstillede flere parallelle, men dog ikke helt overensstemmende Tekster, hver især bestemte for et enkelt Land. I saadanne Tilfælde var Forholdet strengt taget det samme, som hvor Kongen paa et Rigmøde gav en egentlig Landskabslov (jfr. ovenfor om J. L.), men baade Ligheden mellem de forskellige Affattelser og disses Samtidighed gør det dog naturligt at nævne Love af den her omhandlede Art i Forbindelse med Rigslovgivningen, til hvilken de i hvert Fald maa siges at danne Overgangen.

Om mere end en Givelse af Love for hele Riget kunde der paa den anden Side ikke være Tale, for saa vidt og saa længe Landstingene var Medindehavere af Lovgivningsmagten. Imidlertid var der allerede tidligt Omraader af Retten, hvis Haandhævelse ikke forudsatte Tingenes Mellemkomst, og til hvilke deres Myndighed derfor heller ikke strakte sig. Dette var f. Eks. Tilfældet med Hirdlovgivningen, der haandhævedes af en særlig Domstol, Huskarlestævnet, og med visse Dele af den offentlige Ret, hvis Gennemførelse skete ad administrativ Vej. Her maatte en for Riget given Lov kunne faa fuld Lovskraft uden Landstingenes Samtykke, og det samme maatte gælde, hvor Formaalet med Loven var at lægge et personligt Baand paa Kongen. Hertil var et Tilsagn fra hans Side i og for sig være tilstrækkeligt, og ikke blot Valghaandfæstninger, men ogsaa Love af regerende Konger kunde saaledes efter Omstændighederne faa Gyldighed alene i Kraft af Givelsen. Alt dette var dog nærmest Undtagelser, om end faktisk af stor Betydning. Som almindelig Regel maatte en Vedtagelse paa Ting være lige saa nødvendig ved Rigslove som ved Landskabslove, eller med andre Ord en Lov, der var givet

for hele Riget og for saa vidt en Rigslov, blev først bindende for Landstinget som Domstol ved tillige at gøres til Landskabslov. I Middelalderens sidste Aarhundreder har Tingenes Vedtagelse dog næppe haft synderlig reel Betydning, og omkring Aar 1500 maa den, som tidligere omtalt (S. 35), antages helt at være faldet bort. Fra da af var Givelsen tilstrækkelig til at skaffe enhver Lov Gyldighed uden Hensyn til dens Indhold og til, om den var givet for Riget eller kun for enkelte Landsdele.

II. Som ovenfor berørt, hørte Hirdlovgivningen til den Del af Retten, hvis Udvikling allerede fra først af foregik uafhængigt af Landstingene, men dette betød dog ikke, at Hirdretten var Genstand for ensidig Fastsættelse fra Kongens Side. Om den Hirdlov (Vederloven), som Knud den store mentes at have udstedt (§ 7 I), hedder det vel enkelte Steder, at den blev udstedt af Kongen paa egen Haand, men hvis dette er rigtigt, maa det hænge sammen med, at der her var Tale om en Hird, som først skulde oprettes. Andetsteds siges det ogsaa, at Loven blev ærlig vedtaget mellem Herren og hans Mænd, og endnu tydeligere fremgaar Hirdens Ret til at blive hørt ved Forandringer i Hirdlovgivningen af, hvad der meddeles om Vederlovens senere Skæbne. Hirdens Samtykke til Hirdlove erhvervedes paa Hirdmændenes Forsamling, Huskarlestævnet, der, som ovenfor nævnt, tillige fungerede som Domstol. Da Hirden i Valdemarstiden udvidedes til Herremandsstanden, undergik Huskarlestævnet en tilsvarende Omdannelse, og det blev nu de udvidede Møder af Hirdmænd eller Herremænd, hvis Samtykke maatte indhentes ved Forandring af Hirdretten.

Tilsagn om at ville følge visse Regler under Udøvelsen af Regeringen kunde Kongen naturligvis afgive paa egen Haand, men da Afgivelsen som oftest var begrundet i en politisk Nødvendighed, fremkaldt ved et Pres fra Stormændenes Side, var det faktisk efter Aftale med dem, at Tilsagnene blev udstedte. Særlig gjaldt dette om de Tilsagn, hvis Afgivelse i den senere Middelalder gjordes til Betingelse for Kongens Erhvervelse af Kongemagten, de saakaldte Valghaandfæstninger.

Bortset fra disse Tilfælde var Givelse af Love fra først

af Kongens Sag, men allerede de ældste kongegivne Love, hvis Indhold er nøjere kendt (Lov 28. Dec. 1200, Loven om Jærnbyrds Afskaffelse og J. L.), ses dog at være givne i Nærværelse af en Kreds af Stormænd, J. L. endog i Nærværelse af alle Rigets Stormænd eller, som de almindeligt kaldtes, »Rigets bedste Mænd«. Til at begynde med har dette vel næppe været anset for nødvendigt (Hensigten har snarere været at give de fattede Beslutninger forøget Vægt), men inden længe blev det en virkelig Pligt for Kongen at raadføre sig med Stormændene angaaende nye Love. Denne Udvikling var til Dels en Følge af Aristokratiets Vækst og voksende Indflydelse paa Statsstyrelsen i det hele, men til Dels skyldtes den ogsaa den Sammensmeltning af Hirdmøder og Stormandssammenkomster, som fandt Sted i Slutningen af det 13. Aarhundrede, og af hvilken den egentlige Rigsforsamling (Danehoffet) fremgik. Hirdmøderne var jo, som ovenfor berørt, i Besiddelse af en vis lovgivende Myndighed, og denne overførtes nu til Danehofferne og bidrog derved til i al Almindelighed at styrke Stormændenes Indflydelse paa Lovgivningen. Desuden var der allerede tidligere i Aarhundredet knyttet en Forbindelse mellem Hirdretten og den almindelige Ret, idet man var begyndt at udstede Love, som vel i det væsentlige eller for en Del var Hirdlove, men dog tillige indeholdt Bestemmelser af anden Art (S. 73). Saadanne Love kunde paa Grund af deres førstnævnte Egenskab ikke udstedes af Kongen paa egen Haand, og det var da næsten en Selvfølge, at de som Helhed gjordes til Genstand for Drøftelse paa Rigsmøderne.

Siden Slutningen af det 13. Aarhundrede stod det da vistnok fast, at Kongen til Givelse af nye Love som Regel maatte have Samtykke af et Rigsmøde. Nogen helt almindelig Hjemmel fik denne Sætning vel aldrig, men ligesom næsten alle bevarede Rigslove fra den nærmest følgende Tid er udgaaede fra Rigsmøder, saaledes er disses Medbestemmelsesret ogsaa paa flere Steder forudsat i Lovgivningen. I Erik Mændveds Forbud mod ulovlig Gæstning af 5. Sept. 1314, der fremtræder som udstedt af Kongen paa egen Haand, er det saaledes tilføjet, at det kun skal gælde, indtil Kongen med de bedste Mænds Samtykke og Raad maatte finde for godt at bestemme

anderledes, og i Hdf. 1320 § 27 og 1326 § 22 hedder det endog ligefrem, at Mangler ved »Kong Valdemars Love« (S. 64) skal afhjælpes *per discretos regni* eller *per discretos et meliores regni in parlamento*. Ogsaa et Par andre Bestemmelser i de nævnte Haandfæstninger forudsætter Rigmødernes Ret til Deltagelse i Lovgivningen, men da det her alene drejer sig om Forandring af Haandfæstningsreglerne, har de maaske mindre Betydning i denne Sammenhæng.

Det Rigmøde, hvis Samtykke saaledes blev nødvendigt til Udstedelse af nye Love, var vel strengt taget Danehoffet, hvor Rigets bedste Mænd mødtes med Herremændene og andre, men ligesom de bedste Mænd allerede inden Danehoffets Opkomst havde øvet Indflydelse paa Lovgivningen, saaledes forekom det ogsaa i senere Tid, at Kongen henvendte sig til dem alene. Egentlige Danehoffer holdtes ikke saa regelmæssigt, som Loven krævede, og naar de fandt Sted, var det dog de bedste Mænd, der reelt traf Afgørelserne, medens de øvrige Deltagere nøjedes med at bifalde, hvad hine var blevet enige om.

I Begyndelsen af det 15. Aarhundrede ophører Danehofferne, men dette medfører ingen Udvidelse af Kongens Myndighed paa Lovgivningens Omraade. Allerede tidligere var nemlig Rigsraadet traadt frem, nærmest som en Afløser af de bedste Mænd, og det bliver fra nu af det, hvis Samtykke maa indhentes til Udstedelse af nye Love. I Lovgivningen fandt denne Sætning vel kun en enkelt Gang Udtryk, nemlig i en ved Kristiern II's egenmægtige Fremfærd foranlediget Bestemmelse i Hdf. 1523 (S. 36), men i Praksis stod den ikke desto mindre ganske fast. Det nævnes da ogsaa som Regel i Lovene, at Kongen har indhentet Rigsraadets Samtykke, Raad eller Betænkning, eller at han har overvejet Sagen med Raadet, og selv hvor dette ikke er Tilfældet, kan en Forhandling med Raadet meget vel have fundet Sted. Dog var Rigsraadets Ret til at blive hørt ved Forandringer i Lovgivningen næppe ganske ubetinget. I § 5 er det allerede omtalt, at Kongen i Kraft af sin Befalingsmyndighed kunde indskærpe gældende Ret og til Indskærpelsen knytte en særlig Straffetruusel, og dette var en Beføjelse, som han ogsaa i senere Tid jævnligt gjorde Brug af,

og hvorved han ofte gik saa vidt, at han i Virkeligheden skabte ny Ret. Dernæst tillagde man det aabenbart en vis Betydning, om Loven angik de privilegerede Stænder og deres undergivne eller alene andre Klasser af Befolkningen. Skønt Rigsraadet ikke opfattedes som en Standsrepræsentation, varetog det dog i første Linie Adelens og indtil Reformationen Gejstlighedens Interesser, og man var derfor tilbøjelig til at stille Kongen friere, hvor Loven ikke greb ind i disse Stænders Forhold. Blandt de uden Rigsraadets Medvirkning udstedte Love angaar i hvert Fald mange alene Købstæderne, Kronens Bønder eller Personer, der som Embedsmænd, Militære eller i anden Egenskab var særlig knyttede til Kongen. Kongens Handlefrihed betragtedes vistnok ogsaa som videregaaende, hvor det drejede sig om lokale Paabud, end hvor Talen var om Rigslove, men Rigsraadets Medvirkning var dog ingenlunde indskrænket til Bestemmelser af sidstnævnte Art. Endelig opfattedes maaske Politiforskrifter som henhørende under det Kongen forbeholdte Lovgivningsomraade. Hvorledes Grænserne for dette er blevet draget, lader sig i øvrigt ikke angive med Bestemthed, da de aldrig udformedes i nogen Lov, og Praxis var i høj Grad vaklende. Under Forhandlingerne om Hdf. 1648 forlangte Adelen, at Rigsraadets Myndighed med Hensyn til Lovgivningen skulde udvides, men til dette Forlangende toges der intet Hensyn. Naar Rigsraadet ikke var samlet, og dets Sammentræden ikke kunde oppebies, udstedtes Love undertiden efter Samraad med Rigsembetsmændene eller enkelte tilfældigt tilstedeværende Raader, og efter Omstændighederne handlede Kongen ogsaa i saadanne Tilfælde helt paa egen Haand.

Kongens og Rigsraadets lovgivende Myndighed led ingen Indskrænkning ved Stændermødernes Opkomst. Reces 1536 (S. 82) blev vel vedtaget af de paa Rigsdagen i København forsamlede Stænder (Adel, Borgere og Bønder), men dette var vistnok en ret enestaaende Undtagelse (ogsaa Reces 1547 siges dog at være udgaaet med Adelens og andre Indbyggerses Samtykke). Saa længe Stændermøder kun afholdtes med lange Mellemrum, kunde de allerede af den Grund ingen regelmæssig Indflydelse udøve paa Lovgivningen, og senere,

da det nævnte Forhold ændredes, var deres forfatningsmæssige Myndighed vedblivende højest ubestemt. Fra Kristian IV's sidste Aar haves vel Eksempler paa, at Adelen og til Dels Borgerstanden paa Møderne fremsatte Begæring om Forandringer i den gældende Ret, og at saadanne Begæringer toges til Følge af Konge og Rigsraad, men om at knytte de ønskede Foranstaltninger som en Betingelse til Bevilling af Skatter, blev der aldrig Spørgsmaal. I 1648 forlangte Adelen, at det i Haandfæstningen skulde bestemmes, at ingen nye Love, hvorved Landets fundamentale Væsen og Statuter kunde lide Skade, maatte udgaa uden Stændernes Samtykke, men denne Tanke, der allerede havde været fremme nogle Aar tidligere, fandt ikke Tilslutning hos Rigsraadet. Medens Stændermøderne saaledes aldrig opnaaede nogen Andel i selve Lovgivningsmagten, hændte det ikke sjældent, at Love, som særlig vedrørte enkelte Stænder, udstedtes efter Samraad med Repræsentanter for dem. Navnlig blev der oftere i Anledning af nye Love forhandlet med Ombud fra Købstæderne, f. Eks. i Anledning af Ordinansen af 1530 (S. 82) og Recesserne af 1537 og 1540 (S. 82—83). Om den kirkelige Lovgivning fra Tiden efter Reformationen henvises til § 11.

Selv om Kongen maatte dele Lovgivningsmagten med andre Rigsmyndigheder, udgik Lovene dog som Regel i hans Navn alene. At Rigets bedste Mænd, Rigsraad eller Stænder optraadte som Medudstedere af Love, horte til de store Sjældenheder (Lovene af 1360, 1377 og 1536), og der haves heller ikke mange Eksempler paa, at de har medbeseglet dem (foruden forskellige middelalderlige Love kan kun nævnes Kirkeordinansen af 1539, Universitetsfundatsen samt nogle af Recesserne fra det 16. Aarhundrede). Hvor en saadan Medbesegling har fundet Sted, maa der selvfølgelig gaas ud fra, at vedkommende Rigsmyndighed har meddelt sit Samtykke til selve den endelige Lovtekst, men i øvrigt var dette i senere Tid ikke ubetinget Reglen. Naar Kongen foreslog Rigsraadet Udstedelsen af en Lov, eller dette selv tilraadte en saadan, forhandlede der langtfra altid paa Grundlag af en fuldt udarbejdet Tekst, men Rigsraadet nøjedes med i Hovedtrækkene at udtale sine Anskuelser om Sagen, hvorefter

den endelige Formulering af Loven foregik i Kancelliet. Ved større og vigtigere Love hændte det dog ogsaa, at der forinden der skete nogen Henvendelse til Rigsraadet, nedsattes Kommissioner til at forberede Udarbejdelsen af dem, eller at denne overdroges en enkelt særlig kyndig Mand.

III. Lovene affattedes i Reglen som aabne Breve, men lejlighedsvis benyttedes ogsaa Missiveformen (S. 7), saa at Befalingerne altsaa rettedes til Embedsmændene i Stedet for direkte til Undersaatterne. Denne Form var dog mindre naturlig og anvendtes ogsaa kun sjældent.

Som Betegnelse for Love af større Betydning brugte man i Begyndelsen af 16. Aarhundrede Ordene »Skikkelse« eller »Ordinans«, og det sidstnævnte Udtryk forekommer ogsaa lejlighedsvis senere hen. »Reces« (af lat. *recessus*) svarede til det danske »Afsked« og betegnede ligesom dette en Beslutning, der var Resultatet af forudgaaende Forhandlinger. Det kunde derfor anvendes saavel om Traktater som om Love og blandt desidste saavel om Haandfæstninger som om almindelige Love. Fra først af brugtes det vist navnlig om Haandfæstningerne, men siden noget ind i det 16. Aarhundrede ogsaa paa den anden Maade. Dog var det ingenlunde alle Love, der havde været Genstand for Forhandling mellem Kongen og Rigsraadet, som kaldtes for Recesser, men væsentligt kun større og mere omfangsrige Love af blandet Indhold. Undertiden var Reces dog ogsaa Betegnelse for Love af speciel Natur, uden at det altid er muligt at paavise Grunden dertil. Udtrykket »Forordning« bliver først almindeligt i Slutningen af det 16. Aarhundrede.

Indtil henimod Aar 1400 affattedes de kongegivne Love som Regel paa Latin, men i adskillige Tilfælde haves ogsaa danske Tekster, der maa betragtes som Oversættelser efter Originalerne. Disse Oversættelser er vel hyppigst Privatarbejder, men helt udelukket er det dog næppe, at enkelte af dem kan være tilvejebragte ad officiel Vej og bestemte til Oplæsning paa Danehof eller Landsting. Nogle faa Love fra det 13. og 14. Aarhundrede kendes kun i danske Redaktioner, til Grund for hvilke der dog sikkert har ligget Originaler, affattede paa Latin. Den ældste bevarede Rigslov, der tør

antages aldrig at have været udstedt paa dette Sprog, er en Lov af 1396, men endnu fra den følgende Tid haves der Eksempler paa Anvendelse af Latinen.

IV. Medens en særlig Forkyndelse af Lovene i den ældste Tid var overflødig, stillede Sagen sig anderledes, efter at Tingene havde mistet deres Andel i Lovgivningsmagten. Nu blev det Reglen, at Lovene omsendtes til Tinge for ved Oplæsning at bringes til Befolkningens Kundskab, men nogen fast Ordning af dette Forhold eksisterede i lang Tid ikke. Saaledes var det ingenlunde alle Love, som tilstilledes Landstingene til Forkyndelse. Undtagne var ikke blot Bestemmelser vedrørende Købstæderne, men ogsaa mange Love, som havde Hensyn til Landdistrikterne, naar deres Haandhævelse dog ikke i særlig Grad vedkom Tingene som Domstole. I det 16. Aarhundrede synes det endog ofte at have beroet paa rene Tilfældigheder, om en Lov blev oversendt til Landstingene eller ikke. Hvor det første var Tilfældet, paahvilede det vistnok oprindelig Landsdommeren ogsaa at sørge for Forkyndelsen i Herrederne, i hvilket Øjemed han rimeligvis har gjort Brug af Tingriderne eller, som de ogsaa kaldtes, Landstingsriderne. Disse, af hvilke der fandtes en eller to for hvert Sogn (undertiden maaske kun for hvert Herred), havde den Pligt at møde paa Landstinget for efter Landsdommerens Ordre at foretage Forkyndelser eller overbringe Befalinger eller Breve til de Sogne eller Herreder, hvor de hørte hjemme. Siden sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede hørte disse Foranstaltninger fra Landsdommerens Side dog vistnok op, idet det nu blev Reglen, at Lovene foruden til Landstingene ogsaa sendtes til Lensmændene eller ved visse Lejligheder Stiftslensmændene, hvis Sag det da var at sørge for Forkyndelsen paa de indenfor Lenet eller Stiftet liggende Herredsting. Efterhaanden som Købstæderne indordnedes under Lensmændene, fik disse dernæst ogsaa den Pligt at lade Lovene læse til Tinge i Byerne, og den almindelige Ordning blev saaledes den, at vigtigere Love forkyndtes paa Landstingene ved Landsdommernes og paa de underordnede Ting ved Lensmændenes Foranstaltning. Noget almindeligt Paabud herom findes dog ikke i Lovgivningen for D. L., men Forholdet ordnedes særskilt for hvert enkelt Tilfælde ved de Missiver, hvormed Lovene tilstilledes vedkommende Embedsmænd. Naar en Lov slet ikke sendtes til Landstingene, blev den, hvis den angik Købstæderne, sendt direkte til disse, og ellers i hvert Fald til Tider direkte til Herrederne (jfr. f. Eks. Brevet til Bara Herred), men ogsaa i de herhen hørende Tilfælde blev det senere hen Lensmændenes Sag at sørge for Forkyndelsen. Love angaaende kirkelige Forhold blev efter Reformationen ofte alene eller tillige tilstillede Superintendenterne, der da maa antages at have forkyndt dem for Gejstligheden i Stiftet (enten paa Landemode eller ad anden Vej)

og undertiden ogsaa for Befolkningen gennem Læsning ved Præsterne paa Sognestævne. Ogsaa Lensmændene fik af og til Paalæg om at lade Love læse paa Sognestævne.

Undertiden skulde Forkyndelsen foretages gentagne Gange, f. Eks. paa tre Landsting eller Herredsting efter hinanden, men dette hørte afgjort til Undtagelserne, og det samme gælder om den enkelte Steder forekommende aarlige Oplæsning af Love. Saadan Oplæsning fandt navnlig Sted i visse Købstæder, og skønt det som oftest var kommunale Vedtægter, hvorom Kundskaben paa denne Maade søgtes vedligeholdt, haves der dog ogsaa Eksempler paa Oplæsning af almindelige Love. Soretten af 1561 skulde saaledes oplæses en Gang om Aaret i alle Søkøbstæder, og en lignende Oplæsning paabødes med Hensyn til visse kirkelige Love i Fr. 29. Marts 1629 II § 20. I Slesvig blev endog indtil Begyndelsen af det 16. Aarhundrede hele J. L. med Mellemrum oplæst paa Raadhuset.

Bogtrykkerkunstens Opfindelse og Indførelse her i Landet gjorde det muligt at lade Lovene udgaa i trykt Form, men denne Fremgangsmaade, der første Gang vides at være anvendt ved Kristiern II's aabne Brev om Vrag af 26. Maj 1521, blev dog ikke almindelig i det 16. Aarhundrede. Kun enkelte Love fra denne Periode kom til at foreligge paa Tryk, og hvor det undtagelsesvis skete, skyldtes Udgaverne i Reglen ikke Regeringens Initiativ (jfr. dog Udgaven af J. L. af 1590, hvori ogsaa optoges en Række Love fra det 16. Aarhundrede), ligesom det heller ikke var dem, der benyttedes ved Forkyndelsen. Først noget ind i det 17. Aarhundrede, vist særlig siden Reces 1615, blev det Reglen, at i hvert Fald de vigtigere Love publiceredes ved i trykt Form at omsendes til Tingene.

Lovenes Publikation ved Trykken bidrog utvivlsomt væsentligt til at sikre Efterlevelsen af dem, hvilken i ældre Tid ofte havde ladet meget tilbage at ønske. Flere af de middelalderlige Rigslove er kun bevarede i ganske enkelte Lovhaandskrifter og har derfor næppe været almindeligt kendte og anvendte, og endnu i det 16. og 17. Aarhundrede klagede Kongen jævnligt over, at hans aabne Breve og Mandater ikke agtedes »uden paa en ganske ringe Tid«, hvorfor mange Love ogsaa Gang paa Gang maatte indskræpes. Af Betydning for Lovenes Overholdelse fra Embedsmændenes Side var det ogsaa, at der efterhaanden droges bedre Omsorg for Bevarelsen af de lokale Embedsarkiver. I denne Henseende kan særlig nævnes et Paabud fra Kristian IV's Tid (aab. Brev 9. Juli 1593), hvorefter Lensmændene skulde registrere alle Breve, Mandater og Forordninger, som den Gang fandtes ved Lenene eller senere tilstilledes dem samt opbevare og aflevere dem til deres Eftermænd tilligemed Registret.

Litteratur: 1. Rigslove og Landskabslove, de rigsgivende Myndigheder, Lovenes Form og Benævnelserne paa dem: Kolderup-

Rosenvinge, Retshistorie I, 116. — Larsen, Saml. Skr. I-1, 347 og 374, I-2, 227, 266-67, 277, 283. — Stemann, Retshistorie 45-46 og 56. — Maurer, Retskilder 116-17. — Hertzberg, Retskilder 66-67. — v. Amira, Recht 105. — Aschehoug, Statsforfatning 155-56, 162-63, 244-47, 308, 373-74, 456-72. — Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger 69-70, 97-99. — Samme i Hist. Tidsskr. VI-6, 19-26. — Samme, Retskilder 222-23, 241-42, 266, 269, 275, Offentlig Ret I, 168, 176-77. — Holberg, Kong Valdemars Lov 104-06, 111-13. — Samme, Dansk Rigslovgivning, Indledning, jfr. Pappenheim i Krit. Vierteljahrsschr. XXXII, 32-38. — Samme, Dansk og fremmed Ret 131-43, 153-58, 185 flg., jfr. Hertzberg i Tidsskr. f. Retsvid. 1893, 499-500, 502. — Hude, Danehoffet 66-76. — Erslev, Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid III, 585.

2. Lovenes Forkyndelse: Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 60. — Samme, Gamle danske Love IV, Indledning XII, XIV. — Larsen, Saml. Skr. I-1, 280. — Stemann, Retshistorie 55-56. — Matzen, Retskilder 17-20. — Secher, Forordninger, Recesser m. v. 1558-1660 III, Indledning. — Mackeprang, Dansk Købstadstyrelse 106-08. — Kjer, Valdemars sjællandske Lov 85 flg., jfr. Støchel i Ugeskr. for Retsv. 1892, 488-89.

§ 7.

Vederloven. Gaardsretterne.

Oplysning om de Retsregler, der ordnede Hirdforholdet, haves i en Lov, som indtil den nyeste Tid har gaaet under Navnet Vederlagsretten, men som i Virkeligheden hed Vederloven (*withærlogh*), d. v. s. Straffeloven (af *læggia withær* eller *with*, at sætte ind, sætte paa Spil, men navnlig at fastsætte som Bod eller Straf). Den fejlagtige Benævnelse Vederlagsretten, der allerede findes i de ældste Haandskrifter af den danske Tekst, af hvilke dog intet er ældre end ca. 1400, er opstaaet ved, at man forandrede Ordet *lagh*, der i den oprindelige Redaktion var Betegnelsen for det Krigersamfund, for hvilket Vederloven gjaldt, til *withærlagh* og deraf atter dannede Udtrykket *withærlaghsræt* o: den for Vederlaget (Samlaget) gældende Ret.

Vederloven er overleveret os ad tre forskellige Veje.

1. For det første haves en kort dansk Tekst, der, efter hvad den selv meddeler, er nedskrevet paa Foranstaltning af Knud VI og Absalon og gengiver Loven, »saaledes som den var i Gamle Knuds (o: Knud den stores) Dage«. Denne Tekst, der er en Mellemtning mellem en Lovtekst og en historisk

Beretning, antages at stamme fra Aarene omkring Knud VI's Tronbestigelse (snarest er den vel lidt ældre end denne), og det er næppe rigtigt, naar man har villet hævde, at enkelte Bestemmelser i den først er senere Indskud. Snarere kunde det tænkes, at den historiske Beretning, hvormed den slutter, og hvori der gives en Fremstilling af en under Niels foretagen Ændring i Loven, var tilføjet i yngre Tid med Sven Aggesens nedenfor nævnte Skrift som Kilde, men nogen afgørende Grund herfor lader sig dog ikke anføre.

2. Med Benyttelse af den danske Tekst og andre Kilder, navnlig den mundtlige Tradition, forfattede Sven Aggesen dernæst et særligt Skrift om Vederloven (*Historia legis castrensis regis Canuti Magni*), hvori han efter at have skildret de nærmere Omstændigheder ved Lovens Tilblivelse gør udførligt Rede baade for dens oprindelige Indhold og for forskellige Forandringer i formildende Retning, som den i Tidens Løb var undergaaet. Sven Aggesens Skrift er i hvert Fald yngre end 1185 og maaske først forfattet under Valdemar Sej. Det er uheldigvis ikke bevaret fuldstændigt, idet der findes en større Lakune i sidste Kapitel, som omhandler Brud paa Hirdmændenes Troskabspligt.

3. Endelig har Saxo i sin *Gesta Danorum*, i Afsnittet om Knud den store, givet en Fremstilling af Vederloven, som den var paa denne Konges Tid. Herved har han utvivlsomt benyttet Sven Aggesen som Kilde, men maa dog ogsaa have haft andre Oplysninger til sin Raadighed, da hans Fremstilling paa flere Punkter afviger fra hans Forgængers. Det Afsnit, hvori Vederloven omtales, regnes for et af de yngste Partier af Saxos Værk og antages nu af nogle at være skrevet et godt Stykke ind i Valdemar Sejrs Tid. Saxo har særlig Betydning ved at udfylde den ovenfor omtalte Lakune hos Sven Aggesen.

Forfatterne af de under 1—3 nævnte Skrifter gik alle ud fra, at Vederloven oprindeligt blev givet af Knud den store for en talrig Hird, som han samlede om sig i England, og hvis Navn ifølge Sven Aggesen var Tinglid. Denne Hird opfattede de som en umiddelbar Forløber for de danske Kongers Hird i det 12. Aarhundrede, og de nærede derfor heller ingen Tvivl om, at den Lov, der gjaldt for sidstnævnte Hird, bortset fra

senere Forandringer, var identisk med Knuds Lov. Denne Valdemarstidens Opfattelse er blevet tiltraadt af mange nyere Forfattere, men er næppe uangribelig. At Tinglid (*Pingalið*) eller, som den andetsteds kaldes, Tingmannalið (*Pingamannalið*) virkelig har eksisteret, er vel sikkert nok, men om den er oprettet af Knud den store, er allerede til en vis Grad tvivlsomt. De engelske Kilder oplyser intet derom, og enkelte islandske Sagaer henfører den til Sven Tveskæg. Endnu mere tvivlsomt er det dog, om man i Valdemarstiden havde Ret i at betragte den daværende Hird som en Fortsættelse af Tinglid og til i Overensstemmelse hermed at identificere Vederloven med Knuds Lov. De danske Konger havde jo haft en Hird længe før Tinglid, og denne var i det hele nærmest en engelsk Institution, der vedblev at bestaa i England efter Knuds Død, indtil de sidste Rester af den nedhuggedes i Slaget ved Hastings (1066). Andre Forfattere antager da ogsaa, at Hirden her i Landet har udviklet sig uafhængigt af Tinglid, og at det snarere er den danske Hirdret, som har dannet Kilden til Knuds Lov, end denne, som ligger til Grund for Vederloven, hvilken Antagelse bl. a. finder Støtte i, at Knud i Anledning af Udstedelsen skal have raadført sig med to Sjællændere, Øppe Snille og hans Søn Eskil. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, vil det vist i hvert Fald være det sikreste kun i Vederloven at se en Optegnelse af den danske Hirdret, saaledes som denne historisk var blevet overleveret.

Ogsaa angaaende Grunden til, at man i Valdemarstiden lod Loven nedskrive, har der hersket adskillig Uenighed. Medens der nemlig vel ikke kan være Tvivl om, at Saxo og Sven Aggesens Arbejder er af historisk-videnskabelig Art, stiller Sagen sig noget uklart med Hensyn til den danske Tekst. Nogle har ogsaa i den villet se Optegnelsen af en Oldtidslevning, hvorfor bl. a. taler, at den til Dels fremtræder som en historisk Beretning, men sandsynligere er det dog, at den tillige har haft et praktisk Formaal, idet Kongen og Absalon har villet genindføre den strengere Hirdret, som havde været gældende i ældre Tid (»i gamle Knuds Dage«), men efterhaanden var gaaet af Brug som Følge af indtraadte For-

mildelser. Der var i øvrigt ogsaa et andet Forhold, som omkring Aar 1200 maatte tilskynde til en Nedskrivning af Vederloven, nemlig den Omdannelse af Hirden, som netop da var ved at foregaa, og som hidrørte fra, at Bondehøvdingerne og Storbønderne var begyndte at søge Optagelse i den. Denne Udvikling, der skulde forvandle Hirden til en Herremandsstand, maatte naturligt fremkalde et Ønske hos Kongen om at faa Hirdretten nedskrevet, idet han ikke hos de nye Elementer kunde vente fornøden Respekt for en blot mundtlig Tradition, og det saa meget mindre som de overleverede Retsregler ingenlunde alle passede under de forandrede Forhold.

Om den danske Vederlovstekst nogensinde er blevet vedtaget af Hirden, vides ikke, men at det er sket, er i og for sig lidet sandsynligt. Man har vel gættet paa, at et Hirdmøde, som 1184 holdtes paa Samsø *juris civilis emendandi causa*, skulde have godkendt den, men ligesom Sven Aggesen intet meddeler herom, saaledes har en Godkendelse ogsaa af den Grund Formodningen imod sig, at den danske Tekst jo havde sat sig til Formaal at genoplive den ældre Ret, der i særlig Grad maatte være uantagelig for Hirden. Den, der vil søge Oplysning om Valdemarstidens Hirdret, bør derfor ikke adelukkende holde sig til den danske Tekst men ogsaa tage Hensyn til Sven Aggesen, der udførligt dvæler ved hele Retsudviklingen og aabenbart betragter de af ham omtalte Ændringer i Loven som endnu gældende paa hans egen Tid.

Mange Forfattere har villet sætte en af Saxo omtalt Lov af Harald Hen i Forbindelse med Vederloven, som den paa et vigtigt Punkt fuldstændigt skal have forandret. Denne Opfattelse, der forekommer i forskellige Former, er dog sikkert urigtig. Ganske bortset fra, om der overhovedet under Harald Hen er blevet udstedt en Lov som den af Saxo omtalte, er det nemlig efter de benyttede Udtryk klart, at det ikke har været en Lov for Hirden, men for Befolkningen i Almindelighed. Hvorledes Harald Hens Lovgivning rettelig bør opfattes, vil blive omtalt i næste Paragraf.

Baade af Saxo og den danske Tekst ses det, at Vederloven

ikke blot gjaldt for Kongens, men ogsaa for andre fornemme Mænds Hird. Som Navnet antyder var den hovedsagelig en Straffelov, men til de strafferetlige Bestemmelser knyttes helt igennem processuelle Forskrifter, og ogsaa andre Sider af Hirdforholdet berøres i Forbigaaende. Flere af Bestemmelserne, der forudsætter Hirdmændenes Tilstedeværelse i Kongens Gaard, kunde i senere Tid, da denne Forudsætning ikke altid slog til, kun finde Anvendelse, naar de var indkaldte til Tjeneste.

Som ovenfor berørt, havde Vederloven, da den nedskreves, allerede til Dels overlevet sig selv, idet den Kreds af Personer, for hvilke den skulde gælde, ikke længere passende kunde betegnes som en Hird, og hvad der saaledes allerede var Tilfældet paa Nedskrivningstiden, maatte blive endnu tydeligere, efterhaanden som Herremandsstanden naaede frem til fuld Udvikling. Endnu i Rigslovene fra anden Halvdel af det 13. Aarhundrede findes der dog Bestemmelser, der forudsætter Hirdrettens Gyldighed, idet de paa forskellig Maade udvikler den videre (S. 73), men ikke længe efter maa den antages at være gaaet af Brug. Reglerne om Hirdforholdets Stiftelse og Ophør blev uden Anvendelse, da Herremandsstanden omdannedes til en Fodselsadel, og hvad Herremændenes indbyrdes Forhold og deres Forhold til Kongen angik, fortrængtes Hirdretten efterhaanden af den almindelige Lovgivning.

II. Ogsaa efter Hirdens Opløsning havde Kongen et stort Antal civile og militære Personer i sin daglige Tjeneste, nogle knyttede til selve Hoffet, andre til de forskellige kongelige Slotte. Disse Personers tjenstlige Forhold var ordnet ved de saakaldte Gaardsretter, af hvilke der haves to, den ene stammende fra Erik af Pommerns Tid, den anden udstedt af Frederik II 1562.

Den ældre Gaardsret (oftest kaldt »den gamle Gaardsret« eller »Erik af Pommerns Gaardsret«, i Lovhaandskrifter og Domme ogsaa »Kong Eriks Haandfæstning«) er vistnok, bortset fra enkelte senere Tilføjelser, af svensk Oprindelse, idet den tilligemed de bevarede Redaktioner af den svenske Gaardsret samt den norske Borgret gaar tilbage til en nu tabt Tekst, der maaske allerede i Slutningen af det 13. Aarhundrede er udarbejdet i Sverige, om end under tydelig

Paavirkning fra Tyskland. Denne Grundtekst har muligvis været et Privatarbejde, og det samme kan fra først af have været Tilfældet med den danske Gaardsret, der dog, som nedenfor nævnt, i senere Tid fik officiel Sanktion. Med Hensyn til Tidspunktet for Overførelsen til Danmark hersker der til Dels Uenighed. Nogle har i et Brev af 1378 ment at finde et Vidnesbyrd om, at Gaardsretten allerede den Gang anvendtes her i Landet, men Rigtigheden heraf er dog paa ingen Maade utvivlsom. Sikkert er det kun, at den har været anvendt her under Erik Pommern, der rimeligvis har forsynet den med en formelig Stadfæstelse, hvis Datum dog ikke kendes. En Stadfæstelse i Viborg (i Finland) 16. Aug. 1403, der omtales i flere næsten samtidige Haandskrifter, har nemlig næppe angaaet Danmark, og om en anden Datering (Nykøbing 17. Maj 1400) gælder maaske noget lignende, idet det ikke er sikkert, at der ved Nykøbing sigtes til nogen dansk By. Sidstnævnte Datering findes desuden kun i et enkelt Haandskrift fra en temmelig sen Tid. Derimod omtaler Erik af Pommern i Priv. for Maribo Kloster 27. Juni 1417 Gaardsretten som »vor« Gaardsret, hvoraf formentligt kan sluttes, at den paa den Tid var stadfæstet af ham.

Forskellige Tillæg fik den gamle Gaardsret ved Love, udstedte af Kong Hans 29. Okt. 1505 og Frederik I 15. Juli 1528, og helt ophævet blev den ved Frederik II's Gaardsret 9. Maj 1562, i hvis Motiver det i øvrigt hedder, at den allerede nogen Tid forinden ikke havde været holdt ved Magt. Gaardsretten af 1562 optog dog dens Indhold i sig, om end i omarbejdet Skikkelse, men den supplerede det med en længere Række Tilføjelser, af hvilke enkelte er tagne fra ældre Love, navnlig Loven af 1505, eller hviler paa Retsbrugen, medens andre tilsyneladende er helt nye Bestemmelser.

Gaardsretten gjaldt oprindeligt kun i Kongens Gaarde, men efterhaanden fik ogsaa Rigsraaderne og tilsidst hele Adelen Ret til at benytte sig af den, og denne Ordning bekræftedes ved Gaardsretten af 1562. Ogsaa i Klostrene ses den at have været anvendt. I øvrigt maa der vistnok med Hensyn til Omraadet for Gaardsretternes Gyldighed gøres en Sndring mellem forskellige Grupper af Bestemmelser. Adskillige gjaldt kun for selve Gaardens Folk, men for dem ogsaa under Ophold udenfor Gaarden, i hvert Fald naar Opholdet var foranlediget ved tjenstlige Anliggender. Andre, særlig de, der gik ud paa at skabe en forhøjet Fred i Gaarden, blev i Praksis anvendte paa alle Handlinger, som krænkede denne Fred uden Hensyn til, af hvem de blev begaaede. Og endelig fandtes der Bestem-

melser, indeholdende ganske almindelige Lovforskrifter, hvis Anvendelse ikke forudsatte, at den paagældende ved Tjenesteforhold eller Ophold var knyttet til en kongelig eller adelig Gaard.

Frederik II's Gaardsret holdt sig indtil D. L. i Brug i Kongens Gaarde, i hvert Fald paa Københavns Slot. Derimod mistede den efterhaanden sin Betydning i Adelens Gaarde, hvor der ikke længere var saa stor Trang til den. Retten til at gøre Brug af den stadfæstedes heller ikke ved Adelens Privilegier 24. Juni 1661, hvorimod den endnu beholdtes Greverne ved Priv. 25. Maj 1671 § 22.

III. I Forbindelse med Gaardsretterne skal endnu lige erindres om de forskellige Reglementer for Hofholdningen og Instruks for Hofembedsmændene (mest bekendt er en Instruks fra Kristiern II's Tid, der giver interessante Oplysninger om Kancelliets Ordning) samt om de egentlig militære Love, af hvilke der foreligger et stort Antal fra det 16. og 17. Aarhundrede (Drabantartikler, Artikler for Krigsfolkene paa forskellige kongelige Slotte, Krigsartikler, Artikler for Rytteriet, Skibsartikler o. s. fr.).

Litteratur: 1. Vederloven. Vederlovens danske Tekst er trykt hos P. Resen, *Leges antiqvæ aulicæ Norvagorum et Danorum* 545 flg. (med latinsk Oversættelse og vidtloftige Anmærkninger), J. P. Anchersen, *Opuscula minora* 339 flg. (ogsaa med latinsk Oversættelse og Anmærkninger), *Script. R. D. III*, 159–64 (ved Langebek, ligeledes med latinsk Oversættelse og Anmærkninger), Kolderup-Rosenvinge, *Gamle danske Love V*, 2–7 (med Gengivelse paa nyere Dansk og Anmærkninger), samt Brandt, *Gammel dansk Læsebog* 36 flg. Rettelser til de trykte Udgaver er meddelte af Wimmer i hans nedenfor nævnte Afhandling 122. Gengivelser paa nyere Dansk findes foruden i Kolderup-Rosenvinges Udgave hos: Holberg, *Dansk Rigslovgivning* 250–54 og J. Olrik, *Krøniker fra Valdemarstiden* 91–98. — Sven Aggesens Skrift er trykt hos Stephanus, *Svenonis Aggonis filii Opuscula* 143–99, *Script. R. D. III*, 139–159 og Kolderup-Rosenvinge l. c. 8–22. Danske Oversættelser er meddelte af Holberg, l. c. 254–72, og J. Olrik, l. c. 99–116. — Saxos Fremstilling af Vederloven er trykt i P. E. Müllers Udgave af *Gesta Danorum* 523–24, 525–36 (ogsaa tilføjet som Noter til Kolderup-Rosenvinges Udgave af Sven Aggesen). Danske Oversættelser af den findes bl. a. hos Winkel Horn, *Saxo Grammaticus's Danmarks Krønike* 413–20, Holberg, l. c. 272–84 og J. Olrik, *Saksens Danesaga II*, 238–48.

Foruden Indledninger og Anmærkninger til de nævnte Udgaver og Oversættelser af Loven skal af Litteraturen anføres: Kofod Ancher, *Lovhistorie I*, 16–26, 41–42, 127–28, 134, *II*, 275–77 (*Saml. Skr. I*, 24–42, 65–66, 276–78, 286–87, *II*, 555–58). — Vedel Simonson, *Den danske Adels og Ridderstands Historie I–1*, 98–106, jfr.

Kolderup-Rosenvinge i Nyt jur. Arkiv XVII, 129-36. — Schlegel, Retssædvaner 39-51, 241-42, jfr. Kolderup-Rosenvinge i Maanedsskr. f. Litt. III, 556-58. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 28-29. — Larsen, Saml. Skr. I-1, 264-65, 531. — Dahlmann, Geschichte von Dänemark I, 146-55. — N. M. Petersen, Bidrag til den danske Litteraturs Historie I, 2. Udg. 51-54. — Stemann, Retshistorie 12-14. — Kinch, Om den danske Adels Udspring fra Tinglid (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, 247 flg., se særlig 252-61, 289-96, 308-13). — A. D. Jørgensen, Witherlogh. Worthæld (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1876, 56-92; ogsaa i Hist. Afh. I, 281-312). — Steenstrup, Normannerne III, 373 flg., IV (Danelag) 127-140. — Samme i D. R. H. I, 390-92, 511-12, 708, 777. — Maurer, Retskilder 135-36. — Hertzberg, Retskilder 51, 53. — v. Amira, Recht 107. — Matzen, Retskilder 14-15, 77-95. — Samme i Hist. Tidsskr. VI-6, 737. — Holberg, Kong Valdemars Lov 233-58. — Samme. Dansk Rigslovgivning 1-131, jfr. Steenstrup i Tidsskr. f. Retsvid. 1891, 115-19, og Pappenheim i Krit. Vierteljahrsschr. XXXII, 47-81. — Samme, Konge og Danehof I, 307-13. — Erslev, Valdemarernes Storhedstid 204 flg. — Samme i D. R. H. II, 113-14, 119-20. — Hude, Danehoffet 69-70. — H. Olrik, Absalon II, 154 og 164, jfr. 147. — Wimmer, Oprindelsen til Ordet »Vederlag« i »Vederlagsret« (Vid. Selsk. Forhandl. 1898, 119-32).

Harald Hens Lovgivning: Kofod Ancher, Lovhistorie I, 30-35 (Saml. Skr. I, 48-55). — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie II, 159-60. — Samme, Edens Anvendelse til Bevis, 22-24 (ogsaa i Nyt jur. Arkiv XIV, 22-24). — Larsen, Saml. Skr. I-1, 531 og 533. — Stemann, Retshistorie 205-06. — Ræder, Danmark under Svend Estridsen og hans Sønner 280-300. — Kinch, l. c. 289-93. — A. D. Jørgensen, l. c. 77-78 (Hist. Afh. I, 300 Noten). — Sylow, Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie 152-53. — Pappenheim, Die altdänischen Schutzgilden 305-09. — Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger 11-15, 26-27. — Samme, Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces 51-57. — Samme, Retskilder 88-90. — Holberg, Kong Valdemars Lov 241-53. — Samme, Dansk Rigslovgivning 100-116, jfr. Steenstrup, l. c. 116-17, Pappenheim, l. c. 64-67. — Hude, l. c. 69. — H. Olrik, Konge og Præstestand I, 205-08. — Steenstrup i D. R. H. I, 476. — J. Olrik, Harald Hens Love (Hist. Tidsskr. VII-2, 177 flg.).

2. Gaardsretterne. Erik af Pommerns Gaardsret er foruden i de ældste Udgaver af J. L. (fra 1504 og 1508) og E. sj. L. (fra 1505 og 1576) trykt hos Kolderup-Rosenvinge, Gamle danske Love V, 23-26. — Tillæget til Gaardsretten af 1505 er (med det urigtige Aarstal 1515) trykt i Nye danske Mag. III, 69, Loven af 1528 i Erslev og Møllerup, Kong Frederik I's danske Registranter 163, Frederik II's Gaardsret i en Række Særudgaver og Udgaver af J. L. fra det 16. og 17. Aarh., hos Kolderup-Rosenvinge, l. c. 37-46 samt (bedst) i Secher, Forordninger, Recesser m. v. 1558-1660, 184 flg.

Kofod Ancher, Lovhistorie II, 275-300 (Saml. Skr. II, 555-94). — Schlegel, Retssædvaner 241-46. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 53 og 65. — Samme i Indledning til Udgaven af den gamle Gaardsret. — Larsen, Saml. Skr. I-1, 292 og 302. — Stemann, Retshistorie 14-15. — Maurer, Das älteste Hofrecht der Nordens 1877. — Samme, Retskilder 52-53, 136-37,

186—S7. — E r s l e v, Dronning Margrethe 345—46, 496. — M a t z e n, Retskilder 95—102.

3. Forskellige Instrukser og Reglementer vedrørende Hofholdningen er trykte i Nye danske Mag. I, 248, 307—18, og Danske Mag. III—1, 158—63. — De militære Love er for Tiden efter 1558 trykte i S e c h e r, Forordninger, Recesser m. v., for Kristian III's Tid til Dels i Tillæget til K r a g og S t e p h a n i u s, Kong Christian den Tredies Historie (ved Sandvig) II og Supplement.

§ 8.

Valghaandfæstningerne.

I. Ved Haandfæstning (af nedertysk *hantveste*) forstodes egentlig blot en skriftlig Forpligtelse, men særlig brugtes Ordet dog om Forpligtelser, indgaaede af Kongen med Hensyn til den Maade, hvorpaa han vilde udøve sin Regeringsmyndighed. Taget i denne Betydning kunde Haandfæstning betegne ethvert kongeligt Privilegium, men som Regel anvendtes det kun om Tilsagn, rettede til en større Kreds af Personer og gaaende ud paa at opstille almindelige Retsnormer. Haandfæstninger af denne Art var i Virkeligheden Love, blot formulerede som Løfter og ikke som Paabud, og de bør ogsaa i det hele omhandles sammen med den øvrige Lovgivning. Kun om de i Anledning af Kongevalg afgivne Tilsagn, de saakaldte Valghaandfæstninger, gælder der i enkelte Retninger noget særligt, der kan berettigede til at udsondre dem til selvstændig Behandling, og det er derfor alene dem, der i det følgende haves for Øje. Undertiden udsondres vel ogsaa visse Tilsagn, afgivne af regerende Konger, enten fordi de i selve Lovgivningen betegnes som Haandfæstninger, eller fordi de ligner Valghaandfæstningerne ved at være Kongerne afnødte, men ingen af disse Ejendommeligheder synes dog at kunne motivere en særlig Behandling af dem. Den sidstnævnte er uden juridisk Interesse, og hvad Sprogbrugen angaar, var den i højeste Grad vaklende. Navnlig i Lovhaandskrifter kan Ordet Haandfæstning findes anvendt om de mest forskelligartede Love, undertiden endog om saadanne, der ikke er formulerede som Løfter. Baade Erik Klippings »Haandfæstning« af 1282 og Valdemar Atterdags »Haandfæstning« af 1360 vil derfor først blive omhandlede i næste Paragraf sammen med den øvrige Rigslovgivning fra Middelalderen.

Som tidligere berørt, kaldes Valghaandfæstningerne, af hvilke de ældste i øvrigt ikke bruger dette Udtryk om sig selv, siden Slutningen af det 15. Aarhundrede ogsaa ofte for Recesser.

II. Valghaandfæstningerne er opstaaede i Tilknytning til de mundtlige, med Ed bekræftede Løfter, som Kongerne i Middelalderen plejede at afgive ved deres Valg. Saadanne Løfter nævnes første Gang hos Ælnod, der beretter, at Danerne paa hans Tid (under Niels) ved Kongevalg krævede visse Love stadfæstede af Kongsemnerne. Disse Love synes Ælnod selv at opfatte som givne af Harald Hen, men det er et Spørgsmaal, om denne Konges Lovgivning, der ogsaa omtales hos andre Forfattere fra det 12. Aarhundrede, i Virkeligheden har været andet end en i Anledning af hans Valg stedfunden Bekræftelse af den bestaaende Retsordning, altsaa selv et Kongeløfte. Antages dette, vil Kongeløfterne kunne føres tilbage til Harald Hens Tid, men ældre er de maaske heller ikke. Den fyldige Tradition om Harald Hens Lovgivning gør det sandsynligt, at den paa en eller anden Maade har betegnet et Gennembrud, og Trangen til at afkræve Kongerne Valgløfter maa ogsaa have en vis Udvikling af Kongemagten til Forudsætning. Den Retsordning, som Harald Hen bekræftede, har man maaske i Datiden med et kort Udtryk betegnet som »Haralds Love«, idet man i det væsentlige har tænkt sig den tilbleven under en tidligere Kong Harald, vel snarest Harald Blaatand, der ifølge Svend Estridsens Ord til Adam af Bremen havde fastsat Lov og Ret for Danerne, som de endnu paa hans Tid befittede sig paa at overholde. Som det fremgaar af, hvad der allerede tidligere (S. 57) er bemærket, er den her refererede Opfattelse af Harald Hens Lovgivning (J. Olrik) ingenlunde ubestridt, men ligesom den i sig selv er tiltalende og finder Støtte i flere Kildesteder, saaledes er det den, der paa bedste Maade tilvejebringer Harmoni mellem samtlige foreliggende Udtalelser.

Efter Ælnods Tid høres der længe kun lidt om Kongeløfterne (de berøres dog i Aktstykkerne fra Striden med Jakob Erlandsen), og det er egentlig først i Middelalderens Slutning, at de træder frem i fuldt Dagslys. Om alle Kongerne

fra Oluf til Kristiern I vides det med Sikkerhed, at de har aflagt Valgløfter, og der kan næppe være Tvivl om, at saadanne har været i Brug gennem hele Middelalderen. De afgaves altid mundtligt paa Landstingene (kun Harald Hens Kongeløfte henlægges til Isøre), men blev dog i det mindste ved enkelte Lejligheder (1440 og 1448) tillige udfærdigede skriftligt. Deres Indhold gik i Hovedsagen ud paa to Ting. Dels lovede Kongen, at han selv vilde respektere alles Rettigheder og Privilegier og i det hele handle i Overensstemmelse med gældende Lov og Ret. Dels forpligtede han sig til at haandhæve og styrke Retten eller med andre Ord til at være virksom for, at ogsaa andre overholdt den. Kongeløfterne fra det 15. Aarhundrede indeholder desuden enkelte andre Tilsagn, f. Eks. om at ville holde Rigets Rettighed og Kronens Stat og Ære uskadt, og da den Gang brugelige Formular kaldes for en *forma consveta*, hører vel ogsaa disse Løfter allerede en tidligere Tid til. Ligesom man i det 11. og 12. Aarhundrede havde sammenfattet den fra ældre Tid gældende Lov og Ret under Udtrykket »Haralds Love«, saaledes synes man siden Udgangen af det 13. Aarhundrede at have anvendt Udtrykket »Kong Valdemars Love« (*leges Waldemari regis*) paa en noget lignende Maade. En enkelt Forfatter (Holberg) har vel villet opfatte dette Udtryk som sigtende til Abels Lov (S. 73), som af ham henføres til 1241, men denne Opfattelse har ingen Tilslutning vundet og er ogsaa ganske sikkert urigtig. I første Linie har man vel ved »Valdemars Love« tænkt paa Landskabslovene, der i Datiden var langt de vigtigste skrevne Retskilder, og af hvilke foruden J. L. ogsaa V. sj. L. og Sk. L. betragtedes som udgaaede fra Valdemar Sejr, men efterhaanden synes Udtrykket at have faaet en ganske almindelig Betydning, saaledes at det kunde bruges om hele den overleverede Retsordning. »Valdemars Love« blev stadfæstede ved en Række Love og Haandfæstninger fra det 13. og 14. Aarhundrede, og ogsaa Kongeløfterne kan i denne Periode tænkes at have henvist til dem, men i den fra det 15. Aarhundrede kendte Formular nævnes de ikke. Som allerede antydnet, holdt Kongeløfterne sig i Brug indtil Kristiern I, men efter hans Tid synes de at være ophørte.

Kongeløfternes Øjemed var at binde Kongen til at regere i Overensstemmelse med Lov og Ret, men naar dennes Indhold var omtvistet, havde de paa Grund af deres vage Formulering kun ringe Værd, og det er derfor forstaaeligt, at man i enkelte Retninger kunde ønske nærmere at præcisere, hvad der laa i dem. Det var dette, der skete ved Valghaandfæstningerne, af hvilke den første udstedtes af Kristoffer II 1320. Valghaandfæstningerne var saaledes oprindeligt et Slags Supplement til de mundtlige Løfter, og denne deres Oprindelse kom for stedse til at præge Indholdet af dem, idet dette aldrig fik nogen udtømmende eller systematisk Karakter. Ofte var det tilfældige Erfaringer fra den afgaaede Konges Tid, som blev bestemmende for de Forpligtelser, der paalagdes hans Efterfølger, og hvad der saaledes en Gang var kommet ind i Haandfæstningerne, kunde paa den anden Side blive staaende der længe, efter at det havde mistet sin Betydning.

Medens de mundtlige Kongeløfter afgaves paa Landstingene i umiddelbar Forbindelse med Valgakten, var Tidspunktet for Haandfæstningernes Udstedelse ikke altid det samme. Undertiden udstedtes de før Valget (i saa Fald førte Udstederen endnu ikke Titlen Konge), undertiden faldt Udstedelsen sammen med Valget (i disse Tilfælde kunde Haandfæstningen tillige indeholde Rigsraadets Valgbrev), undertiden fulgte den endelig først nogen Tid efter Valget. Naar Sønnen valgtes til Faderens Efterfølger i dennes levende Live, udfærdigedes der jævnligt en Revers, i hvilken Faderen lovede, at Sønnen i sin Tid skulde udstede en Haandfæstning (i et enkelt Tilfælde blev dette Løfte gentaget af Sønnen, efter at han var blevet myndig), og Forhandlingerne om Haandfæstningen begyndte da ligesom ellers først efter Tronskiftet.

De nævnte Forhandlinger førtes mellem Kongen og de Mænd, der faktisk raadete for Valget, det vil oprindeligt sige Stormændene, senere hen Rigsraaderne, hvilke ogsaa som Regel medbeseglede Haandfæstningen og paa Rigets Vegne fik det egentlige Hovedeksemplar i Forvaring. Ved enkelte Lejligheder forsøgte dog ogsaa den udenraads Adel at øve Indflydelse paa Forhandlingerne, men dette skete da i Reglen gennem Rigsraadet som Mellemlid.

De ældste Haandfæstninger blev vistnok beedigede samtidig med Udstedelsen. I senere Tid var det derimod Reglen, at Kongen først ved sin Kroning besvor Haandfæstningen, og det var i Almindelighed ogsaa først fra dette Øjeblik af, at han kom i Besiddelse af den fulde Regeringsmyndighed.

III. Med Hensyn til de enkelte Haandfæstninger bemærkes følgende:

Fra det 14. Aarhundrede have tre saadanne, udstedte henholdsvis af Kristoffer II (25. Jan. 1320), Valdemar III (7. Juni 1326) og Oluf (3. Maj 1376). Valdemar Atterdag udstedte derimod ikke nogen Haandfæstning, men nøjedes med 1341 at amnestere sin Faders Fjender og bekræfte alle af tidligere Konger meddelte Privilegier og Friheder.

Under Dronning Margrete var Kongemagten saa stærk, at der ikke blev Spørgsmaal om at afkræve hverken hende eller Erik af Pommern nogen Haandfæstning. Kristoffer af Bayern maatte derimod i sin Kongeød (1440) love, at han paa det første Danehof vilde udstede en saadan, men dette Løfte blev ikke indfriet. En ny Række Haandfæstninger begynder derfor først med Kristiern I, som 1. Sept. 1448 udstedte et foreløbigt Forsikringsbrev, der egentlig efter hans Valg skulde have været afløst af et endeligt, men, saa vidt vides, aldrig er blevet det. Fra Kristiern I til Enevældens Indførelse udstedtes der Valghaandfæstninger af samtlige Konger, nemlig af Hans 1. Febr. 1483 (ofte kaldet Halmstadrecessen), Kristiern II 22. Juli 1513, Frederik I 3. Aug. 1523 (en foreløbig Haandfæstning af næsten ganske samme Indhold var allerede udstedt til de jydsk Raader og den jydsk Adel ved Hyldingen i Viborg 26. Marts 1523), Kristian III 30. Okt. 1536 (udstedt i Henhold til et allerede 1534 afgivet Løfte), Frederik II 12. Aug. 1559, Kristian IV 17 Aug. 1596, Frederik III 8. Maj 1648 (gentaget i Forbindelse med Hyldingen 6. Juli s. A.).

Medens Kristoffer af Bayern, som ovenfor berørt, ikke naaede at udstede nogen dansk Haandfæstning, udstedte han (1441) en Haandfæstning for Sverige, og det samme var (1457 og 1476) Tilfældet med Kristiern I, der desuden udstedte en særlig norsk Haandfæstning (1449). Efter sidstnævnte Konges Død søgte man

at faa iværksat et fælles Kongevalg for hele Unionen, og i Overensstemmelse hermed affattedes der en Haandfæstning, bestemt til at gælde for alle Unionslande. Foreløbige Aftaler om dens Indhold blev truffet paa Møder med de svenske og norske Rigsraader, men da det endelige Valg skulde foregaa i Halmstad i Begyndelsen af 1483, undslog Svenskerne sig for at deltage i det, og Haandfæstningen fik derfor faktisk kun Gyldighed i Danmark og Norge. Det var vel Meningen, at den ogsaa skulde gælde i Sverige, saa snart man dér var villig til at foretage Kongevalget, men endnu samme Aar enedes man i Kalmar om en særlig svensk Haandfæstning (den saakaldte Kalmarreces), der noget afveg fra den dansk-norske, og det blev saa i det hele den, som Hans bekræftede, da han 1497 omsider opnaaede den svenske Kongeværdighed. Ogsaa Kristiern II's Haandfæstning var en Unionshaandfæstning, men allerede fra først af kun bestemt for Danmark og Norge. Derimod udstedte Frederik I igen særlige Haandfæstninger for hvert af Landene, for Danmark, som nævnt, 1523, for Norge 1524. Efter Reformationen forsvandt det norske Rigsraad, og denne Omstændighed, i Forbindelse med den Arveret, Kongehuset hævdede med Hensyn til Norge, bevirkede, at der ikke mere blev udstedt nogen norsk Haandfæstning, være sig særskilt eller sammen med Haandfæstningen for Danmark. Ligesom imidlertid norske Forhold rent lejlighedsvis berøres i de danske Haandfæstninger, saaledes maatte adskillige Bestemmelser i disse, særlig Bestemmelserne angaaende Rigsraadet, ifølge Sagens Natur faa Betydning for Styrelsen ogsaa af de norske Anliggender. I deres Helhed gjaldt de senere danske Haandfæstninger derimod ikke for Norge.

Hvad Haandfæstningernes indbyrdes Forhold angaar, staar de tre ældste hinanden temmelig nær. Dette gælder navnlig om Hdf. 1320 og 1326, af hvilke den sidste har optaget næsten hele Indholdet af den første, dog med enkelte Forandringer og Udeladelser og en lang Række Tilføjelser. Ogsaa Hdf. 1376 har i ret stort Omfang benyttet Kristoffer II's Hdf. som Kilde, men dens Indhold er dog i mindst lige saa høj Grad øst af »Haandfæstningerne« af 1282 og 1360, der, som ovenfor nævnt, ikke er Valghaandfæstninger. Ogsaa Hdf. 1326 kan paa enkelte Steder tænkes benyttet, men de paagældende Bestemmelser Form gør dog en saadan Benyttelse mindre sandsynlig. Af nyt indeholder Hdf. 1376 ikke meget. — Hdf. 1448, der er ganske kort, er helt igennem selvstændigt formet og kan trods reel Overensstemmelse paa visse Punkter ikke antages at have brugt de tidligere Haandfæstninger som Kilde. Ogsaa Hdf. 1483 indtager en særlig Stilling i Rækken af Haandfæstninger. Som ovenfor berørt, er den blevet til gennem Aftaler med det svenske og norske Rigsraad, og kun de færreste af dens Bestemmelser har derfor deres Forbillede i ældre danske Love. Derimod er mange af dem hentede fra de svenske Haandfæstninger,

særlig Kristiern I's Hdf. 1476, samt fra Unionsaftalerne. Hdf. 1513 bygger vel i ret stor Udstrækning paa Hans's Hdf., men ligesom de optagne Bestemmelser i mange Tilfælde er omarbejdede, saaledes er store Dele af Kilden helt udeladte. Dette gælder bl. a. om Forskrifterne vedrørende Unionsforholdet, af hvilke de fleste i sin Tid var indsatte fra svensk Side. Adskilligt af, hvad der paa denne Maade var indkommet i Hdf. 1483, blev dog staaende og kom saaledes til at øve blivende Indflydelse paa dansk Ret. Kristiern II's Hdf. opstillede desuden en lang Række nye Bestemmelser, af hvilke flere var af strafferetligt og processuelt Indhold. — Hdf. 1523 er nærmest kun en Gentagelse af Hdf. 1513, dog med visse Ændringer, Udeladelser og Tilføjelser, de sidste navnlig foranledigede ved Kristiern II's forskellige Overgreb. — Hdf. 1536 har igen en mere selvstændig Karakter. Af helt nye Bestemmelser indeholder den vel ikke særlig mange, men den har udeladt meget af, hvad der fandtes i Hdf. 1523, saaledes næsten alt, hvad der vedrørte Kirkens og Gejstlighedens Stilling, og hvad den har optaget, er ofte baade formelt og reelt undergaaet betydelige Ændringer. Paa et Par Steder er Hdf. 1513 benyttet som Kilde. Af de nye Bestemmelser blev enkelte indsatte baade i Haandfæstningen og den samme Dag udstedte københavnske Reces. — Hdf. 1559 slutter sig meget nær til Hdf. 1536, idet den kun har udeladt nogle faa af dennes Bestemmelser og heller ikke har ret mange nye Forskrifter, af hvilke de allerfleste endda ikke er helt nye, idet de allerede findes i tidligere Haandfæstninger (1513 og 1523) eller Recesser (1536 og 1558). — Hdf. 1596 er en næsten ordret Gentagelse af Hdf. 1559, og det er ogsaa denne, som helt igennem er afskrevet i Hdf. 1648, dog at der her er tilføjet en Række nye Bestemmelser, af hvilke nogle skyldes en Tilbagevenden til Hans's Hdf., medens andre ikke har noget Forbillede i den ældre Ret.

Haandfæstningerne fra det 14. Aarhundrede er alle affattede paa Latin, men de to af dem (1320 og 1376) forekommer ogsaa i Lovhaandskrifterne i danske Oversættelser. Af Hdf. 1320 haves endvidere en dansk Bearbejdelse, den saakaldte gamle Kongelov, der i Indledningen fremstiller sig som en almindelig Forfatningslov, paa hvilken enhver ny Konge skulde aflægge Ed, en Angivelse, til hvilken dog ingen Lid bør fæstes. Nogle Forfattere har villet opfatte den som et Udkast til Kristoffer II's Hdf. eller som en ældre Optegnelse, der har været lagt til Grund ved Udarbejdelsen af denne, men dette er, som alt antydet, urigtigt. Den er utvivlsomt en privat Bearbejdelse af Hdf. 1320, til hvilken der er føjet en Række Bestemmelser, hentede andetstedsfra. — Den yngre Række af Haandfæstninger, der begynder 1448, er affattet paa Dansk.

Alle Haandfæstningerne er bevarede i Original undtagen Hdf. 1326, der kun kendes gennem en Afskrift i Lunde Kapitels Brevbog fra 1494. I denne Afskrift mangler imidlertid en enkelt Artikel,

som ifølge andre Oplysninger skal have staaet i Hdf., nemlig den under Navnet *constitutio Waldemariana* kendte Bestemmelse om, at Sønderjylland aldrig maatte forenes med Danmarks Krone. Man har tidligere tvivlet om denne Bestemmelses Ægthed, men hertil er der i og for sig ikke nogen Grund, da den fuldstændigt passer til den politiske Situation, som forelaa i 1326. Mere omtvisteligt er det maaske, om den har staaet i selve Haandfæstningen eller et andet samtidigt Dokument.

IV. At Haandfæstningerne var formulerede som Løfter, medførte i og for sig ikke, at de faldt udenfor det almindelige Lovsbegreb. Naar Kongen ved Udstedelsen var endelig valgt eller dog samtidig blev det, maatte Haandfæstningerne som udgaaede fra de sædvanlige rigslovgivende Myndigheder have samme Gyldighed som andre Rigslove og for saa vidt forpligte baade Konge og Folk. Deres Øjemed var imidlertid i første Linie at forpligte Kongen personligt, og Indholdet af dem udelukkede ogsaa gennemgaaende, at der kunde blive Tale om at haandhæve dem overfor andre. Denne Ejendommelighed ved Haandfæstningerne affødte Virkninger i forskellig Retning.

For det første blev de ikke omsendte til Forkyndelse paa Tingene og udfærdigedes derfor heller ikke i særlige Affattelser for de enkelte Landsdele. Frederik III var endog imod, at hans Haandfæstning blev trykt, men dette var dog tidligere sket med Hdf. 1559, og der var da heller aldrig Tale om at hemmeligholde Haandfæstningerne, blandt hvilke flere af de ældste jævnligt forekommer i Lovhaandskrifter.

Dernæst var det vistnok den korrekte Opfattelse, at en Haandfæstning i Modsætning til en almindelig Lov kun gjaldt for Ustederens Levetid, og det ikke blot, naar Udstedelsen faldt før Valget, men ogsaa, naar den skete efter eller dog samtidig med dette. Herved maa imidlertid ikke overses, at mange Bestemmelser i Haandfæstningerne allerede var gældende, inden de optoges i dem, idet de udgjorde en Del af den sædvanemæssigt fastslaaede Ret eller endog, hvad ganske vist var sjældnere, havde anden udtrykkelig Hjemmel i Lovgivningen. I saadanne Tilfælde var Forholdet et lignende, som hvor Kongen i Haandfæstningen lovede at overholde bestaaende Love. Hans Erklæring skabte her ikke den paa-

gældende Retssætning, men bekræftede den kun, og Sætningen ophørte derfor heller ikke at gælde, fordi den ikke optoges i den næste Haandfæstning, eller fordi Efterfølgeren overhovedet ikke udstedte nogen saadan.

At Haandfæstningernes Hovedøjemed var at forpligte Kongerne personligt, viste sig endelig deri, at deres Overholdelse i særlig Grad betragtedes som en Forudsætning for Undersaaternes Troskabspligt. Som det andetsteds vil blive omtalt, var det i ældre Tid almindeligt anerkendt, at Kongen kunde afsættes, naar han tilsidesatte sine Pligter, men dette maatte selvfølgelig i særlig Grad gælde, hvor Pligterne var specielt udformede og bekræftede af Kongen med Ed. I Haandfæstningerne fra det 14. Aarhundrede fik denne Opfattelse vel endnu ikke Udtryk, men at den allerede da var herskende, ses af den gamle Kongelov. Positivt anerkendt bliver den derimod i Hans's og navnlig Kristiern II's og Frederik I's Haandfæstninger. Hdf. 1513 udtrykker sig endnu ret forsigtigt, idet det hedder, at hvis Kongen handler imod den og ikke vil lade sig undervise af Rigsraadet, skal alle Rigets Indbyggere troligt tilhjelpe at afværge det og intet dermed forbyrde mod deres Ed til Kongen. I Hdf. 1523, hvor det gjaldt at retfærdiggøre Oprøret mod Kristiern II, siges det derimod med rene Ord, at Undersaatterne under den angivne Forudsætning ikke skylder Kongen Huldskab, Ed eller tro Tjeneste. Efter Reformationen forsvinder disse Bestemmelser atter, idet Grevens Fejde maaske har vakt Betænkelighed ved saaledes formeligt at anerkende en Ret til at gøre Oprør, men i Stedet for indsattes i Reces 1536 en Forskrift om, at den, der formente, at Kongen gjorde ham Uret, skulde give det tilkende for de tre høje Rigsebedsmænd, Hofmesteren, Kansleren og Marsken, og at Kongen, hvis han ikke vilde lade sig undervise af dem, skulde opnævne Klageren en Rettens Dag, paa hvilken han skulde pleje ham Ret for Rigsraadet og nogle af Adelen. Denne Forskrift gik siden Frederik II's Tid over i Haandfæstningerne, men den var ifølge sit Indhold kun anvendelig ved saadanne Brud paa disse, som krænkede Enkelthand, og det var først i Frederik III's Hdf., at man paany søgte at muliggøre

en Haandhævelse af dem i deres Helhed. Det bestemtes nemlig ved denne Lejlighed, at hvis Kongen handlede mod Haandfæstningen og ikke vilde lade sig raade og sige af Rigsraadet, skulde det staa dette frit for efter Lands Lov og Ret at statuere og forordne, hvad ret og billigt var, hvormed Kongen skulde lade sig nøje. Herved var Kongemagten gjort til et blot Skin, idet den endelige Afgørelse stedse laa hos Rigsraadet, men praktisk Betydning fik Bestemmelsen ganske vist aldrig.

Litteratur: Valghaandfæstningerne er trykte i Aarsberetn. fra Geheimeark. II, 9 flg. (heri ogsaa Valdemar Atterdags Brev af 1341, Kristoffer af Bayerns og Kristiern I's Kongeløfter, Kristian III's foreløbige Forsikringsbrev 1534 og Reverseerne af 1542, 1557, 1580, 1608 og 1650). Hdf. 1326 er bedre trykt i Diplom. Svec. III, 714–19, Hdf. 1559, 1596 og 1648 samt Reverseerne af 1608 og 1650 i Secher, Forordninger, Recesser m. v. 1558–1660. Den gamle Kongelov er trykt i Kofod Anchers Lovhistorie II, 541–46. Angaaende andre, navnlig ældre Tryk af Haandfæstningerne henvises til de nævnte Udgaver samt Reg. dipl. hist. Dan. De norske Haandfæstninger er bl. a. trykte i: Ketilsson, Island. Forordn. I, 2–9 (1449) og Diplom. Norveg. VII, 602–608 (1524), de svenske i Rydberg, Sverges Traktater med främmande Magter III, 191–94 (1441), 260–62 (1457), 344–48 (1476), 371–85, 686–95 (1483). – Aktstykker til Forhandlingerne om Hdf. 1513 er trykte hos Allen, De tre nordiske Rigers Historie II, 586–94, jfr. ogsaa angaaende Hdf. 1648 Nyt hist. Tidsskr. I, 460–62.

Kofod Ancher, Lovhistorie II, 44–45, 121–37 (Hdf. 1320 og 1326 og den gamle Kongelov), 143–46 (1341), 198–203 (1376), 255–57 (1440) (Saml. Skr. I, 514–16, 621–43, 651–55, 729–36, 809–12). – Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 57–58, 67, 72. – Larsen, Saml. Skr. I–I, 287, 296–97, 303, 305, I–2, 189–90, 208–12 (bl. a. om den gamle Kongelov). – Werlauff, Om Constitutio Waldemari (Antislesvigholstenske Fragmenter VII). – Aschehough, Statsforfatning 29–30, 190–92, 354–58. – Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger 1889. – Samme, Retskilder, 15–16, 235–40 (navnlig om Const. Waldem.). – Samme i Teologisk Tidsskr. VI, 46–47. – Holberg, Kong Valdemars Lov 25–32 (om den gamle Kongelov). – Samme, Dansk Rigslovgivning 196–97. – A. Hude, Danehoffet 97–105 (1320 og 1326), 110–13 (1376). – Erslev, Den saakaldte Constitutio Valdemariana (Hist. Tidsskr. VI–6, 205 flg.). – Samme, Dronning Margrethe 62, 79–84 (1376). – Samme, Erik af Pommern 409 (1440), 415–16 og 418 (1441). – Samme i D. R. H. II, 244–46 (1320), 256–59 (1326), 289 (1341), 362–63 (1376), 474 og 482 (1440), 479–80 (1441) 493–94 (1448), 495–96 (1449), 504 (1457), 716–17 728. – Heise i D. R. H. III A. 14–15, 18–26 (1483), 59–60 (1497), 140–46 (1513), 252, 254–57 (1523), 269 (1524), 351–53 (1534). – Allen, l. c. II, 16–78 (1513), III–2, 385–86 (1523), IV–2, 35–53 (1523), 232–42, 245 (1524). – C. Paludan-Müller, De første Konger af den oldenborgske Slægt 3–4 (1448), 8 (1449), 44 (1457), 54–55, 83–84 (1476), 140–49 (1483), 171–73 (1497), 288–94 (1513), 462, 472–76 (1523), 480–81 (1524), 584–85 (1534), 626–28 (1536). – Samme,

Grevens Fejde I, 243, 252–53 (1534), II, 372–76. (1536). — Mollerup i D. R. H. III B, 10–11 (1536), 124–26 (1559). — Fridericia i D. R. H. IV, 46 (1596), 289–293 (1648). — Samme, Adelsvældens sidste Dage 16–28, 32 (1648). — Taranger, Retshistorie I, 59–60. — Yngvar Nielsen i Norges Historie IV–1, 8–10, 16–19, 122–23, IV–2, 269–70. — E. Hildebrand, Svenska statsförfatningens historiska utveckling 89 flg. — E. Mayer i Z. f. R. 1902 27 flg.

Litteraturen vedrørende Harald Hens Lovgivning er anført ved § 7. Angaaende Harald Blaatands Lovgivning se navnlig Kofod Ancher, Lovhistorie I, 1–9 og 255–336 (Saml. Skr. I, 1–15, II, 1–109), Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 21–22, P. E. Müller, Kritiske Bemærkninger over Saxos Danske Histories 10. Bog (Vidensk. Selsk. Skr. hist.-phil. Afd. IV., 69–78), Falck i Archiv f. Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg IV, 175–78. Samme, Handbuch des Schlesw. Holst. Privatrechts I, 368–71, C. Paludan-Müller, Om Harald Blaatands Lovgivning 1832, Larsen, Saml. Skr. I–1, 259, Stemann, Retshistorie 11–12, A. D. Jørgensen, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, Tillæg 51–52, Steenstrup i D. R. H. I, 338 og 361. — Angaaende Udtrykket »*leges Waldemari regis*» se Kofod Ancher, Lovhistorie I, 149–50 (Saml. Skr. I, 309–11), Schlegeli Astræa IV, 206–08, 228, 245 (ogsaa i Anchers Saml. Skr. I, 238–39, 256 og 270), Larsen, Saml. Skr. I–1, 128, Holberg, Kong Valdemars Lov 1–43, Samme, Dansk og fremmed Ret 147–162, Samme, Konge og Danehof I, 190 og 116–117, Samme i Hist. Tidsskr. VI–6, 341–42, Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger II–III og 97 flg., Samme, Hist. Tidsskr. VI–6, 19–42, 689–91, Erslev i Tilskueren 1887, 86–87, Samme i D. R. H. II, 121, Hertzberg i Tidsskr. f. Retsvid. 1893, 498–501.

§ 9.

Rigslovene indtil Udgangen af Middelalderen.

I. Under Rigslovgivning indbefattes paa dette Sted baade Love, givne for hele Riget under eet, og Love, givne samtidig og i væsentlig overensstemmende Form for alle Lande, i begge Tilfælde uden Hensyn til, om de bagefter maatte være vedtagne af Landstingene.

Antallet af bevarede Rigslove fra Middelalderen er ikke særlig stort, og deres Indhold er i det hele ret ensartet og bevæger sig ikke over alle Rettens Omraader. Privatrekken berøres saaledes næsten ikke, og heller ikke Processen og Strafferetten er hyppigt Genstand for Behandling, om der end findes flere herhen hørende Forskrifter af Betydning. De oftest behandlede Emner er Forfatnings- og Forvaltningsretten, og mange Rigslove staar derfor, hvad Indholdet angaar, Haandfæstningerne nær. At enkelte af dem ogsaa i andre Henseender frembyder Lighed med disse, er allerede fremhævet ovenfor.

II. Angaaende de enkelte Rigslove bemærkes følgende:

1. Abels Lov af Marts 1251. Denne Lov, der hyppigt gaar under Navnet den »Abel-Kristofferske Forordning«, er, naar bortses fra Vederloven, den ældste bevarede Rigslov. Den foreligger i to paa flere Punkter afvigende latinske Redaktioner og i en dansk Oversættelse efter den korteste af dem, den egentlige Abels Lov. Ingen af de nævnte Redaktioner giver Oplysning om Lovens Tilblivelsestid, men da der haves Efterretning om, at Abel paa et Rigsmøde ved Midfaste 1251 *quasdam novas leges libro legali addidit*, og da et Par af Lovens Bestemmelser passer bedst til Abels Tid, antager nogle, som det synes, med Føje, at den er udstedt ved den nævnte Lejlighed. I den korteste af de latinske Redaktioner har vi da Loven i dens oprindelige Form, medens den anden noget længere Redaktion indeholder en Afpasning af den efter Forholdene under Kristoffer I samt en Række i Teksten interpolerede Noter og Tilføjelser. At denne sidste Redaktion skulde være andet end et Privatarbejde, er lidet rimeligt. I Modsætning til den her fremsatte Anskuelse har en enkelt Forfatter (Holberg) villet henhøre Loven til Valdemar Sejrs Tid (han kalder den derfor »Kong Valdemars Lov«) og har endog ment at kunne tidsfæste den til det Rigsmøde i Marts 1241, paa hvilket ogsaa J. L. blev givet (S. 37). Denne Opfattelse er dog sikkert ikke holdbar, og særlig den sidste Del af den er ganske ubevislig.

2. Kristoffer I's og Erik Klippings Love om Majestætsforbrydelse. Abels Lov indeholder blandt andet Bestemmelser om Forbrydelser begaaede af Herremænd mod Herremænd, til Dels ogsaa om Forbrydelser, begaaede af disse mod Kongen. For saa vidt kan den opfattes som et Tillæg til Vederloven, og det samme gælder om de to i Tid nærmest efterfølgende Rigslove, der saa at sige udelukkende handler om Herremænds Brud paa deres Troskabspligt (*crimen læsæ majestatis*), dels om selve Forbrydelsesbegrebet og den dertil knyttede Straf, dels om Procesmaaden i Majestætsforbrydelsessager. Den ældste af disse Love, der ligesom Abels Lov mangler Intimation og Datering, siges i et enkelt Haandskrift at være givet af Kong Kristoffer paa et Rigsmøde i Nyborg, og der er næppe heller

noget til Hinder for at henhøre den til Kristoffer I's Tid. En enkelt Forfatter (Holberg) har dog af indre Grunde antaget, at den stammer fra Aarene 1262—63, da Hertug Albrecht af Brunsvig var Rigsforstander under Erik Klippings Mindreaarighed, men noget afgørende Argument herfor lader sig ikke anføre. Om Loven, der bærer stærke Spor af romerretlig Paavirkning, nogensinde har faaet praktisk Betydning, er uvist. Den anden af de nævnte Love, der er dateret 9. Oktober 1276, er uden Tvivl udgaaet fra det Rigsmøde, paa hvilket Erik Klippings Søn, den senere Erik Mændved, fik Kongenavn, men hvor Marsk Stig vægrede sig ved at aflægge Troskabseden til ham. En Bemærkning i det eneste bevarede Haandskrift af Loven — aabenbart en af en Afskriver tilføjet Randnote, der senere er interpoleret i selve Teksten — kunde tyde paa, at Rigsmødet paa den Tid, Loven blev vedtaget, til Dels var sprængt, idet Oppositionen, hvis Leder Marsken vel var, da havde forladt det, men hvor vidt dette efter Datidens Opfattelse udelukkede, at den kunde anses for en gyldig Lov, er meget tvivlsomt. Derimod viser Noten, at den indeholdt Bestemmelser, som ikke billigedes af Stormændene i Almindelighed, og den var maaske ogsaa til Dels foranlediget ved Begivenheder fra den nærmest foregaaende Tid, der havde stillet deres Troskab mod Kongen i et tvivlsomt Lys. Om den har haft nogen Betydning for Dommen over Erik Klippings Mordere (1287), er ikke klart.

3. Erik Klippings saakaldte Haandfæstning af 1282. Om de Begivenheder, som har ført til Udstedelsen af denne vigtige Lov, vides uheldigvis intet nærmere, idet Aarbøgerne kun oplyser, at der 1282 udbrød Strid mellem Kongen og »Fyrsterne« (*principes*), og der er derfor ingen Hjemmel til at antage, at den er blevet Kongen afnødt ved et formeligt Oprør. Dens Indhold bestaar imidlertid i en lang Række Indrømmelser fra Kongemagtens Side, der sikkert ikke er gjorte godvilligt, og man er derfor berettiget til at antage, at Lovens Udstedelse har været et politisk Nederlag for Kongen. Hvem det var, som tilføjede ham dette Nederlag, kan heller ikke være tvivlsomt. Skønt Loven ved de Skranker, den satte for kongelig Vilkaarlighed, var i alle Stænders

velforstaaede Interesse, og skønt den i sin endelige Form endog indeholder Tilsagn, der specielt er rettede til Bønder og Borgere, er den dog uden al Tvivl fremtvunget af Stormændene. Den vigtigste Del af Indholdet er nemlig om ikke udelukkende, saa dog fortrinsvis i deres Interesse, og navnlig gælder dette om Hovedbestemmelsen om den aarlige Afholdelse af et »Hof«. I Erik Klippings Haandfæstning maa man derfor se Aristokratiets første afgørende Sejr over Kongemagten, og det er følgelig ikke uden Grund, at man har kaldt den Danmarks *Magna Charta*.

Haandfæstningen af 1282 er egentlig to forskellige Love, af hvilke dog den yngre afløste den ældre. Først udstedtes paa et Rigmøde i Vordingborg 19. Marts 1282 et foreløbigt Løftebrev, omhandlende nogle faa fra Stormændenes Synspunkt særlig vigtige Forhold, og dernæst udfærdigedes paa et andet Møde i Nyborg 29. Juli s. A. en mere omfangsrig Lov, i hvilken der til de oprindelige Bestemmelser, der optoges i en noget omarbejdet Skikkelse, føjedes dels en Stadfæstelse af *leges Waldemari regis* (S. 64), dels et Løfte om Afskaffelse af visse Misbrug, som havde indsneget sig i Strid med dem.

Martsloven kendes kun i en dansk Redaktion, hvorimod den endelige Lov foreligger baade paa Latin i sædvanlig Diplomform og i en gammel dansk Oversættelse. I nogle faa fra Skaane stammende Haandskrifter har en af Bestemmelserne faaet et Tillæg, der tager Hensyn til særlig skaanske Forhold, og dette kunde i Forbindelse med andre Omstændigheder tyde paa, at Loven i Mod sætning til Valghaandfæstningerne er blevet udfærdiget særskilt for de enkelte Landsdele, om end paa det nævnte Punkt nær i enslydende Form.

4. L. 20. Marts 1282 om Vrag.

5. L. af Marts 1283. Denne Lov udgik fra et Rigmøde i Helsingborg og foreligger foruden paa Latin ogsaa i en gammel dansk Oversættelse.

6. L. 26. Maj 1284. Denne Lov, der ikke er nogen egentlig Rigslov, men tre ret afvigende provinsielle Love for henholdsvis Skaane, Sjælland og Jylland, udgik fra et Rigmøde i Nyborg og er kun kendt i danske Redaktioner. Dens Hovedformaal var at skærpe Straffen for visse Manddrabsforbrydelser

og Legemskrænkelser, men den indeholder desuden en Række dermed i Forbindelse staaende processuelle Forskrifter og beskæftiger sig ogsaa med Emner af Stats- og Forvaltningsretten. Den er bevaret i et meget stort Antal Haandskrifter, ofte som et Tillæg til Landskabslovene, og har sikkert haft stor Betydning i Praksis.

Af de tre Hovedaffattelser, hvori Loven, som allerede nævnt, foreligger, staar den skaanske og den sjællandske hinanden nærmest. De indeholder vel hver for sig en Række særlige Bestemmelser, men Størstedelen af Indholdet er dog det samme, og det fremtræder ogsaa i det væsentlige i samme Form. Mange af Forskellighederne hidrører derhos fra senere Omredaktioner, og andre beror sikkert paa, at de latinske Originaler er blevet oversatte forskelligt. En mere selvstændig Stilling indtager derimod den jydsk Affattelse, hvis Overlevering i øvrigt er saa mangelfuld, at den giver Anledning til adskillig Tvivl. Den foreligger i to temmelig afvigende Redaktioner, af hvilke ingen kan være en fuldstændig Gengivelse af Originalen. Saaledes savnes der i dem begge Oplysning om, hvem der har været nærværende ved Udstedelsen og deltaget i Beseglingen, og den ene nævner heller ikke Tidspunktet for Udstedelsen, medens dette i den anden kun er ufuldstændigt betegnet. Man har undertiden villet opfatte den korteste af de to Redaktioner som et Udkast til den længste, men dette er næppe rigtigt. Snarere er de begge Bearbejdelser efter samme latinske Original. At de Bestemmelser, der er særlige for den længste Redaktion, ikke fra først af skulde have staaet i Loven, er der paa Grund af deres Slægtskab med Bestemmelser i de andre Affattelser ingen Grund til at antage.

7. L. 13. Marts 1304. Denne Lov, der er udgaaet fra et Rigsmøde i Nyborg, siger selv, at den skulde iagttages overalt i Riget, men den er kun bevaret i et enkelt Haandskrift, der viser os den i den Affattelse, hvori den tilstilledes Nørrejylland. Flere af Bestemmelserne i denne Affattelse kan ikke have staaet i Udfærdigelserne til de andre Lande, men Forskellen mellem dem og den jydsk Affattelse behøver dog ikke at have været særlig gennemgribende. Lovens Indhold er ret forskelligartet, men til Dels af betydelig Interesse.

8. Erik Mændveds Brev 5. Sept. 1314 om ulovlig Gæstning.

9. Valdemar Atterdags Love af 1354 og 1360. Fra Valdemar Atterdags Tid er der bevaret to Love, der begge har en noget

ejendommelig Karakter. Den ene udstedtes paa et Danehof i Nyborg 1. Juli 1354, efter at den første Strid mellem Kongen og de jydsk Stormænd Aaret forud var blevet bilagt, og den skal tre Aar senere (1357) være blevet bekræftet paa et nyt Møde i Kalundborg. Den har til Dels Karakter af et Kongeløfte om Overholdelse af Landets Love og om Amnesti for begaaede Forbrydelser, men den indeholder dog ogsaa enkelte egentlige Retsforskrifter. 1357 udbrød Urolighederne paany, og da de tre Aar efter ophørte, bekræftedes Freden atter ved et Kongeløfte, der dog denne Gang fik sit Modstykke i et tilsvarende Løfte af Befolkningen. Begge disse Løfter afgaves paa et Rigsmøde i Kalundborg 24. Maj 1360 og optoges i et Aktstykke, som man følgende dets egen Sprogbrug plejer at kalde »Valdemar Atterdags Haandfæstning«. Paa den ene Side lovede Kongen og hans Søn at holde alle Rigets Stænder ved deres Retigheder og Privilegier, og til Gengæld erklærede Folket, repræsenteret ved 72 navngivne Personer, at ville afstaa fra alle Krænkelser af Retten og efter Evne bidrage til at styrke den. Mere forudsætningsvis indeholder Haandfæstningen dog ogsaa virkelige Lovforskrifter. Baa den og Loven af 1354 foreligger foruden paa Latin ogsaa i gamle danske Oversættelser.

Den sjællandske Aarbogs Fortsættelse indeholder ved Aarene 1355—57 en Række Notitser om Love, udstedte af Valdemar Atterdag, men ligesom deres Indhold gengives paa en meget summarisk Maade, saaledes er det heller ikke klart, om der sigtes til Rigslove eller til sjællandske Landskabslove.

10. Landefreden af 1. Juli 1377. Denne vedtoges og besvores paa et Danehof i Nyborg og blev derefter optaget i et af Kongen og Dronning Margrete og et stort Antal andre Personer udstedt og besejlet Dokument. Den foreligger ogsaa i en gammel dansk Oversættelse.

Fra Olufs Tid er ogsaa bevaret en af Rigsraadet afgiven Erklæring, indeholdende Svar paa en Række Spørgsmaal, der var blevet forelagte Raadet af Kongens Retterting.

11. L. 24. Jan. 1396. Samtidig med at Erik af Pomern valgtes til Konge paa Viborg Landsting, udstedte Dronning Margrete paa den unge Konges Vegne en Lov, der dog kun kendes gennem Afskrifter af de for Nørrejylland og for Fyn bestemte Redaktioner. Da disse paa flere Punkter afviger fra hinanden, maa Loven antages at være udstedt i selvstændige Affattelser ogsaa til de andre Lande. Afgivelserne har dog næppe været særlig mange eller særlig store.

12. Fra det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede indtil Kristiern II's Tid er der ikke bevaret særlig mange Rigslove, og de

fleste af dem frembyder kun forholdsvis ringe Interesse. Vigtigst er Kristoffer af Bayerns Love om Landefreden af 12. Juni og 5. Juli 1442, Kristiern I's Privilegier af 15. Maj 1454 samt tre Love om Købmandskab og Handel af 30. Sept. 1475, 27. Aug. 1477 og ca. 1490.

Litteratur: Samtlige ovenfor anførte Love tilligemed en Del af de gamle danske Oversættelser af dem er trykte i Aarsberetn. fra Geheimeark. II, 3–9 (Hdf. 1282), 17–21 (Hdf. 1360), 24–27 (Landefred 1377), V 9–86 (alle de andre Love; ang. Rettelser til L. 9. Okt. 1276 se Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog 468, Note 1, og i Tidsskr. f. Retsvid. 1891, 118). En Række af dem er desuden trykte i Kofod Ancher, Lovhistorie I, 600–09, II, 532–40, 548–50, 556–62, 563–64, L. 20. Marts 1282 fremdeles i Adler, Efterretninger om Ribe VIII, 88–89 (efter Original), Hdf. 29. Juli 1282 i O. Nielsen, Ribe Oldemoder 25–27 (efter næsten samtidig Afskrift), L. for Skaane 26. Maj 1284 i Schlyter, Sweriges gamla Lagar IX, 448–59. Angaaende andre mest ældre Tryk maa henvises til Regest. dipl. hist. Dan. Angaaende gamle plattyske Oversættelser af Hdf. 1282 og Lov 1284 se Neues Staatsbürgerliches Magazin I 320 flg. Af de paa Latin affattede Love findes Oversættelser paa nyere Dansk hos J. Olrik, Valdemar Sejrs Sønner og den store Erkebisperid 318–23 (Abels Lov), Holberg, Dansk Rigslovgivning 286–88 (Lovene om Majestætsforbrydelse), Holberg, Konge og Danehof I, 327–32 (L. 20. Marts 1282, Hdf. 29. Juli 1282, L. Marts 1283), E. Jørgensen, Valdemar Atterdag 33–35 (L. 1354), 76–83 (Hdf. 1360).

Abels Lov: Kofod Ancher, Lovhistorie I, Fortale d 2–3, 240, II Fortale c 4–d, 16–17 og 311 (Saml. Skr. I, 435–36, 475–76, II, 612). — Schlegel i Anchers Saml. Skr. I, 43 og II, 768. — Samme i Skand. Litt. Selsk. Skr. 1806 II, 310–11. — Samme, Retssædvaner 50–51. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 42. — Samme, Om Rigens Rets Dele 21–22 (Vidensk. Selsk. Skr. hist.-phil. Afd. V–I). Larsen, Saml. Skr. I–1, 284–85, I–2, 209. — Aarsberetn. fra Geheimeark. V, 2–3. — Kinch, Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, 323–25. — A. D. Jørgensen, sammesteds 1876, 77–80 (Hist. Afh. I, 300–302). — Holberg, Kong Valdemars Lov, se særlig 1–79, 118–23, 259, 267–68, jfr. Erslev i Tilskueren 1887, 86–90. — Samme, Dansk Rigslovgivning 133 flg., jfr. Papenheim i Krit. Vierteljahrsschr. XXXII, 35. — Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger II–III og 33–36. — Holberg, Dansk og fremmed Ret 145–83, jfr. Hertzberg i Tidsskr. f. Retsvid. 1893, 496–98. — Hude, Danehoffet 43 og 70. — Holberg, Konge og Danehof I, 100–101. — Matzen, Leges Waldemari regis (Hist. Tidsskr. VI–6, 1–42). — Holberg, Vor ældste Rigslov (sammesteds 319–42). — Matzen, Kong Valdemars Lov eller Kong Abels og Kong Kristoffers Udkast til Lov (sammesteds 681–710). — Samme, Retskilder 242–45. — Erslev i D. R. H. II, 42. — Secher i Festgabe für Maurer 263–65.

Kristoffer I's Lov: Kofod Ancher, Lovhistorie II, Fortale d 1. — Schlegel, Statsret I, 94. — Samme, Retssædvaner 51. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 43. — Aarsberetn. fra Geheimeark. V, 3. — C. Paludan-Müller i Studier til Danmarks Historie i det 13. Aarh. II, 20 (Vidensk. Selsk. Skr. hist.-phil. Afd. V–4). — Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog 371. —

- Kinchi Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1875, 325–27. — A. D. Jørgensen, sammesteds 1876. 80–81 (Hist. Afh. I, 302–03). — Holberg, Kong Valdemars Lov 273–74. — Samme, Dansk Rigsløvgivning 138–61, jfr. Pappenheim i Krit. Vierteljahrsschr. XXXII, 35–36. — Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger VI–VII. — Hude, Danehoffet 56–57, 70. — Holberg, Konge og Danehof I, 2, 94–95. — Matzen, Retskilder 90, 245–47. — Erslev i D. R. H. II, 114.
- L. 9. Okt. 1276. Kofod Ancher, Lovhistorie II, Fortale c 3, 33–35 (Saml. Skr. I, 499–502). — C. Paludan-Müller i Oversigt over Vidensk. Selsk. Forhandl. 1867, 61. — Kinch, l. c. 327 flg. — A. D. Jørgensen, l. c. 81–82, 87 (Hist. Afh. I, 303–04, 308). — Holberg, Kong Valdemars Lov 274. — Samme, Dansk Rigsløvgivning 161–177. — Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger VII–IX. — Hude, l. c. 52–53. — Holberg, Konge og Danehof I, 15–30, 132, 262–63, 265–66. — Matzen i Hist. Tidsskr. VI–6, 711–25, 738. — Samme, Retskilder 90, 247. — Erslev i D. R. H. II, 114 og 115.
- Haandfæstning 1282. Kofod Ancher, Lovhist. II, 35–44, 68–69, 105–07 (Saml. Skr. I, 502–14, 548–50, 600–602). — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 42. — Samme, Rigens Rets Dele 23 flg. (Vidensk. Selsk. Skr. hist.-phil. Afd. V–1). — Dahlmann, Geschichte von Dänemark, I, 420. — Larsen, Saml. Skr. I–1, 285. Schlyter, Sveriges gamla Lagar IX, S. XXIV. — Aarsberetn. fra Geheimeark. V, 3. — Stemann, Retshistorie 47. — Holberg, Dansk Rigsløvgivning 177–249, jfr. Pappenheim l. c. 38–47. — Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger IX–XI og 36–39, jfr. Steenstrup i Tidsskr. f. Retsvid. 1891, 121. — Hude, l. c. 54–62. — Holberg, Konge og Danehof I, 39–50, 52–135, jfr. Erslev i Hist. Tidsskr. VI–6, 459 flg. — Matzen, Retskilder 231–33. — Erslev i D. R. H. II, 116–120, 121. — Westman, Svenska Rådets Historia 40 Note.
- L. 20. Marts 1282: Kofod Ancher, Lovhistorie II, Fortale c 3, 42 (Saml. Skr. I, 511). — Holberg, Kong Valdemars Lov 189. — Samme, Konge og Danehof I, 50–51, 116–17. — Matzen i Hist. Tidsskr. VI–6, 686–87. — Samme, Retskilder 248.
- L. Marts 1283: Kofod Ancher, Lovhistorie II, 45–52 (Saml. Skr. I, 516–525). — Holberg, Konge og Danehof I, 140–46. — Matzen, Retskilder 248–49.
- Lovene af 26. Maj 1284: Kofod Ancher, Lovhistorie II, 52–67 (Saml. Skr. I, 525–47). — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 42–43. — Larsen, Saml. Skr. I–1, 285–86. — Schlyter l. c. CXXVII flg. — Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger X–XI. — Holberg, Konge og Danehof I, 175–185. — Matzen, Retskilder 223–26.
- L. 13. Marts 1304: Kofod Ancher, Lovhistorie II, 81–82, 102–04 (Saml. Skr. I, 566–67, 594–98). — Larsen, Saml. Skr. I–1, 286–87. — Aarsberetn. fra Geheimeark. V, 4. — Stemann, Retshistorie 48–49. — Matzen, Retskilder 226–27.
- L. 1. Juli 1354 og 24. Maj 1360: Kofod Ancher, Lovhistorie II, 146–54 (Saml. Skr. I, 655–67). — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 43–44. — Larsen, Saml. Skr. I–1, 287. — Reinhardt, Valdemar Atterdag 218–19, 236, 264–67. — Hude, l. c. 142–43. — Matzen, Retskilder 233–35, 241, 249–50. — Erslev i D. R. H. II, 313–15.
- Landefred 1. Juli 1377: Kofod Ancher, Lovhistorie

II, 203—04 (Saml. Skr. I, 736—38). — Matzen, Retskilder 241. — Erslev, Dronning Margrethe 125. — Samme i D. R. H. II, 363 L. 24. Jan. 1396: Kofod Ancher, Lovhistorie II, 212—14 (Saml. Skr. I, 748—51). — Larsen, Saml. Skr. I—1, 287. — Matzen, Retskilder 227—29. — Hude, Danehoffet 75. — Erslev, Dronning Margrethe 199—202. — Samme i D. R. H. II, 381.

Lovgivningen fra det 15. Aarh.: Kofod Ancher, Lovhistorie 225 flg. (Saml. Skr. I, 766 flg.). — Kolderup-Rosenvinge, Rets historie I, 44—45. — Larsen, Saml. Skr. I—1, 288. — Matzen, Retskilder 250—51.

§ 10.

Lovgivningen i det 16. og 17. Aarhundrede.

I. En ny Tid indenfor Lovgivningen oprinder med Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Fra da af indtil Danske Lov udkom en Mængde større og mindre Rigslove, der ogsaa reformerede de Dele af Retten, som man i Middelalderen havde ladet ligge, og som i Forbindelse med den S. 39 omtalte Anvendelse af J. L. udenfor Jylland allerede inden 1683 i vidt Omfang skabte Retsenhed indenfor hele Riget. Ved Siden af Rigslovene udstedtes — navnlig i det 16. Aarhundrede — mange lokale Paabud, der dog gennemgaaende ikke er af en saadan Betydning, at der vil være Anledning til specielt at nævne dem her. At lokale Paabud i denne Periode udgik fra de samme Myndigheder, som Rigslovene, er allerede tidligere berørt.

II. Indledningen til den nye Tid dannes af to store Love, udstedte af Kristiern II. De kaldes i Almindelighed, men mindre heldigt »Gejstlige Lov« og »Verdslige Lov«. I Virkeligheden er den sidste en almindelig Lov for Købstæderne, medens den første, hvis Navn hidrører fra, at den begynder med en Del Bestemmelser om Gejstligheden, omvendt er en Lov for Landet. De vil derfor i det følgende blive kaldte Kristiern II's Byret og Kristiern II's Landret. Byretten vides at være udstedt den 6. Jan. 1522. Landrettens Udstedelsesdag kendes derimod ikke, men af forskellige Omstændigheder kan dog sluttes, at den maa stamme fra Tiden mellem den 26. Maj 1521, da Kongens aabne Brev om Vrag udstedtes, og den 22. Decbr. s. A., da den første Gang ses at være anvendt i Praksis.

Landretten er kun kendt gennem et enkelt Haandskrift fra det 17. Aarhundrede, der endda ikke indeholder selve Loven, men kun en Afskrift efter et Udkast til den, et Forhold, der har givet Anledning til den urigtige Opfattelse, at den overhovedet ikke skulde være blevet udstedt som Lov. Det nævnte Haandskrift indeholder ogsaa Byretten, som det synes ligeledes i Udkast, men denne Lov er desuden kendt gennem andre Haandskrifter, der viser os den i den Skikkelse, hvori den virkelig fik Gyldighed. Da Udkastet til Byretten ses at være undergaaet adskillige Forandringer, inden det blev Lov, maa man regne med Muligheden af, at lignende Forandringer er blevet foretagne i Udkastet til Landretten, og man kan derfor ikke gaa ud fra, at denne er blevet udstedt som Lov netop i den Skikkelse, hvori den nu kendes. Byretten udstedtes i til Dels afvigende Affattelser for henholdsvis de skaanske, de sjællandske, de fynske og de jydsk Købstæder. Af disse kendes den første og de to sidste, hvorimod den sjællandske Affattelse synes tabt. Ligesom Forskellighederne mellem de nævnte Affattelser ofte vanskeligt lader sig forklare, saaledes gælder noget lignende om Afvigelserne mellem Byretten og Landretten, der ogsaa jævnlgt synes ganske umotiverede.

Begge Love bærer et stærkt Præg af Tidens humanistiske Ideer og griber paa en ofte meget radikal Maade ind i den bestaaende Ordning. Særlig Kirkens Forhold til de verdslige Myndigheder, Byernes Forfatning, Fæstebøndernes Retsstilling og Retsplejen er Genstand for vidtgaaende Reformers. Som Lovenes Hovedforfatter udpegede Samtiden Borgemester Hans Mikkelsen i Malmø. Han har til en vis Grad fulgt tyske og hollandske Forbilleder, og det var ogsaa Sigbrit og hendes Tilhængere, som stod bagved ham. Landretten udstedtes vistnok, uden at Kongen forud indhentede Rigsraadets Samtykke, og kunde derfor ikke siges at være blevet til paa forfatningsmæssig Maade. Denne Omstændighed i Forbindelse med den Harme, som begge Love ved deres Indhold vakte baade hos Adel og Gejstlighed, førte til, at de efter Kongens Fordrivelse blev satte ud af Kraft ved Frederik I's Hdf. Art. 73, ifølge hvilken al den nye Lov, som Kong Kristiern gjorde, skulde være aldeles død og magtesløs og ikke komme nogen Mand til Skade efter den Dag. Allerede nogle Maaneder tidligere var de blevet offentligt opbrændte paa Viborg Landsting. Den nærmeste

Eftertids Dom om dem var ikke god, men adskillige af Reglerne i dem blev dog senere optagne i Recesserne eller godkendte ved Retsbrugen.

Foruden Landretten og Byretten udstedte Kristiern II endnu en Række andre Love, af hvilke Størsteparten vedrørte Købstadforhold og Næringsvæsen (vigtigst er Frd. 10. Febr. 1521). Her skal i øvrigt nævnes hans Anordning om Skolevæsenet, der kun er bevaret i Udkast, men maa være udkommet som Lov omtrent samtidig med de to store Love.

III. I Tiden efter Kristiern II vokser Antallet af Love saa stærkt, at der kun kan være Tale om at fremhæve enkelte af de betydeligste, navnlig blandt de tidligere (S. 51) omtalte Recesser.

1. Under Frederik I knytter Interessen sig særlig til de Love, som udgik fra Herredagene i Odense 1526 og 1527 og fra Herredagen i København 1530. For saa vidt disse Love vedrørte kirkelige Forhold, vil de imidlertid først blive omtalte i næste § (S. 96), og her skal derfor kun nævnes to Forordninger af 1526, af hvilke den ene dog ikke bestemt vides at være udstedt som Lov, samt Ordinansen af 14. Juli 1530, navnlig omhandlende Næringsvæsenet.

2. Fra Interregnet efter Frederik I's Død haves en af Rigsraadet 4. Juli 1533 udstedt Reces vedrørende de kirkelige Forhold og Retsplejen. En anden omtrent samtidig Reces, der ikke var nogen egentlig Lov, vil blive omtalt i § 11 (S. 97).

3. Fra Kristian III's Regeringstid skal nævnes:

a. Den københavnske Reces af 30. Oktbr. 1536, der i Kraft af sin Tilblivelsesmaade (se S. 49) fremtraadte som en Slags Grundlov. Foruden at bekræfte den stedfundne Udsoning mellem Kongen og Stænderne og mellem disse indbyrdes skabte den ved sine Bestemmelser om den nye Kirkeordning det retlige Grundlag for Reformationens Indførelse og opstillede endelig flere vigtige Forfatningsforskrifter og Forskrifter vedrørende Stændernes Rettigheder.

b. Den københavnske Reces af 24. Aug. 1537, der bl. a. giver vigtige Bestemmelser af strafferetligt og processuelt Indhold. Nærmest til den slutter sig den odenseske

Reces af 24. Juni 1539, der i enkelte Retninger mildner dens Regler.

c. Den københavnske Reces af 21. eller 22. Oktbr. 1540, navnlig indeholdende Bestemmelser vedrørende Næringsvæsenet samt om Mønt, Maal og Vægt.

d. Den københavnske Reces af 6. Decbr. 1547, der foruden at give en Række vigtige nye Regler af forskelligartet Indhold i sig har optaget en væsentlig Del af Receserne af 1537 og 1539 samt forskellige andre Love fra den nærmest forudgaaende Tid.

Da det i Præmisserne udtrykkeligt siges, at Reces 1536 skal forblive uforkrænket i Henseende til alle de Artikler, som ikke er optagne i den nye Reces — ogsaa Reces 1536 er nemlig paa nogle enkelte Steder benyttet som Kilde — synes heri at ligge, at Reces 1537 og Reces 1539 skal være fuldstændigt ophævede, altsaa ogsaa de Bestemmelser i dem, som ikke er gentagne i Reces 1547. Dette stemmer ogsaa med Præmissernes Angivelse af Formaalet med Recessen.

Da »nogle mærkelige Artikler« var »forsømte« i Reces 1547, udkom den 21. Decbr. 1551 den dronningborgske Reces, givet paa Randers Slot og indeholdende forskellige Tilføjelser til og Ændringer i den. Et andet Tillæg fik den i den københavnske Reces af 20. Maj 1557.

e. Den koldingske Reces af 13. Decbr. 1558, der i 70 Artikler indeholder en Sammenarbejdelse af Recesserne af 1547, 1551 og 1557 samt enkelte andre Lovbestemmelser fra Kristian III's Tid, dog at der ogsaa er tilføjet et og andet nyt. Reces 1540 er ikke benyttet, og det samme gælder om Reces 1536, naar undtages de enkelte Bestemmelser, der allerede var optagne i Reces 1547. Det er i Almindelighed den koldingske Reces, der sigtes til, naar der i den følgende Tid tales om Recessen uden nogen nærmere Tilføjelse.

Kristian III's Lovgivning, af hvilken foruden forskellige kirkelige Love, hvorom i næste §, endnu kan nævnes Lensordningen af 1557, fik paa mange Omraader grundlæggende Betydning for den senere Retsudvikling. Der var endog

under denne Konge Planer fremme om Tilvejebringelse af en almindelig Lovbog, idet det blev overdraget Rigsraad Erik Krabbe at udarbejde en saadan paa Grundlag af de gældende Love og Forordninger. Arbejdet blev imidlertid aldrig fuldendt, og de bevarede Udkast har kun Interesse ved det stærke Præg, de bærer af romerretlig Paavirkning.

4. Fra Frederik II's Tid mærkes den kalundborgske Reces af 21. Novbr. 1576, hvis Indhold til Dels er hentet fra ældre Love af samme Konge, navnlig en Reces af 7. Sept. 1569.

Om Frederik II's Gaardsret er talt ovenfor (S. 59); angaaende hans Soret og hans Ægteskabsordinans henvises til forskellige Steder i det følgende (S. 134 og 99).

5. Kristian IV udfoldede, navnlig i den senere Del af sin Regeringstid, en meget omfattende Lovgivningsvirksomhed gennem Udstedelse af talrige mindre Love af mere eller mindre specielt Indhold. To Gange lod han imidlertid disse Love eller i hvert Fald Flertallet af dem samle og ordne i større Recesser, nemlig:

a. Reces 31. Marts 1615 (den saakaldte »lille Reces«), som blev udstedt, fordi Kongens aabne Breve, Mandater og Forordninger ikke var blevet tilbørligt iagttagne, og indeholder en dog ikke fuldstændig Samling af de tidligere Love fra Kristian IV's Tid, hvortil er føjet enkelte nye Bestemmelser.

b. Reces 27. Febr. 1643 (den saakaldte »store Reces«). Den skulde efter Planen optage alt, hvad der var publiceret og paabudt siden 1596, for saa vidt det angik Danmark og Norge i Almindelighed og ikke nogen særdeles Stiftelse eller By eller det, som idelig Forandring var undergivet, saasom Tolden, Accisens Oppebørsel, Møntens Værd o. desl. Denne Plan er i det hele blevet gennemført, dog at der ogsaa som Kilder er benyttet enkelte Love fra Tiden før 1596, hvorhos flere nye Bestemmelser er tilføjede og forskellige af de ældre ændrede. Love, ældre end Reces 1615, er i Reglen optagne i den Skikkelse, de ved denne Lejlighed fik. Recessen, der er et meget omfattende Lovarbejde, er inddelt i 3 Bøger, henholdsvis om »Gejstligheden og hvad dertil hører«, om »verdslig Politi« og om »hvis Norge særdeles vedkommer«.

Den ophæver ifølge Fortalen de ældre Love, som efter den ovennævnte Plan var bestemte til Optagelse i den. Derimod kan den ikke antages at have villet ophæve Recesserne fra Kristian III's og Frederik II's Tid, uden hvor den var i Strid med dem. Derfor vedblev navnlig Koldingske Reces at gælde ved Siden af den. Formodentlig paa Grund af Krigen med Sverige blev den først 1645 omsendt til Tinglæsning.

Æren for Udarbejdelsen af Recessen tilkommer nærmest Kongens Kansler Kristian Thomesen Sehested. Hans For­gænger Kristian Friis havde vel gjort Forarbejder til en Lovbog, endog, som det synes, efter en mere omfattende Plan, men disse Arbejder blev uden Indflydelse paa den Lov, som omsider udstedtes. Allerede 1632 var det i øvrigt blevet paalagt Landsdommerne i Nørrejylland at udarbejde et Udkast til en Proceslov, men ligeledes uden at det førte til noget Resultat.

Foruden de Love, som det efter det ovenfor bemærkede laa udenfor Planen at optage i Recessen, har den endvidere forbigaaet et Par større Love fra Kristian IV's Tid, nemlig hans Danmarks Rigens Ret og dets Dele og Forfølgning af 10. Decbr. 1621 og hans Birkeret af 1623. Førstnævnte Lov, der indeholder en udførlig Kodifikation af alle Regler ved­rørende Proceduren med Rigens Ret og Dele, maa antages at hvile paa ældre Retspraksis, angaaende hvilken der allerede fra det 16. Aarhundrede haves en skriftlig Optegnelse i den saakaldte Instruktion til at forfølge Rigens Dele, der ogsaa ses at være benyttet ved Udarbejdelsen af Loven af 1621. Angaaende Birkeretten henvises til S. 127.

6. Frederik III's Lovgivning fra Tiden før 1660 giver ikke Anledning til særlig Omtale.

Litteratur: Kristian II's Landret og Byret blev først ud­givne af H. P. Resen 1684 efter det ovenfor omtalte Haandskrift, indeholdende Udkast til Lovene, og derefter af Kolderup-Rosen­vinge i Gamle Danske Love IV (Danske Recesser og Ordinantser af Kongerne af den Oldenborgske Stamme), for Landrettens Vedkommende efter samme Haandskrift, for Byrettens efter Eksemplaret for Jylland med Varianter efter Eksemplaret for Fyn og efter Udkastet med Op­tagelse i selve Teksten af de Bestemmelser i dette, som ikke findes i den endelige Lov. Eksemplaret for de skaanske Købstæder er ikke benyttet ved nogen af Udgaverne, men udførligt omtalt hos M a t z e n, Retskilder

259 flg. Frd. 10. Febr. 1521 er trykt i Danske Mag. III, 295 flg., Skoleanordningen sammesteds VI, 364 flg., Vragforordningen hos Hvitfeld VII, 185—89. Kristiern II's øvrige Lovgivning findes i Udgaven af Kancelliregistranterne fra hans Tid i *Suhms Samlinger* og *Nye Samlinger* (se ovenfor S. 10).

Kolderup-Rosenvinge, Undersøgelse om Kong Christian den Andens saakaldte gejstlige og verdslige Love (Skandinavisk Litteraturselsk. Skr. 20. Bd. 95—150, i udvidet Skikkelse i Indledningen til hans ovennævnte Udgave af Landretten og Byretten), jfr. Dansk Litteraturtidende 1826, 1 flg. og Jur. Tidsskr. XII, 194 flg. — *Samme*, Rets-historie I, 45, 60—61. — *Larsen*, Yderligere Undersøgelse over Kong Christian II's Love (Jur. Tidsskr. XI, 2. H., 183 flg. og Saml. Skr. I—1, 1 flg.). — *Samme*, Saml. Skr. I—1, 288, 299—300. — *Dahlmann*, Geschichte von Dänemark III, 356—63. — *Allen*, Om Christiern den Andens saakaldte gejstlige Lov eller Loven for Landet (Vidensk. Selsk. Skr. hist. phil. Afd. V—3). — *Samme*, De tre nordiske Rigers Historie II, 255—80, 340, III—2, 3—40. — *Stemann*, Rets-historie 51—55. — *Hertzberg*, Retskilder 76—77. — *Matzen*, Retskilder 251—56. — *Heise* i D. R. H. III A. 238—44.

2. Lovene fra Frederik I's og Kristian III's Tid er for Recessernes Vedkommende trykte i *Kolderup-Rosenvinge*, Gamle danske Love IV, i øvrigt navnlig i *Erslev* og *Møllerup*, Kong Frederik I's danske Registranter, *Samme*, Kancelliregistranter 1535—50 samt *Krag* og *Stephanus*, Kong Christian den Tredies Historie (ved Sandvig) II og Supplement, jfr. ogsaa Udgaven af Kancelliets Tegnelser i Danske Mag. 3. og 4. Række. Med *Koldingske* Reces begynder V. A. *Secher*, Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558—1660 I—VI, 1. og 2. Hæfte (indtil 1657; fortsættes), jfr. ogsaa Udgaven af Kancelliets Brevbøger. For Tiden efter 1657 er man henvist til: Forordninger, som ere udgaaede siden Recessen anno 1643, den 8 Martij. Kbhvn. hos Henr. Gode 1664 (i flere Udgaver, hvoraf nogle med Tillæg af Love fra Aarene nærmest efter 1664).

Kolderup-Rosenvinge, Rets-historie I, 59—72. — *Larsen*, Saml. Skr. I—1, 298—305. — *Stemann*, Rets-historie 56—58. — *Hertzberg*, Retskilder 77—78. — *Matzen*, Retskilder 266—78. — *Heise* i Hist. Tidsskr. IV—5, 288 flg. — *Samme*, Bidrag til den københavnske Herredags Historie 1530 (Danske Mag. IV—6, 1 flg.). — *Møllerup* i D. R. H. III B. 11—15, 23. — Indledningerne til de enkelte Love i *Sechers* Udgave. — Om Erik Krabbes Lovarbejde, se V. A. *Secher* Kong Kristian V's Danske Lov og de tidligere Forsøg paa at tilvejebringe en Lovbog 7—12 (Aftryk af Nationaltidende for 14. April 1883).

§ 10.

Den kirkelige Lovgivning.

I. I den første Tid efter Kristendommens Indførelse er de kirkelige Forhold sandsynligvis blevet ordnede ad den almindelige Lovgivningsvej, men fra denne Periode er ingen kirkeretlige Love bevarede. Senere hen i Middelalderen, efter at Kirkeorganisationen var fuldendt, var den

danske Kirkes Anliggender derimod ikke Genstand for et egentligt Statsstyre. Danmark dannede en Provins af den katolske Kirkestat og stod i kirkelig Henseende i det hele kun under Kirkens egne Myndigheder. Hovedkilden til den middelalderlige Kirkeret maa derfor søges i de fra disse Myndigheder udgaaede Forskrifter, hvilke udgøre den kanoniske Ret i videre Forstand (om den snævrere og egentlig tekniske Betydning af dette Ord se nedenfor). For saa vidt den kanoniske Ret nu ikke nøjedes med at ordne Kirkens rent indre Forhold, men ogsaa stillede Krav til udenforstaaende Personer, som den søgte at hævde ved Paalæg af kirkelige Straffe, kunde det tænkes, at den stødte paa Modstand hos Befolkningen eller Statsmyndighederne, og at den saaledes opstaaede Konflikt hævedes ved en Overenskomst mellem disse og Kirken. Endelig kunde der for Staten blive Spørgsmaal om ensidigt at træffe Bestemmelser af kirkeretligt Indhold, f. Eks. om Gejstlighedens Stilling i verdslige Forhold eller om Kirkeformuens Beskatning. Hver af disse tre Grupper af Kilder til den middelalderlige Kirkeret skal nu nærmere omtales.

II. De fra Kirkens egne Myndigheder udgaaede Forskrifter kunde være almindelige : fælles for hele den katolske Kirke, eller partikulære : særegne for den enkelte Kirkeprovins eller det enkelte Bispedømme.

A. Kilderne til den almindelige katolske Kirkeret er:

1. Bibelen i den af Kirkefaderen Hieronimus forfattede latinske Oversættelse (*Vulgata*). Bibelen har dog nærmest kun Betydning for Principperne, sjældnere som indeholdende Hjemmel for enkelte bestemte Retssætninger.

2. De almindelige Konciliers Beslutninger (*canones*).

3. Pavebrevene (*decretales*), der begynder at faa Betydning allerede i det 4. Aarhundrede og i senere Tid var langt den vigtigste Retskilde. Pavebrevene var dels Forordninger (*constitutiones*), dels Reskripter vedrørende enkelte Tilfælde (*rescripta*). Ved at optages i de officielle Samlinger fik Reskripterne almindelig Lovskraft, og paa samme Maade udvidedes mange Forordninger, hvis Gyldighedsomraade oprindeligt var begrænset, til at gælde for hele Kirken.

Af *canones* opstod der tidligt Samlinger i Orienten, hvilke siden det 5. Aarhundrede omplantedes paa Latin og suppleredes med Beslutninger af de vesterlandske Koncilier samt Pavebreve. Af saadanne Samlinger haves en hel Række fra den ældre Middelalder, men disse fortrængtes i senere Tid alle af det saakaldte *Corpus juris canonici*, hvis Indhold udgør den kanoniske Ret i strengere Forstand. *Corpus juris canonici* omfatter følgende Bestanddele:

a. *Decretum Gratiani* eller *Concordantia discordantium canonum*. Dette, der ligesom de ældre Samlinger er et Privatarbejde, er forfattet henimod Midten af det 12. Aarhundrede af Kirkeretslæreren Gratian i Bologna og indeholder en systematisk ordnet Samling af Konciliebeslutninger og Pavebreve indtil 1139, hvortil slutter sig en Række Bemærkninger af Gratian selv (*dicta Gratiani*), hvis Formaål bl. a. er at bortforklare Uoverensstemmelserne mellem de i Samlingen optagne Forskrifter. Disse *dicta* har ikke opnaaet Lovskraft, og det samme gælder strengt taget Samlingen som saadan, idet den aldrig er blevet formeligt stadfæstet af nogen Pave. Dekretet, der straks vandt stor Anseelse, var allerede inden Aar 1200 den eneste Samling, til hvilken der toges Hensyn i Litteraturen, og efterhaanden betragtedes endog alle Bestemmelser fra tidligere Tid, som ikke var blevet optagne i den, som helt bortfaldne.

I Slutningen af det 12. og Begyndelsen af det 13. Aarhundrede blev der dels ad privat Vej og dels ved pavelig Foranstaltning tilvejebragt forskellige Samlinger af Pavebreve, yngre end Gratians Tid. Disse Samlinger, de saakaldte *Quinque compilationes*, der ogsaa indeholdt Beslutningerne fra det 3. og 4. Laterankoncilium (1179 og 1215), lod Gregor IX sammenarbejde og supplere med sine egne Dekretaler, hvorved fremkom

b. *Gregoriana* eller *Decretales Gregorii IX*, ogsaa kaldet *Liber Extra* (sc. *Decretum Gratiani*), i Citater *X*. Dekretalerne blev ved Optagelsen i Samlingen underkastede en Revision, hvorved mange afkortedes, andre blev delte og anbragte paa forskellige Steder og atter andre forøgede ved Interpolationer, særlig i det Øjemed at fjerne Modsigelser. Det

hele inddeltes i fem Bøger efter et System, som bevarede i de senere Samlinger. Publikationen, der fandt Sted 1234, foregik ved Oversendelse til Universiteterne i Bologna og Paris, og samtidig forbødes det at bruge nogen anden Samling enten i Praksis eller ved Undervisningen, hvorved dog kun var tænkt paa de fem Kompilationer, ikke paa Dekretet.

c. *Liber sextus*, saaledes kaldet, fordi den fremtraadte som et Tillæg til *Gregoriana*, men i øvrigt selv inddelt i fem Bøger. Den udarbejdedes efter Foranstaltning af Bonifacius VIII, der publicerede den 1298 ved Oversendelse til Universiteterne. Indholdet bestaar af Dekretaler fra Tiden efter *Gregoriana* samt Beslutningerne fra Kirkemøderne i Lyon 1245 og 1274. Til Grund ligger flere mindre Samlinger, der forenedes og suppleredes paa samme Maade som i sin Tid de fem Kompilationer. Efter Publikationen forøgedes *Liber sextus* ad uofficiel Vej med yngre Dekretaler af Bonifacius VIII og hans Efterfølger.

4. *Clementinæ* (*sc. constitutiones*), der indeholder Clemens V's Dekretaler og de paa Kirkemødet i Vienne 1311 fattede Beslutninger, men først endelig publiceredes af Johannes XXII 1317.

De nævnte fire Samlinger betegnedes af Koncilierne i Konstanz (1414—18) og Basel (1431—43) som *Corpus juris* i Modsætning til de efterklementinske Dekretaler (*extravagantes*). Antallet af saadanne var ikke særlig stort, da den pavelige Lovgivningsmyndighed ikke i det 14. og 15. Aarhundrede gjorde sig stærkt gældende, og de tilføjedes ofte paa en temmelig regelløs Maade i Haandskrifterne af de ældre Samlinger, hvorfor de ogsaa nød mindre Anseelse end disse. Først Aar 1500 ordnedes de ved privat Foranstaltning i to Samlinger (*Extravagantes Joannis XXII* og *Extravagantes communes*), hvilke siden hen har ledsaget alle Udgaver af *Corpus juris canonici*. En officiel Udgave af dette udkom under Gregor XIII 1582. Den besørgedes af en Kommission af Kardinaler og Lærde (*Correctores Romani*) og fastslog en Tekst, der indenfor den katolske Kirke gælder som autentisk.

B. Kilderne til den partikulære danske Kirkeret er:

1. Pavebreve, specielt rettede til den danske Kirkeprovins, herunder ogsaa Forordninger af pavelige Legater.

Der omtales saaledes Forordninger, udstedte af Kardinal-legaterne Gregorius de Crescentia (paa et Koncilium i Slesvig 1222) og Otto (c. 1230).

2. Love, givne af Ærkebiskoppen med Tilslutning af et Provinskoncilium (Provinssynode) og gældende for hele den danske Kirkeprovins (*statuta provincialia*). Af saadanne kan nævnes:

a. Anders Sunesens Statuter, udstedte paa en Synode i Sjælland, maaske kort før 1206. De foreligger i flere Redaktioner af forskelligt Omfang og omhandler særlig den kirkelige Bods-disciplin.

b. Odensekonstitutionen 1245, i senere Tid oftere indskærpet af enkelte Biskopper, Vejlekonstitutionen *Quum ecclesia Daciana* 1256, fornyet i Roskilde 1291 og Lund 1292 og stadfæstet af Paven 1257 og 1298, samt Statuterne fra Koncilerne i Helsingborg 1345 og Malmø 1383, de første stadfæstede for Lunde Stift med Tilføjelser 1376. Denne Gruppe af Bestemmelser gaar alene eller dog i første Linie ud paa at værne Kirken, dens Mænd og Ejendomme mod Vold og anden Forurettelse fra Kongens eller Lægfolkets Side; kun Statuterne af 1345 beskæftiger sig ogsaa i noget større Omfang med andre Emner.

c. Statuterne fra Konciliet i København 1425, der først gentager en Del af Bestemmelserne fra 1345 og 1383 og dernæst giver en lang Række nye Forskrifter om Gejstlighedens eget Forhold. I den sidste Del af Statuterne spores Paavirkning af Konstanzerkonciliets Reformbestræbelser.

Om flere andre Koncilier haves Efterretninger, men deres Beslutninger er ikke bevarede eller indeholder intet af Interesse, jfr. saaledes Koncilerne i Lund 1187 eller 1188, Vejle 1279 og Kalundborg 1314.

3. Love, givne af Biskopperne med Samtykke af vedkommende Domkapitel og gældende for et enkelt Stift. Som oftest udstedtes de paa en Stiftssynode (Landemode) og da vel som Regel med Tilslutning af de tilstedeværende gejstlige, efter Omstændighederne ogsaa af Lægfolk. Størst Interesse blandt disse Love frembyder

a. de egentlige *statuta synodalia*, der — ligesom i øvrigt flere *statuta provincialia* — var bestemte til regelmæssig Forkyndelse paa Landemode. Saadanne Statuter haves 1. for Lunde Stift vistnok af Jens Brostrup (henimod Slutningen af

det 15. Aarhundrede), fornyede og forøgede med enkelte Tillæg af Ærkebiskop Byrge (sandsynligvis kort før 1514), 2. for Roskilde Stift af Lave Urne (1517), 3. for Aarhus Stift af Esger (mellem 1306 og 1310 eller 1312 og 1325) og Ulrik Stygge (1443), de sidste til Dels en Gentagelse af Esgers Statuter, men med en lang Række Tilføjelser, der viser Paavirkning fra Udlandet, 4. for Ribe Stift af Eskil (mellem 1388 og 1409) og Henrik Stangeberg (mellem 1455 og 1465) samt 5. for Slesvig Stift, dels en Samling uden Navn og Dato, (sandsynligvis fra det 15. Aarhundrede), dels af Eggert Durkop (mellem 1493 og 1495). Synodalstatuterne indeholder i første Linie Anvisninger til Præsterne med Hensyn til Gudstjenesten og deres øvrige Embedsgerning, derunder ogsaa Udøvelsen af Kirketugten, men berører lejlighedsvis ogsaa andre Emner, navnlig Præsternes Levned. Kun i sjældnere Tilfælde er de mere direkte rettede til Lægfolket (saaledes den ovenfor nævnte udaterede Samling fra Slesvig Stift). Gennemgaaende bærer de Præg af det 15. Aarhundredes kirkelige Reformiver.

Foruden Synodalstatuterne kan nævnes

b. en Række biskoppelige Forordninger af mere speciel Karakter, de fleste vedrørende Arven efter Præster og Naadensaaet, saaledes for Lunde Stift 1349 og 1504, for Roskilde Stift 1484, for Odense Stift 1289, 1335 og 1485, for Aarhus Stift 1251 og 1312 (to forskellige Forordninger), for Ribe Stift 1282, samt endelig

c. en Gruppe af Forordninger eller Bandbreve af lignende Indhold som de under 2 b. omtalte Konstitutioner og Statuter, saaledes for Lund 1336, Roskilde s. A., Aarhus 1342 og Slesvig 1341, jfr. ogsaa med Hensyn til Lunde Stift det tidligere anførte Stadfæstelsesbrev af 1376.

De under 2. og 3. nævnte Love havde selvfølgelig kun Gyldighed indenfor de Grænser, som droges af almindelig kanonisk Ret eller særlige Pavebud, og gik ogsaa for en stor Del kun ud paa at indskærpe, hvad der allerede i Henhold hertil var gældende Ret.

4. Organisatoriske Forskrifter vedrørende enkelte kirkelige Institutioner, blandt hvilke særlig kan nævnes Statuter for Domkapitler, Kollegiatkapitler, *vicarii perpetui* og *vicarii chorales*. Kapitelsstatuterne fremtræder snart som Vedtægter, udgaaede fra Kapitlet selv med eller uden Biskoppens Medvirkning, snart som biskoppelige Forordninger, udstedte med Kapitlets Samtykke. Mærkeligst blandt dem er de saakaldte *Consuetudines canonicæ* for Lunde Domkapitel fra Tiden omkring Aar 1100; de er for Størstedelen kun en Gengivelse af Regler, som fulgtes i tyske Kapitler. Udførligere Kapitelsstatuter haves i øvrigt fra Lund 1489, København 1343, Viborg 1440, Aarhus 1312 og 1388 med Tillæg af 1427, Haderslev 1309 og 1517 og Slesvig i

det 14. Aarhundrede; desuden er der bevaret en Mængde Bestemmelser af mere specielt Indhold. En ejendommelig Art af Statuter var de, der affattedes i Anledning af Bispevalg, og hvorved Kanikerne paatog sig visse Forpligtelser for det Tilfælde, at Valget faldt paa nogen af dem. Ligesom de egentlige biskoppelige Haandfæstninger, af hvilke der ogsaa er bevaret enkelte, angik de ikke blot Kapitlernes indre Forhold, men efter Omstændighederne ogsaa Stiftsstyrelsen.

III. Til den anden Gruppe af Kilder til Kirkeretten, nemlig Overenskomster mellem Kirken paa den ene og Statsmyndighederne eller Befolkningen paa den anden Side, hører de saakaldte »Kirkeretter«, af hvilke der haves to, den skaanske og den sjællandske, begge affattede paa Dansk og gældende for Lunde og Roskilde Stifter. Ifølge Angivelser i Overskrifterne til dem, hvis Oprindelighed der ingen Grund er til at betvivle, er de »satte« paa Forhandlingsmøder (*malstæfnæ*) i Lund og Ringsted, henholdsvis af Ærkebiskop Eskil og Biskop Absalon, hvorefter de skal være lyste paa Landstingene. Udstedelsen er sket »efter alle Skaaningers«, henholdsvis »alle Sjællænderes Bøn, fordi Retten før var for haard« (i den sjællandske Kirkeret føjes der til: »mellem Biskop og Bønder«). For saa vidt kunde der synes at foreligge et ensidigt Tilsagn fra Biskoppens Side. Da det imidlertid i Slutningen af begge Kirkeretter hedder, at Bønderne til Gengæld for dem, det vil sige for de Indrømmelser, de indeholder, har lovet Biskoppen »Trediedelstiende« af al deres Sæd (tidligere var der vistnok ikke blevet svaret egentlig Bispetiende), kan der dog ikke være Tvivl om, at de er at opfatte som Overenskomster, der paa de ovennævnte Møder er blevet foreslaaede af Biskopperne og antagne af Befolkningen. At ogsaa Kongen har billiget dem, fremgaar af Oplysningerne om den nedenfor nævnte Strid mellem Kristoffer I og Jakob Erlandsen. Kirkens Indrømmelser maa have bestaaet i en delvis Opgivelse af den kanoniske Rets Krav i Henseende til Afgifter og Bøder, vel ogsaa i Anerkendelsen af, at Sager angaaende Brud paa de ved Kirkeretterne hjemlede Forpligtelser for Befolkningen blev

at afgøre i Overensstemmelse med det nationale Bevissystems Regler, der var meget afvigende fra den kanoniske Rets. Kirkeretterne, der, hvad Indholdet angaar, ikke frembyder mange Forskelligheder, er begge temmelig kortfattede og giver ikke en saadan udtømmende Fremstilling af alle de Lægfolket paahvilende kirkelige Forpligtelser som f. Eks. de norske Kristenretter; det er øjensynligt kun de Punkter, der havde været Genstand for Strid, som man ved denne Lejlighed har truffet Afgørelse om.

Med Hensyn til Tidspunktet for Kirkeretternes Udstedelse oplyses det i en Efterskrift til den sjællandske, at den stammer fra den 21. Juli 1171. Derimod anses den tilsvarende Efterskrift til den skaanske Kirkeret for at være senere tilsat, og de deri indeholdte Tidsangivelser, der iøvrigt er stærkt afvigende i de forskellige Haandskrifter og undertiden indbyrdes modstridende i samme Haandskrift, kan følgelig ikke uden videre betragtes som paalidelige. Man ved imidlertid af den ovenfor anførte Overskrift samt af Oplysninger vedrørende de S. 94 omtalte Begivenheder, at den skaanske Kirkeret er udstedt, medens Eskil var Ærkebiskop og Absalon Biskop, altsaa i Aarene mellem 1158 og 1177. Da nu Eskil levede i Landflygtighed fra 1161 til 1168, maa den endvidere være enten ældre end det første eller yngre end det sidste Aar. For det førstnævnte Alternativ har man bl. a. paaberaabt sig et Privilegium for Tommerup Kloster i Skaane af 27. Marts 1161, i hvilket dens Eksistens skulde være forudsat, men denne Forudsætning maa under alle Omstændigheder kaldes højst usikker. Andre hævder, at begge Kirkeretter er udstedte omtrent samtidig, sandsynligvis efter Aftale mellem Absalon og Eskil, og denne Antagelse, der finder Støtte i flere Omstændigheder, tør maaske betegnes som den rimeligste. En tredie Opfattelse, hvorefter den skaanske Kirkeret skulde stamme fra 1174, vil vistnok ikke mere finde synderlig Tilslutning. Hvilken af Kirkeretterne, der er affattet først, kan næppe med Sikkerhed afgøres ved en Betragtning af selve Lovteksterne, og noget Bidrag til det rejste Spørgsmaals Besvarelse lader sig saaledes ikke hente herfra. Flere Forfattere har dog

ment at kunne udpege den skaanske Kirkeret som den ældste, medens en enkelt omvendt har holdt paa den sjællandske.

Af den skaanske Kirkeret haves en gammel latinsk Oversættelse i to Redaktioner, af hvilke den yngste viser en Række betydningsfulde Afvigelser fra den oprindelige Tekst, maaske saadanne, som efterhaanden var blevet fastslaaede gennem Praxis. Den sjællandske Kirkeret foreligger i to Redaktioner, der i Haandskrifterne i Reglen følger med henholdsvis den ældre og den yngre Redaktion af V. sj. L., til hvilken Kirkeretten ofte føjes som et Slutningskapitel. Den yngre Redaktion indeholder en Ændring af Teksten, som skal være vedtaget paa et Møde i Roskilde 1241, og den maa saaledes være yngre end dette Aar. Den sjællandske Kirkeret maa i øvrigt have foreligget i endnu en tredje Redaktion, ældre end nogen af de bevarede, hvilken sandsynligvis har svaret til den Redaktion af V. sj. L., der kendes gennem Arvebogen; navnlig maa den ligesom denne have indeholdt Bestemmelser om Jærnbjrd.

Den skaanske Kirkeret spillede en fremtrædende Rolle under de første Stadier af den store Strid mellem Kristoffer I og Ærkebiskop Jakob Erlandsen, særlig i Aarene 1254—57. Som ovenfor bemærket, var Kirkeretten allerede ved sin Tilblivelse meget afvigende fra kanonisk Ret, og dette maatte blive end tydeligere, naar den sammenlignedes med Gregor IX's Dekretalsamling af 1234. Dertil kom, at Kirken i Mellemtiden, navnlig siden Innocens III, var begyndt at opstille den Lære, at den kanoniske Ret stod over al anden Ret og derfor ikke behøvede nogen Anerkendelse fra Befolkningens Side, selv hvor den stillede Krav til denne. Ud fra dette Synspunkt gjorde Ærkebiskoppen gældende, at Kirkeretten som ukanonisk ikke var bindende for ham, medens han dog havde Krav paa Bispetienden, der hjemledes ved den kanoniske *jus commune*. Befolkningen hævdede derimod, støttet til Kongemagten og dennes fornemste Repræsentant i Skaane, Gældkæren Niels Erlandsen, at Kirkeretten var en Overenskomst, der ikke kunde binde den uden under Forudsætning af, at ogsaa Ærkebiskoppen fra sin Side overholdt den. Gjorde han ikke det, var de ikke forpligtede til at svare Bispetiende. Hvorledes Striden endte, vides ikke. Dog er

det næppe ved denne Lejlighed lykkedes Kirken at sætte sine Fordringer igennem. Under den senere Strid mellem Erik Mændved og Jens Grand synes Spørgsmaalet om Kirkerettens vedvarende Gyldighed ogsaa at have været fremme, uden at det dog fik saa stor Betydning som et halvt Aarhundrede tidligere. Efter den Tid hører man ikke mere om den, og den er sikkert efterhaanden gennem Praksis blevet ændret i Overensstemmelse med Kirkens Ønsker og er maaske til sidst helt gaaet af Brug.

Fra de andre Stifter foreligger der ingen Kirkeretter, svarende til den sjællandske og den skaanske. I Slesvig Stift afsluttedes der vel under Biskop Valdemar en Overenskomst om Indførelse af Bispetiende, hvilken stadfæstedes af Absalon 1187 eller 1188, men denne Overenskomst synes ikke at have omhandlet andre kirkeretlige Forhold. I de nørrejdyske Stifter og Odense Stift indførtes Bispetienden overhovedet ikke ved Overenskomst med Befolkningen (se straks nedenfor). Derimod haves fra Aaret 1228 et Forlig mellem Fynboerne og Biskoppen i Odense angaaende Forfølgningen af Helligbrødesager. Det skyldtes Kongens (Valdemar Sejrs) Mægling og er optaget i et af ham udstedt Brev.

Naar Synodalstatuter udstedtes med Samtykke af Lægfolk, som var til Stede paa Synoden, hører de reelt herhen, men i Formen fremtræder de ogsaa i disse Tilfælde som biskoppelige Forordninger. Et Eksempel paa Statuter af denne Art haves i den ene af de tidligere omtalte Forordninger for Aarhus Stift af 1312, der ordnede Udredelsen af visse Afgifter til Kirken, jfr. ogsaa den sammesteds nævnte Forordning af Biskoppen af Odense af 1335, der paa lignende Maade giver Regler om Tiende og Offer paa Lolland.

Overenskomster mellem Kongen og Kirken angaaende dennes Forhold til Staten er kun bevarede i ringe Antal. Under Stridighederne med de lundske Ærkebiskopper Jakob Erlandsen, Jens Grand og Esger Juul spillede Spørgsmaalet om Kirkens Uafhængighed af Staten vel til Tider en Rolle (se ovenfor), men efterhaanden som Striden udviklede sig, trængtes det altid til Side af andre Spørgsmaal og fik derfor intet at betyde ved det endelige Opgør. Striden med Jakob Erlandsen synes overhovedet ikke at være endt med et Forlig, indeholdende en virkelig Løsning af den, og hvad angaar Overenskomsterne med Isarnus (1303) og Esger Juul (1321), opstiller den sidste slet ikke og den første kun i begrænset Omfang Retsregler, der tilmed mere angaar Ærkebispens Stilling som verdslig Godsherre end egentlig kirkeretlige Spørgsmaal. Snarere kan i denne Sammenhæng nævnes to ejen-

dommelige kirkelige Love fra 1443, der er udstedte af Kongen og Ærkebiskop Hans Laxmand i Forening. Ved at Ærkebispen fremtræder som Medudsteder af dem jævnsides Kongen adskiller de sig bestemt fra almindelige Love, og de maa reelt opfattes som Overenskomster mellem den verdslige Magt og Kirken. Den ene af dem, ved hvilken Bispetienden indførtes i Nørrejylland og Fyn, har mere Form af en Dom end en Lov, men var dog ifølge sit eget Indhold bestemt til vedvarende Efterlevelse i Fremtiden. Den foreligger baade paa Latin og — i en noget afvigende Affattelse og med en anden Dato — paa Dansk. Den anden paabyder en Reform af Klostrene.

Efter Koncilierne i Konstanz og Basel, der ved deres Beslutninger havde stræbt at værne Landskirkerne mod pavelige Overgreb, afsluttede Kurien, som ikke vilde anerkende de nævnte Beslutninger, Overenskomster (Konkordater) med forskellige Stater om den fremtidige Ordning af de i dem berørte Forhold. Med den danske Konge blev der nu vel ikke afsluttet noget særligt Konkordat, men da Danmark paa Koncilierne var blevet henregnet til den tyske »Nation«, hævdedes det straks fra først af fra pavelig Side, at det med Tyskland afsluttede Konkordat (Wienerkonkordatet af 1448) var gældende ogsaa her i Landet, og efter nogen Vaklen blev denne Opfattelse 1458 anerkendt af Kristiern I i en Skrivelse til Kardinalkollegiet. I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes et paveligt Privilegium for den danske Kirke af 1449 (i den følgende Tid oftere stadfæstet), hvorefter Pavesager ikke i første Instans maatte stævnes ud af Riget, samt en Bulle af Sixtus IV fra 1474, der gav Kongen Præsentationsret med Hensyn til en Række Prælaturer.

I den Periode af almindelig Forvirring, som gik nærmest forud for Reformationen, blev der flere Gange afsluttet Overenskomster om kirkelige Forhold mellem de gejstlige og verdslige Medlemmer af Rigsraadet, hvilke herved optraadte som Repræsentanter for henholdsvis Kirken og Adelen. Saadanne Overenskomster blev navnlig afsluttede paa Herredagene i Odense 1526 og 1527. I 1526 naaede man ikke at faa ikklædt dem Form af en Lov (dette gjaldt i øvrigt ogsaa om en samtidig truffen Aftale mellem Kongen og Rigsraadet angaaende Bispevalget), hvorimod Overenskomsten fra det følgende Aar blev optaget i et af Kongen udfærdiget Brev, den saakaldte Odense-Reces 20. Aug. 1527. Ogsaa under det Interregnum, som fulgte efter Frederik I's Død, blev der paa Herredagen i København 1533 truffet vigtige Af-

taler indenfor Rigsraadet angaaende Kirkens Forhold, hvilke kom til at danne Indholdet af en Reces af 3. Juli s. A., der dog, da det kom til Stykket, ikke blev beseglet af alle Rigsraader. Reces 3. Juli 1533 var formet som en Kontrakt, og det var kun nogle faa af dens Bestemmelser, der — tilmed i ændret Form — optoges i den tidligere omtalte Reces af 4. Juli s. A., der var en virkelig Lov bestemt til Efterlevelse af Folket.

IV. Den tredie Gruppe af Kilder til Kirkeretten giver ikke Anledning til videre Omtale. Den bestaar af en Række Bestemmelser, spredte omkring i den almindelige Lovgivning og i Haandfæstningerne. Her skal kun mindes om, at Kirkens Forrettigheder i Henseende til Skattepligt, Jurisdiktion o. lign. i det hele mindre hvilede paa almindelige Lovbestemmelser end paa specielle Privilegier for de enkelte Stifter, Kapitler, Kirker og Klostre. Af saadanne er et meget stort Antal bevaret.

Større Betydning for Kirkeretten faar den almindelige Lovgivning i de sidste Aar før Reformationen. Det er allerede tidligere omtalt, at Kristiern II i sin Landret og sin Byret optog en Række Bestemmelser, som greb dybt ind i den kirkelige Ordning, men disse fik ganske vist ingen langvarig Gyldighed. Her kan tilføjes, at baade Ordinansen af 1530 (S. 82) og den anden Reces af 1533 indeholder Forskrifter, som berører Kirkens Retsstilling.

V. Ved Reformationen mistede den kanoniske Ret sin Gyldighed i Danmark, idet man ikke længere anerkendte de Myndigheder, fra hvilke den var udgaaet. Kirkens Selvstændighed hørte op, og den omdannedes til det, den siden har været: en Statskirke, hvis Anliggender i alle Retninger er de almindelige Statsmyndigheder underlagte. Den lovgivende Myndighed paa det kirkelige Omraade tilfaldt som Følge heraf Kongen og Rigsraadet eller Kongen alene, der dog, forinden nye Love udstedtes, plejede at indhente »de lærdes« Raad og Betænkning. Grundlaget for den lutherske Kirkeordning skabtes ved Reces 30. Oktober 1536, og den nærmere Udformning af den fandt Sted ved Kirkeordinansen.

Til Forberedelse af denne afholdtes der Møder af Gejstlige saavel i Haderslev som i Odense, til hvilket sidste Møde ikke blot en Række evangeliske Lærere og Præster, men ogsaa Repræsentanter for Domkapitlerne og den øvrige katolske Gejstlighed blev indkaldte. I hvilken Rækkefølge de nævnte Møder er blevet holdte, og hvilken Andel de hver for sig har haft i Ordinansens Tilblivelse, er ikke klart, men som Resultat af Forhandlingerne fremgik et latinsk Udkast til en Kirkeordinans, der efter at være billiget af Luther og revideret af en snævrere Kreds af Gejstlige, hvoriblandt Bugenhagen og Palladius, med Rigsraadets Samtykke udfærdigedes som Lov 2. Septbr. 1537. Denne latinske Ordinans blev inden længe oversat, maaske af Palladius, og da man efter den første evangeliske Bispevisitats indsaa Nødvendigheden af visse Forandringer i den, knyttedes Gennemsynet ikke til Originalen, men til Oversættelsen, saa at den endelige Lov kom til at foreligge paa Dansk. Det nævnte Gennemsyn fandt Sted paa en Herredag i Odense, hvor den reviderede Ordinans (den »rette« Ordinans) udstedtes som Lov 14. Juni 1539, denne Gang ikke blot billiget, men ogsaa medbeseglet af Rigsraadet.

I sin endelige Form var Kirkeordinansen kun bestemt til at gælde i Kongeriget, hvorimod Ordinansen af 1537 ogsaa omfattede Norge og Hertugdømmerne, hvor dens Bestemmelser dog ikke alle passede, og hvor den ogsaa senere afløstes af andre Love, i Hertugdømmerne saaledes allerede 1542 af en tysk Kirchenordnung, der i øvrigt bortset fra enkelte Partier holder sig nær op ad den latinske Ordinans. I de Egne af Slesvig, der hørte under danske Stifter, blev Ordinansen af 1539 gældende Lov.

Kirkeordinansens Indhold er for Størstedelen øst af tyske Kilder, navnlig af de af Bugenhagen for forskellige Stæder og Provinser i Nordtyskland udarbejdede Kirkeordninger, men ved Kildernes Benyttelse er der udvist megen Selvstændighed og Hensyntagen til de nationale Forhold, og der findes ogsaa hele Afsnit, som i det væsentlige er originale.

Indholdet bestaar dels af Bestemmelser af overvejende rituel Karakter vedrørende Præstens Embedsgerning, dels af en dog ingenlunde udtømmende Ordning af Kirkeforfatningen (Præstembedernes Indtægter, de kirkelige Tilsynsmyndigheder, Provster og Superintendenter, o. s. fr.). I førstnævnte Henseende suppleredes

Ordinansen i den følgende Tid dels ved de paa Bispemoderne (Nationalsynoderne) 1540, 1546 og 1555 vedtagne Statuter, dels ved Biskoppernes paa Landemoderne (Stiftssynoderne) meddelte Anvisninger (monita) og de der fattede Beslutninger (indtil 1618 holdtes Landemoder kun i de tre østlige Stifter). Disse Forskrifter strejfer dog jævnligt ind ogsaa paa andre Omraader af Kirkeretten.

Hvad Kirkeforfatningen angaar, fik Kirkeordinansen et vigtigt Tillæg i de saakaldte Riber Artikler af 4. Maj 1542, der udstedtes efter Forhandlinger med Biskopper og Stiftslensmænd, der i den Anledning samledes i Ribe, og efter forudgaaende Raadførsel med Bugenhagen, og ogsaa fra den følgende Tid haves en Række større og mindre Love af kirkeretligt Indhold. Særlig under Kristian IV udkom flere vigtige Bestemmelser, f. Eks. en stor Frd. af 27. Marts 1629, hvilke alle samledes i 1ste Bog af Reces 1643. Først ved denne Lov fik man ogsaa en udførlig Lovordning vedrørende Styrelsen af Sognekirkernes økonomiske Forhold. Et Par Gange synes der at have været Tale om en Revision af Kirkeordinansen eller dog om Tilvejebringelse af et almindeligt Tillæg til den, men uden at Planerne herom blev endelig realiserede. I Forbindelse med den kirkelige Lovgivning kan ogsaa nævnes Universitetsfundatsen af 10. Juni 1539.

Som det andetsteds vil blive omtalt, havde i den senere Middelalder visse Dele af Ægteskabsretten, navnlig Reglerne om Ægteskabs Indgaaelse og Opløsning, henhørt under Kirken og været ordnede gennem den kanoniske Ret. Da denne ved Reformationen mistede sin Gyldighed, stod man derfor foreløbig uden Rettesnor ved Afgørelsen af Ægteskabssager og herpaa raadedes der kun i meget ringe Omfang Bod ved Kirkeordinansen. Da Manglen af faste Lovregler imidlertid gav Anledning til Usikkerhed i Domstolenes Praksis, lod Frederik II udarbejde en særlig Ordinans om Ægteskabssager, der udstedtes 19. Juni 1582. Dens Indhold er for en væsentlig Del taget af Niels Hemmingsens Skrift *Libellus de conjugio, repudio et divortio* (1572), der paa mange Steder ligefrem er oversat, men ogsaa fremmede protestantiske Kirkelove er oftere benyttede som Kilde.

Litteratur: 1. Den kanoniske Ret. Den bedste Udgave af Corpus juris canonici er Friedbergs (I.—II. 1879—81). Af den store Litteratur vedrørende de kanoniske Retssamlinger skal kun nævnes J. F. v. Schulte, Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart I.—III., 1875—80, samt Artiklerne »Kanonen- und Dekretalsammlungen« og »Kanonisches Rechtsbuch« i Hauck, Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche.

2. Den partikulære danske Kirkelovgivning af rent kirkeligt Udspring. En samlet Udgave af *statuta provincialia* og *synodalia* m. m. findes ikke. Anders Sunesens Statuter er bedst udgivne i Ellen Jørgensen, Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling 1908, 96—100 (Vidensk. Selsk. Skr. hist.-phil. Afd. VII—1). Thorkelin, Statuta provincialia, statuta synodalia etc. 1778 (Genoptryk af en Bog, udgivet i Paris 1514 efter Ærkebiskop Byrges Foranstaltning) indeholder bl. a. Provinsialstatutterne af 1425 og Byrges *statuta synodalia*. Thorkelin, Samling af gamle danske Kirkelove 1781 indeholder Ulrik Stygges, Jens Brostrups og Eggert Durkops Statuter samt Bandbrevene af 1336 (for Roskilde) og 1341. Konstitutionerne af 1245 og 1256 findes bl. a. i Script. R. D. VII, 131, Statutterne af 1345 og 1383 bl. a. hos Suhm XIII, 795—804, og XIV, 529—32, Statutterne af 1425 bl. a. i Diplom. dioc. Lund. III, 47. Se fremdeles Diplom. Svec. IV, 526 og VI, 118, F. Münter, Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens I, 84—87, Thulin, Saml. af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne 3—4 (Lund 1336, 1349. 1376 og 1504), Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. II., 680, Nye kirkehist. Saml. III, 262—91 (Roskilde 1484 og Lave Urnes Statuter), Hvitfeld III, 11, Kirkehist. Saml. III—6, 413, 414 (Odense 1289, 1335 og 1485), Script. R. D. VI, 408, 436, 466, 421, 438 (Aarhus 1251, 1312, 1312, Esgers Statuter, 1342), Repert. Nr. 480, Script. R. D. VII, 197, 200 (Ribe 1282, Eskils og Henrik Stangebergs Statuter), R. Hansen og W. Jensen, Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig 33—38, 40—41, 47—51, Repert. Nr. 7085 (Slesvig).

Kofod Ancher, Lovhistorie II, 8—12, 22—30, 116—20, 138—42, 155—58, 219—20, 245—50, 262—65, 505—08 (Saml. Skr. I., 464—70, 483—94, 615—20, 645—50, 668—72, 758—59, 796—803, 819—23). — F. Münter, Magazin für Kirchengeschichte II—3, 1. flg. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 38, 55—56. — Larsen, Saml. Skr. I—1, 278—79, 295—96. — Matzen, Retskilder 56—57. — Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 462—63, 495—96, 511—14, 530—31, 565—67, 597—600, 661—62, 676—77, 693—94, 726—28, II, 41—44, 49, 58—59, 98, 103—05, 113—14, 115, 118—24, 181—82, 185—86, 201—02, 275—83, 322—23, 374—76, 417, 419—21, 482—84. — H. v. Schubert, Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins I, 237—38, 241—42. — Ellen Jørgensen, l. c. 48—51. — Gummerus, Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens in der schwedischen Kirche, Uppsala 1900 I, 3 flg., 64. — Bruun, Aarsberetn. fra det kgl. Bibliotek I, 69—73, 211—14, 252—53.

Angaaende Consuetudines canonicae se Hammer, Bidrag til Lunds domkapitels äldsta historia 1868, Ellen Jørgensen, l. c., 26—27, 59 flg.; de er trykte i M. Weibull, Samlingar til Skånes historia I, 3—28. Se endvidere bl. a. Weibull, Samlingar utgifna

för de skånska landskapens hist. förening II 1874, 49–54 (Lund), O. Nielsen, Københavns Diplomatarium I, 84–88 (København), Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. II, 571 (Viborg), Script. R. D. VI, 384–86, 439 flg., 468–70 (Aarhus), 585–89 (Slesvig), O. Nielsen, Ribe Oldemoder passim (Ribe), Pontoppidan, l. c., II, 98–100, Aarsberetn. fra Geheimeark. II Tillæg. 49–53 (Haderslev). Haandfæstninger i Anledning af Bispevalg: Diplom. dioc. Lund. III, 176–78, 272–74, IV, 141–43, Knudsen, Joachim Rønnov 154–56, Script. R. D. VI, 464–65, 501–02, Ribe Oldemoder 46–48, jfr. Helveg, De danske Domkapitler 65 flg. Mindre Bestemmelser vedrørende Domkapitlerne kan findes ved Hjælp af Arkivoversigten i Repert. IV, 21 flg.

3. Kirkeretterne. Den skaanske Kirkeret er trykt i samtlige Udgaver af Sk. L. efter de samme Haandskrifter som denne (se S. 30), i Thorkelin, Samling af danske Kirkelove samt i Thorsens Udgave af V. sj. L. Den bedste Udgave er Schlyters, hvor der er meddelt Varianter efter hele Haandskriftsmaterialet. Denne Udgave indeholder ogsaa den latinske Oversættelse i begge Redaktioner; den ældste Redaktion alene er desuden trykt hos Kofod Anchers Lovhistorie II, 517 flg. og hos Thorkelin, l. c. — Den sjællandske Kirkeret er foruden i Gemens Udgave af E. sj. L. og Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. I, 423 flg., trykt hos Thorkelin, l. c., og i Thorsens Udgave af V. sj. L. (se S. 30), begge Steder efter Haandskrifter indeholdende den yngre Redaktion af Loven, hos Thorkelin ledsaget af Varianter, deriblandt ogsaa efter Haandskrifter tilhørende den ældre Redaktion. — Aktstykkerne vedrørende Striden med Jakob Erlandsen er trykte i Script. R. D. V, 582–600 og oversatte i J. Olrik, Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispesstrid 110–153.

Kofod Ancher, Lovhistorie I, 107–26, II, Fortale c 1–2, 20 flg., 491 flg. (Saml. Skr. I, 172 flg., 479 flg.). — Schlegeli Astræa IV, 188 flg., 198 flg., 223 flg. (ogsaa i Kofod Anchers Saml. Skr. I, 223 flg., 231 flg. og 251 flg.). — Samme, Retssædvaner 102–114, jfr. Kolderup-Rosenvinge i Maanedsskr. f. Litt. IV, 230–34. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 37–38. — Samme, i Kirkehist. Saml. I, 5 flg. — Larsen, Saml. Skr. I–I, 53, 145–53, 277–78. — Stemann, Retshistorie 33–35. — A. D. Jørgensen, Erkebispeskiøft i Lund og den skaanske Kirkelov (Nye kirkehist. Saml. V, 1 flg. Hist. Afh. I, 37 flg.). — O. Hovgaard i Hist. Tidsskr. IV–2, 516 flg. — V. Saabye i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1872, 216. — A. D. Jørgensen, Om Forholdet mellem den sjællandske og den skaanske Kirkelov (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1873, 73 flg., Hist. Afh. I, 344 flg.). — Helveg, Den danske Kirkes Historie indtil Reformationen I, 398, 419, 589 flg. II, 1040–43. — Maurer, Retskilder 123 flg. — Hertzberg, Retskilder 50 og 52–53. — v. Amira, Recht 103. — Kjer, Valdemars sjællandske Lov 126 flg. — Samme, Er den skaanske eller den sjællandske Kirkeret den ældste (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1891, 124 flg.), jfr. V. A. Secher i Tidsskr. f. Retsvid. 1892, 397 flg. — H. Olrik, Konge og Præstestand i den ældre Middelalder II, 200–201. — Samme, Absalon I, 234–38. — Samme i Hist. Tidsskr. VIII–1, 379 flg. — Matzen, Retskilder 161 flg. — Samme, Hvornaar er den skaanske Kirkeret sat (Hist. Tidsskr. VII–3, 556 flg.). — Holberg, Kirke og Len 1–172 (heri Oversættelse og udførlig Kommentar til den skaanske Kirkeret). — Steenstrup i D. R. H. I, 640–41. — Marius Kri-

stens en, Fremmedordene i det ældste danske Skriftsprog 13–14. — Erslev i D. R. H. II, 44 flg. og 154. — Jfr. ogsaa Indledningerne til Thorsens og Schlyters Udgaver af Kirkeretterne.

4. Overenskomsten om Bispetienden i Slesvig Stift: Hasse, Urkunden und Regesten I, 80–81, 108. Jfr. Helveg, l. c., I, 457–58, Crone, Valdemar Knudsen II, Stemann, Geschichte des öffentlichen u. Privat-Rechts des Herzogthums Schleswig I, 57. — Forliget af 1228: Aarsberetn. fra Geheimeark. V, 9. — Forligene af 1303 og 1321: Diplom. Svec. II, 382–84, III, 522–26. — Forordningerne af 1443: Diplom. dioc. Lund. III, 250–55 (her ogsaa den danske Redaktion af Tiendeforordningen). Jfr. Helveg, l. c., 320–24. — Wienerkonkordatet: C. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527 79–85 (Vidensk. Selsk. Skr. hist.-phil. Afd. V–2). Pavebullen af 1449 og 1474 med senere Stadfæstelser og andre herhen hørende Aktstykker: Krarup og Lindbæk, Acta Pontificum Danica III, Nr. 1940, 2077, 2091, 2108, 2151, IV, 2584, 2721, 2759, 2935–37, 2955, 3004, 3098 og 3099. Jfr. Paludan-Müller l. c. 33–53, Samme i Hist. Tidsskr. V–2, 286–300, Lindbæk, Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans. 5–12, 15–19, 28, 31–33, 43, 51–52, 85–88, 94, 99, 102, 254–55, Allen, De tre nordiske Rigers Historie II, 387–88.

5. Recesserne af 1527 og 1533 er bl. a. trykte i Kolderup-Rosenvinge, Gamle danske Love IV, 137–40 og 145–50. Angaaende Beslutningerne af 1526 se Aktstykkerne til Herredagens Forhandlinger i Nye danske Mag. V, 104, 117, 208, 211–14. Jfr. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527, 53 flg., Helveg, l. c. II, 688–700, 734–44, 952–54, A. Heise, Herredagen i København 1533 (Hist. Tidsskr. IV–3, 222 flg.), Samme i D. R. H. III A., 291 flg., 339 flg., Matzen, Retskilder 266–68.

6. Tiden efter Reformationen. Kirkeordinansen af 1537, af hvilken der haves en trykt Udgave fra samme Aar, er trykt i Krag og Stephanus, Historia Regis Christiani III ed. Gram. Addit. p. 29–88, Palladius' Oversættelse, der udkom 1539, i Peder Palladius, Danske Skrifter ved Lis Jakobsen I, 159–235, Ordinansen af 1539, hvis første Udgave er fra 1542, bl. a. i H. F. Rørdam, Danske Kirkelove 1536–1683 I, 40–133, Universitetsfundatsen af 1539 i Krag og Stephanus, l. c., Addit. 89–136 (dansk Oversættelse i Sandvigs Oversættelse af nævnte Skrift I, 637–701). Jfr. med Hensyn til de ældre Statuter for Universitetet Matzen, Københavns Universitets Retshistorie I, Tillæg 4–24. I øvrigt findes den almindelige kirkelige Lovgivning fra Tiden efter Reformationen i Rørdams ovennævnte Samling I–III samt i de andre i Litteraturfortegnelsen til § 10 anførte Samlinger af Love fra denne Periode, jfr. navnlig V. A. Secher, Forordninger og Recesser m. v. 1558–1660.

Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 65–66. — Larsen, Saml. Skr. I–1, 302–03. — Matzen, Retskilder 172, 173–74, 176. — Aschehoug, Statsforfatning 460–61. — Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reformationen I, 4–8, 44–45, 48–49, 72–74. — Møllerup i D. R. H. III B. 5–7, 24–30, 65–66. — C. T. Engelstoft, Liturgiens Historie i Danmark 1840. — Samme, Kirke-Ordinantsens Historie (Nye kirkehist. Saml. II, 1–110 og 369–442). — P. Petersen, Die Entstehungsgeschichte der Schleswig-Holst. Kirchenordnung (Zeitschr. f. Schleswig-Holst. Geschichte XII, 217–99). — F. Bertheau, Bugenhagen's Beziehungen zu Schleswig-Holstein u. Dänemark (sammesteds XV, 189 flg.). — Lis

Jacobsen i Peder Palladius, Danske Skrifter I, 119–36. Jfr. endvidere angaaende Kirkeordinansen Kirkehist. Saml. I, 55–117, II, 586–88, Nye kirkehist. Saml. IV, 223–31, Kirkehist. Saml. III–2, 93–189, V–6, 153–61, 167–69, Secher, Forordninger, Recesser m. v. V, 671. — Universitetsfundatsen: Rørdam, Københavns Universitets Historie I, 75–115 samt Matzen, Københavns Universitets Retshistorie I, 78 flg. (jfr. ogsaa 69 flg.) Angaaende Lovene fra Tiden efter 1558 se fremdeles Indledningerne i Sechers Udgave.

Nationalsynodernes Statuter er trykte i Rørdam, Kirkelove I, 151–60, 247–60, 460–79. — Angaaende Synodalia for enkelte Stifter se med Hensyn til Lunde Stift Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 291–354, Samme, Kirkelove I, 284, 395–97, II, 13–15, Samme i Kirkehist. Saml. V–2, 468–84, O. Ahnfelt sammesteds V–1, 208–235, C. G. Weibull i Hist. tidskr. för Skåneland II, 294–331, med Hensyn til Roskilde Stift Rørdam i Nye kirkehist. Saml. II, 443–511, IV, 358–406, V, 23–62, Samme, Kirkelove I, 345–51, II, 18–38, 255, Paludan, Magazin for Lidende II–2, 22–38, Heiberg, Peder Palladius 175–79, Peder Palladius, Danske Skrifter ved Lis Jacobsen I, 345 flg., med Hensyn til Fyns Stift Suhm, Samlinger II, 2 H., 143–48, Samme, Nye Samlinger II, 190–91, Bloch, Den fynske Gejstligheds Hist. I, 34–49, Rørdam, Kirkelove I, 232–33, 299, 309–10, II, 108–10, 130–31, med Hensyn til Aarhus Stift Kirkehist. Saml. III–3, 354–58, med Hensyn til Ribe Stift Nye kirkehist. Saml. VI, 633 flg. Se ogsaa Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. passim.

Kapitelsstatuter fra Tiden efter Reformationen: Ahnfelt i Kirkehist. Saml. IV–4, 301–331, IV–6, 405–23. — Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. III, 258–63. — Samlingar utgifna för de skånska landskapens hist. förening II, 54–62. — L. Weibull i Hist. tidskr. f. Skåneland IV, 128 flg. — Secher, Forordninger, Recesser m. m. V, 605–07.

§ 12.

Byretter og Byprivilegier. Birkeretten. Modbøger og Markedsordninger.

I. De ejendommelige Forhold i Købstæderne nødvendigjorde tidligt et særligt System af Retsregler. Grundlaget for disse Regler var vel altid den almindelige Landsret, men ligesom denne for at gøre Fyldest maatte suppleres med helt nye Bestemmelser om Købstædernes Forfatning, Næringsvæsen og Beskatning samt om Handel og Søfart o. lign., saaledes maatte den paa mange Punkter afpasses efter de særlige Byforhold, hvorved bl. a. Slægtens og den faste Ejendoms Betydning trængtes tilbage, Strafferetten skærpedes og Processen gjordes hurtigere og mere virksom.

Kilderne til den særlige Byret var dels Lovgivning, dels Praksis. Den lovgivende Myndighed var paa Grund af Køb-

stædernes Afhængighed af Kongen fra først af hos denne eller den Fyrste eller Biskop, til hvem han havde overdraget sin Højhedsret, og det kan ikke antages, at der ved Siden heraf har tilkommet Borgerne nogen egentlig Autonomi, hvorimod det er rimeligt nok, at det er dem, som i de fleste Tilfælde har taget Initiativet til de nye Lovbestemmelser. Udøvelsen af Lovgivningsmyndigheden er vistnok i ældre Tid oftest sket mundtligt, idet Kongen under sine jævnlige Besøg i Byerne personligt har instrueret sine derværende Embedsmænd, der oprindeligt forestod baade Retsplejen og Forvaltningen. I hvert Fald siden det 13. Aarhundrede forekom det dog af og til, at Kongen skriftligt i almindelige Udtryk stadfæstede den gennem Lovgivningen skabte Retsordning, og ogsaa hvor det drejede sig om nye Rettigheder af stor Betydning for Borgerne, særlig saadanne, som i givet Fald vilde være at gøre gældende paa fremmede Steder (Frihed for Told og andre Afgifter, Fritagelse for at svare for andre Domstole end Byens egen o. lign.), blev der nu jævnligt udfærdiget skriftlige Privilegier derom, men disse var dog gennem hele det 13. Aarhundrede lidet indholdsrige og giver kun Oplysning om enkelte Sider af Byretten. Ved Siden af Lovgivningen har sikkert Praksis spillet en betydelig Rolle for Udviklingen af denne. Byerne kom tidligt til at danne særlige Jurisdiktioner med egne Domstole, gennem hvis Afgørelser mange privatretlige, procesuelle og strafferetlige Regler sloges fast, og ogsaa den administrative Ret er rimeligvis i stort Omfang blevet udviklet gennem Retsanvendelsen.

I en Række Byer blev der i det 13. eller Begyndelsen af det 14. Aarhundrede tilvejebragt Opskrifter af den gældende Ret, hvilke er vor vigtigste Kilde til Kundskab om denne. Disse Opskrifter, de saakaldte Byretter eller Stadsretter, er i Reglen ret omfattende Lovarbejder, der sætter sig til Formaal at give en mere eller mindre udtømmende Fremstilling af Byens Ret, hvorfor de ogsaa jævnligt optager Bestemmelser fra Landslovene. Til at overflødiggøre disse var de dog aldrig udførlige nok, og flere Byretter nævner ogsaa udtrykkeligt Landslovene som subsidiære Retskilder. De ældste Byretter (fra Slesvig og Lund eller Helsingborg) synes at have været

Privatarbejder eller Retsbøger, om de end i Tidens Løb modtog officiel Bekræftelse. Senere hen foranstaltedes Nedskrivningen derimod som Regel af Byens Myndigheder, der bagefter lod det nedskrevne vedtage af Borgerne og stadfæste af den, der havde Højhedsretten over Byen. En Undtagelse danner kun København, hvor Initiativet til Nedskrivningen maaske snarest er udgaaet fra Byens Herre. Selvstændige Byretter af den heromhandlede Art tilvejebragtes kun indenfor enkelte, i Reglen mere betydelige Byer (Slesvig, Aabenraa, Haderslev, Ribe, Roskilde, København samt Lund eller Helsingborg), men herfra bredte de sig ofte videre til andre Byer, enten saaledes at Moderbyens Ret ligefrem overførtes til disse, eller saaledes at den kom til at danne Grundlaget ved Udarbejdelsen af nye Retssamlinger (Flensborg Byret). Undertiden er Overførelsen maaske foregaaet uden nogen Hjemmel, men i Reglen har man dog sikkert erhvervet Kongens Tilladelse dertil. Som oftest meddeltes denne i almindelige Udtryk, og det var da vedkommende Bys egen Sag ved Henvendelse til Moderbyen at skaffe sig en Afskrift af dens Ret.

I Løbet af det 13. Aarhundrede frigjordes Byerne til Dels for det Afhængighedsforhold, hvori de havde staaet til Kongen, og den større Selvstændighed, de herved kom i Besiddelse af, førte bl. a. til Anerkendelse af en vis lokal Autonomi. Denne udøvedes under to forskellige Former, dels gennem Forordninger, udstedte af Borgemestre og Raad, dels gennem Vedtægter eller Vilkaar, der efter Raadets Forslag vedtoges af Borgerne. Fra først af forbeholdt Kongen sig i Reglen et vist Indseende med Udøvelsen af Autonomien, idet hans Repræsentant i Byen (Fogden) i hvert enkelt Tilfælde skulde bifalde Beslutningerne, men efterhaanden som Fogedembedets Anseelse sank og Retten til at besætte det endog gik over til Raadet, mistede denne Indskrænkning i det væsentlige sin Betydning. Kun hvor Lensmanden paa et ved Byen liggende Slot fungerede som Foged, var Forholdet maaske et andet, og det er vel ogsaa nærmest Tilfælde af denne Art, der tænkes paa, naar Lovbestemmelser fra senere Tid nævner Fogdens Samtykke som nødvendigt. Bestemte Grænser for Autonomien findes intetsteds angivne, men at den ikke var

uindskrænket, er ikke desto mindre vist. Faktisk benyttedes den mest til Udstedelse af Nærings- og Politivedtægter, men af og til greb den ogsaa over paa andre Omraader, i hvilke Tilfælde man da undertiden, men langt fra altid søgte Stadfæstelse hos Kongen. I adskillige Byer førtes der Bøger, hvori Vedtægterne optoges (i København nævnes en saadan allerede 1292), men hvad der fandtes af denne Art fra Middelalderen, er nu helt gaaet tabt.

Bortset fra de kommunale Forordninger og Vedtægter, hvis Betydning altid var indskrænket til et ret snævert Omraade, var Lovgivningsmyndigheden i Byernes Anliggender ogsaa i den senere Middelalder hos Kongen, der enten udøvede den alene eller, hvad der var sjældnere, i Forbindelse med Rigsraadet. Lovene havde fremdeles Form af Privilegier, i Reglen for enkelte Købstæder, dog forekom det ogsaa, navnlig i Sjælland og Skaane, at Privilegierne tildeltes alle Landsdelens Købstæder under eet. Indholdet bestod ligesom tidligere ofte kun i almindeligt formulerede Stadfæstelser af ældre Ret eller i Tildeling af enkelte specielle Forrettigheder, men der haves dog ogsaa en Række temmelig omfangsrige Privilegier, der giver vigtige Bidrag til Belysning af Retsudviklingen. Fra Valdemar Atterdags Tid foreligger saaledes flere betydningsfulde Love for forskellige skaanske Købstæder samt for Aalborg og vistnok Odense (tildels dog kun kendte gennem senere Oversættelser), og ogsaa Erik af Pommern og hans Efterfølgere indtil Kristiern II udstedte en Mængde Privilegier af Interesse. Om alle disse Privilegier gælder det, at de fortrinsvis beskæftiger sig med Emner af forvaltningsretlig Natur, i Slutningen af Perioden ganske særlig med Næringsvæsenet. Ved Siden heraf medtages dog ofte processuelle og strafferetlige Bestemmelser, hvorimod Privatretten næsten aldrig berøres. Ogsaa Privilegierne grupperer sig tildels omkring enkelte Byer som Moderbyer, saaledes i Jylland om Viborg, paa Fyn om Odense, paa Sjælland om Roskilde og i Skaane om Lund og senere Malmø.

Ligesom andre Privilegier maatte Byprivilegierne fornyes efter hvert Tronskifte, men ofte fandt Fornyelsen først Sted langt hen i vedkommende Konges Regeringstid. Hvor-

vidt stadfæstede Privilegier ansaas for ukrænkelige indtil næste Tronskifte, er for den ældre Tids Vedkommende ikke helt klart. At Kongen af og til, særlig siden Kristiern I's Tid, forbeholdt sig Ret til at foretage Forandringer i dem, tyder nærmest paa, at de normalt betragtedes som uigenkaldelige. Kristian III tog et saadant Forbehold i næsten alle af ham meddelte Stadfæstelser, men under de følgende Konger forekommer Forbeholdene kun sjældent, og de er maaske derfor i senere Tid blevet ansete for unødvendige. At Privilegier er blevet fratagne en Købstad paa Grund af Overgreb fra dens Side, haves der flere Eksempler paa.

Nye selvstændige Byretter af samme Art som de tidligere nævnte tilvejebragtes ikke i den senere Middelalder. Derimod foreligger der fra denne Periode en Række Oversættelser og Omredaktioner af de ældre Byretter, de sidste i Reglen fremkomne ved, at Bestemmelser hentede fra senere Privilegier, Magistratsforordninger eller kommunale Vedtægter eller Retsætninger fastslaaede gennem Praksis er blevet indredigerede i eller tilføjede den oprindelige Tekst. Disse yngre Redaktioner blev kun sjældent forsynede med kongelig Stadfæstelse, men anvendtes ikke desto mindre i Retsbrugen. En Undtagelse danner dog den københavnske Byret, der under Kristoffer af Bayern blev Genstand for en gennemgribende Omarbejdelse, hvis Resultat 1443 publiceredes som Lov.

I de sidste Aarhundreder før Enevælden viger de mange partikulære Bestemmelser mere og mere Pladsen for en almindelig Købstadlovgivning. Allerede fra Kristiern I's og Hans's Tid foreligger der, som paa et tidligere Sted nævnt, Rigslove, omhandlende Næringsvæsenet (S. 78), men navnlig maa her erindres om Kristiern II's Lov af 1521 og hans Byret af 1522, om Frederik I's Love af 1526 og 1530, om Kristian III's Recesser af 1537, 1540 o. fl. Ogsaa under Kristian IV udkom der flere Rigslove, vedrørende Købstæderne, hvilke til Dels samledes i Reces 1643. Et Forsøg, som 1637 gjordes paa at tilvejebringe en almindelig Købstadlov, førte derimod ikke til noget Resultat. Men ogsaa paa anden Maade end gennem Rigslovgivningen virkedes der i denne Periode hen til en Uniformering af Byretten. Den nye københavnske Byret af 1443, der ved

sin Udstedelse utvivlsomt var den mest tidssvarende af de da gældende Love om Købstæderne, vandt nemlig i de følgende Aarhundreder paa forskellig Maade Indpas i næsten alle Egne af Landet. Dels blev den i sin Helhed eller med Forkortelser og Ændringer formeligt overført til en Række Købstæder (Helsingør, Kristianshavn, Malmø, Landskrona, Halmstad, Skagen og maaske endnu flere), dels kom den direkte eller indirekte til at danne Grundlaget for nogle saakaldte almindelige Byretter, der vel maa antages at være Privatarbejder, men af hvilke dog flere faktisk opnaaede vid Udbredelse i Praksis, hvor de i mange Byer dannede et vigtigt Supplement til de ældre partikulære Byretter, for saa vidt de ikke ligefrem fortrængte disse.

Ved Siden af de her nævnte almindelige Love og Retsoptegnelser haves dog ogsaa fra det 16. og 17. Aarhundrede mange Lovforskrifter for enkelte Købstæder. Hvad Privilegierne angaar, nøjedes man vel i det hele med at stadfæste de ældre og forøgede dem kun sjældent med nye Bestemmelser. Derimod udgik der ikke faa lokale Forordninger og Paa-bud, og Byernes egen Autonomi skød fremdeles nye Skud. Netop fra den heromhandlede Periode er der i Ting- og Raadstuebøgerne og paa anden Maade bevaret en Mængde Magistratsforordninger og kommunale Vedtægter. Undertiden sammenarbejdedes de til mere omfattende Vedtægtsbreve, der i nogle Købstæder oplæstes for Borgerne visse Gange om Aaret. Saadanne Samlinger af Forskrifter om Politi- og Handelsforhold kaldtes ofte med et fremmed Ord for Bursprog (af plattysk *bursprake*), et Udtryk, der dog ogsaa betegnede Mødet, hvori Oplæsningen fandt Sted.

II. Med Hensyn til de enkelte Byretter og Byprivilegier bemærkes følgende:

1. *Sonderjylland*. Ældst af alle bevarede Byretter er Slesvig Byret, der i hvert Fald stammer fra Tiden før J. L. Dette fremgaar baade af en Sammenligning mellem de to Loves Indhold og deraf, at Byretten ikke nævner J. L., hvor den angaaende visse Spørgsmaal henviser til almindelig Lov og Ret. Paa den anden Side er det sikkert, at den er yngre

end Sven Grathes Tid, men i øvrigt lader den sig næppe med Nøjagtighed tidsfæste, om det end er meget muligt, at den herskende Opfattelse har Ret i at henhøre den til ca. 1200. Den giver ikke selv nogen Oplysning om sin Tilblivelsesmaade, men Indledningens Form tyder nærmest paa, at den er et Privatarbejde, der fra først af hverken er blevet vedtaget af Borgerne eller stadfæstet af Kongen. I senere Tid blev Byens *jura, leges et consuetudines*, hvorunder vel ogsaa Byretten var indbefattet, derimod gentagne Gange stadfæstede. Blandt sine Kilder nævner Byretten selv nogle Privilegier af Sven Grathe, men i øvrigt er Kilderne ikke nærmere kendte. Den var oprindeligt affattet paa Latin, men omkring Aar 1400 tilvejebragtes der en plattysk Redaktion, der i senere Tid var den eneste benyttede.

Den latinske Redaktion af Slesvig Byret er kun bevaret i et enkelt Haandskrift fra Begyndelsen af det 14. Aarhundrede, der viser os Loven, som den paa den Tid gjaldt i Horsens. Det er derfor ikke udelukket, at der i Teksten har indsnæget sig Bestemmelser, som ikke hører hjemme i Slesvig, men en Sammenligning med den plattyske Redaktion og med den latinske Byret for Flensborg viser dog, at der ikke kan være mange af den Art Indskud, jfr. maaske § 57, sidste Pkt., hvor Ordet *villa* peger hen paa en anden By end Slesvig. Snarere kunde man spørge, om den latinske Redaktion ikke, inden den overførtes til Horsens, altsaa i selve Slesvig, har modtaget Tilføjelser. At dette til en vis Grad er Tilfældet, lader sig ikke benægte, idet enkelte Paragraffer tydeligt fremtræder som senere Indskud, men i større Omfang er den oprindelige Tekst dog næppe blevet forandret. Endnu i det 13. Aarhundrede, inden 1284, maa der derimod være tilvejebragt en ny og fyldigere latinsk Redaktion af Byretten, som nu ikke mere eksisterer, men har været lagt til Grund ved Affattelsen af Flensborg Byret. Dette fremgaar af, at denne indeholder et Antal Bestemmelser, som ikke er tagne af den bevarede Slesvig Byret, men dog findes i dennes plattyske Tekst. Den plattyske Redaktion er vel for store Partiers Vedkommende en blot og bar Oversættelse, men den har dog udeladt ikke faa Bestemmelser og indeholder paa den anden Side meget, som hverken findes i den ældste latinske Redaktion eller i den, som kendes gennem Flensborg Byret. Af disse nye Forskrifter er nogle foranledigede ved kongelige og hertugelige Privilegier, som i det 13. og 14. Aarhundrede var blevet meddelte Byen, medens andre aabenbart er Udslag af Byens Autonomi. Paa flere Omraader, navnlig indenfor Straffe-

retten og Processen, viser den plattyske Redaktion os derfor den slesvigske Ret i en væsentlig ny Skikkelse. Den er bevaret i et samtidigt, Byen tilhørende Haandskrift og er maaske ogsaa tilvejebragt ved Byens egen Foranstaltning. Nogen formelig Stadfæstelse vides den ikke at have faaet, men forudsætningsvis er dens Gyldighed blevet anerkendt 1695 og 1711. Af Privilegier for Slesvig er bevaret et ret stort Antal, de fleste dog lidet omfangsrige og mest omhandlende Pligten til at svare Told og andre Afgifter til Kongen, jfr. f. Eks. Privilegier af 1252, 1272, 1286, 1327 o. fl. Større Interesse frembyder en Gruppe Privilegier, som kun kendes fra den slesvigske Byskriver Ulrich Petersens Samlinger (c. 1700), men da i det mindste eet af dem (fra 1155) vitterligt er en Forfalskning, og det samme efter al Rimelighed gælder om et andet (fra 1256), bliver ogsaa de øvriges Ægthed tvivlsom. Det vigtigste af dem er et Privilegium af 1291. I øvrigt kan nævnes to Privilegier om Raadets Forordningsmyndighed (fra Erik Mændveds Tid og 1338), et Par Overenskomster mellem Slesvig og Flensborg Byer (af 1282 og 1386) samt forskellige kommunale Forordninger og Vedtægter, deriblandt enkelte fra Middelalderen (1336, 1342, 1504 o. fl.).

Fra Flensborg haves en Byret, der foreligger i en Række forskellige Redaktioner. Ældst er aabenbart en kortere latinsk Redaktion, om hvis Tilblivelse det i Indledningen hedder, at Oldermændene, Raadmændene og de øvrige Borgere i Flensborg, da de ikke havde nogen skreven Lov, lod den forfatte den 16. August 1284, efter at de havde ansøgt om og erholdt Hertug Valdemar (IV's) Tilladelse dertil. Denne den oprindelige Flensborg Byret er nærmest kun en Gengivelse af Slesvigs latinske Byret, dog som ovenfor nævnt af en Redaktion af denne, der har været noget forskellig fra den nu bevarede. Helt slavisk følger den dog ikke sit Forbillede, idet den ikke blot udelader eller omformer alt, hvad der vedrører lokale slesvigske Forhold, men ogsaa tilføjer et Antal nye Bestemmelser, der ikke kan antages at være laante fra Slesvig. Ikke lang Tid efter (maaske mellem 1295 og ca. 1300) blev der dernæst tilvejebragt en længere Redaktion af Byretten, der foreligger paa Dansk i et samtidigt, i Byens Arkiv hjemmehørende Haandskrift. Denne Redaktion staar vel den oprindelige ret nær, idet den med faa Afvigelser har optaget hele dens Indhold i sig, men Artiklernes Rækkefølge er fuldstændigt forandret, hvorved der er bragt bedre Orden

i dem, og der er derhos tilføjet meget nyt. Den danske Redaktion afløstes endelig (senest i første Halvdel af det 15. Aarhundrede) af en plattysk, der foreligger i flere forskellige Former, af hvilke ingen afviger stærkt fra den danske, idet de i det væsentlige kun er Oversættelser af denne.

At den ovennævnte Indledning med Oplysningerne om Byrettens Tilblivelse hører hjemme i den kortere latinske Tekst og ikke i nogen af de andre Redaktioner, hvor den ogsaa regelmæssigt forekommer, bestyrkes ved, at den latinske Tekst danner Forudsætningen for disse, men paa den anden Side ikke kan være ældre end 16. Aug. 1284, da der forud for dette Tidspunkt ikke eksisterede nogen skreven Byret. Indledningen synes heller ikke oprindeligt at have været affattet paa Dansk og kan saaledes ikke høre hjemme i den danske Tekst, men højst i en til Grund for denne liggende længere latinsk Redaktion, om hvis Eksistens der imidlertid intet sikkert vides (jfr. nedenfor). Hertil kommer endelig en tredje Omstændighed. Flensborg Byret synes at have mødt en vis Modstand, maaske særlig hos Landbefolkningen, der paa flere Punkter berøres af dens Bestemmelser, og dette foranledigede Hertug Valdemar til 29. Dec. 1284 at udstede et særlig til Bønder og Riddere rettet Brev, der i Almindelighed er blevet opfattet som Hertugens Stadfæstelse af Byretten, men som i Virkeligheden indeholder en Indskærpelse af den, idet det blot hedder, at alle Bestemmelserne i Flensborg Borgeres Lovbog, hvilke Hertugen (tidligere) under et Ophold hos dem havde fastsat ved sit aabne Brev, ubrødeligt skulde overholdes med tre nærmere angivne Forbehold. Hvorledes disse Forbehold er at forstaa, har altid været omtvistet, men tager man Hensyn til de opregnede Bestemmelseres Indhold og det sandsynlige Formaal med Brevet, bliver den rette Opfattelse trods Ordene vistnok den, at Hertugen har villet angive, hvad der paa tre Punkter, af Interesse særlig for Landbefolkningen, skulde være gældende Ret i Stedet for det, som derom var fastsat i Byretten, hvilket sidste derimod ikke anføres. Forstaaet paa denne Maade stemmer Hertugens Brev med den danske Tekst, der ganske vist ikke har optaget de nye Bestemmelser, men heller intet indeholder, som er i Strid med dem, og det er derved sandsynliggjort, at den længere Redaktion af Byretten først ligger efter 29. Dec. 1284 og følgelig ikke er den, hvortil der sigtes i den oftnævnte Indledning. Herefter skulde man ganske vist vente at finde de Bestemmelser, fra hvilke Hertugen vilde tage Afstand, i den latinske Tekst, der dog næppe indeholder mere end en enkelt af dem (§ 20). Da den imidlertid kun kendes i temmelig sene Haandskrifter, kan de to andre godt oprindeligt have staaet i den, og at dette virkelig har været Til-

fældet, bestyrkes ved, at i hvert Fald den ene og maaske begge findes i Slesvig Byret (§ 18 og maaske § 16, jfr. § 90). Et til Dels omtvistet Spørgsmaal er det, om der ikke til Grund for den danske Tekst har ligget en tilsvarende længere latinsk Redaktion. Nogen Nødvendighed for at antage Eksistensen af en saadan er der dog næppe. Der foreligger ganske vist en længere latinsk Tekst, der, hvad Omfang og Artiklernes Rækkefølge angaar, i det hele svarer til den danske, men denne Tekst er vistnok først fremkommet i senere Tid ved, at man har omstillet Artiklerne i den ældre latinske Tekst, som i Reglen er ligefrem afskreven, i Overensstemmelse med den Rækkefølge, de havde faaet i den danske Tekst og tilføjet en latinsk Gengivelse af de nye Bestemmelser i denne. Paa et Par enkelte Punkter viser den længere latinske Redaktion Berøring med den plattyske, men at anse denne for det egentlige Grundlag for den, hvad nogle har villet, er dog sikkert forfejlet, jfr. nedenfor. I øvrigt er Haandskriftsforholdene med Hensyn til den nævnte Redaktion saa lidet oplyste, at det næppe foreløbigt er muligt at naa til paalidelige Resultater. — Flensborg Byret fik 1295 et af Hertug Valdemar stadfæstet Tillæg, der endnu blev tilføjet i den oprindelige latinske Tekst, og et lignende Tillæg, der kun tilføjedes i den danske Tekst, stadfæstedes 1321. Den længere Redaktion af Byretten undergik i øvrigt ikke i senere Tid større Forandringer, men den danske Tekst maa dog foruden i den nu kendte Form have foreligget i en anden, der noget afveg fra den, hvilken har dannet Grundlaget for den plattyske Oversættelse og rimeligvis ogsaa for de Bestemmelser i den længere latinske Tekst, som ikke er tagne fra den oprindelige Byret. — Flensborg Byret blev stadfæstet af Hertugerne Erik og Valdemar V 1314 og 1325, ved hvilke Lejligheder man som Førlæg benyttede Brevet af 29. Dec. 1284, hvorfor man ogsaa genfinder de ovennævnte tre Forbehold. Hvilken Tekst disse Stadfæstelser refererer sig til, er det ikke muligt at afgøre, og det samme gælder om de forskellige Breve fra senere Tid, ved hvilke samtlige Byens Privilegier og derunder ogsaa Byretten blev bekræftede. Af Privilegier haves ikke særlig mange, og de, der findes, er gennemgaaende lidet betydningsfulde. Nævnes kan to Privilegier om Raadets Forordningsmyndighed af 1321 og 1325 samt Privilegier af 1413 og 1514.

Fra Aabenraa haves en i Original bevaret, i det hele selvstændig latinsk Byret (Aabenraa Skraa), som er nedskrevet efter Beslutning af Raadet og Borgerne, »saaledes som den var paa Kong Valdemars Tid« og derefter sammen med Byens Privilegier stadfæstet af Hertug Valdemar V den 1. Maj 1335. At der i Henvisningen til Kong Valdemars Tid skulde ligge,

at Byen allerede den Gang havde en skreven Byret, kan ikke antages; de anførte Ord er sikkert kun Udtryk for, at det var ældre Ret, man nedskrev. Rimeligvis i det 15. Aarhundrede blev Byretten oversat paa Plattysk.

Den plattyske Tekst er maaske allerede blevet stadfæstet af Hertug Adolf VIII, og den blev det i hvert Fald under Kristiern I 1473 og i Forbindelse med den latinske Original paany 1740. — Ved Siden af Skraaen af 1335 benyttede man i senere Tid subsidært Flensborg Byret, som endog antoges at være formelig meddelt Aabenraa 1284. Dette sidste er dog afgjort urigtigt. Overførelsen har næppe fundet Sted for i en langt senere Tid, og om den nogensinde har faaet officiel Sanktion, er i det mindste tvivlsomt. Der haves vel Efterretning om en Stadfæstelse ved Kristiern II i Aaret 1514, men hvorledes det egentlig forholder sig hermed, er ikke fuldt opklaret. Det var nærmest den plattyske Tekst af Flensborg Byret, som benyttedes i Aabenraa (*Dat Apenrader Stadtrecht*), men ogsaa den længere latinske Redaktion (*Statutum civitatis Apenradensis*) synes i hvert Fald i det 18. Aarhundrede at have været anset for gældende i Byen. Begge Tekster blev kun ubetydeligt ændrede ved Overførelsen.

Til den slesvigske Gruppe af Byretter horer fremdeles Haderslev Byret, der i Aaret 1292 blev vedtaget af Borgerne og derefter stadfæstet af Hertug Valdemar IV. Den har rimeligvis fra først af været affattet paa Latin, men kendes nu kun gennem en gammel dansk Oversættelse, der dog indeholder enkelte senere Tilføjelser. Denne Oversættelse blev tilligemed en meget fejlfuld højtysk Gengivelse stadfæstet 1639, efter at Byens Privilegier var tilintetgjorte ved en Ildebrand. Haderslev Byret har benyttet Flensborg Byrets latinske Tekst og er derigennem paavirket af slesvigsk Ret, men denne Paavirkning er ikke særlig fremtrædende.

Foruden Byretten er der bevaret en Del Privilegier for Haderslev, men kun nogle enkelte af disse (1455, 1496 og 1533) frembyder Interesse.

I Eckernförde benyttede man i lang Tid Slesvig Byret, hvilket 1543 blev udtrykkeligt sanktioneret. Senere hen (i det 17. Aarhundrede) afløstes den dog af en af en Mængde danske og fremmede Kilder sammenflettet privat Kompilation, der efterhaanden reciperedes gennem Praksis. — Sønderborg fulgte i hvert Fald

til Tider slesvigske og flensborgske Ret, uden at der ses at have foreligget nogen Hjemmel derfor.

Tønder fik allerede tidligt en Byret, men i Modsætning til de foran nævnte var den laant fra Udlandet. Med Samtykke af Hertug Abel erhvervede Borgerne nemlig 1243 en Afskrift af Lübeck's Byret i dens latinske Form, hvilken endnu er bevaret i Original. I senere Tid blev denne latinske Tekst oversat paa Plattysk. Da der indtil 1498 var Adgang til at appellere fra Tønder til Raadet i Lübeck, fik ogsaa den senere Udvikling af den lybske Ret Betydning for Byen, og endog det reviderede Statut for Lübeck af 1586 reciperedes gennem Praksis, om end med visse Begrænsninger. Blandt Privilegierne for Byen er der kun Grund til at nævne et Par enkelte (af 1354 og 1436). Derimod haves fra det 17. Aarhundrede to udførlige Bursprog. — Foruden i Tønder indførtes den lybske Ret ogsaa i Burg paa Femern, rimeligvis temmelig tidligt, i hvert Fald før 1406. I andre slesvigske Byer vandt den derimod ikke Indgang.

Byretterne fra Byerne indenfor det frisiske Retsomraade skal ikke nærmere omtales. De stammer først fra det 16. og 17. Aarhundrede.

2. *Norrejylland.* Herfra maa først og fremmest nævnes den bekendte Ribe Byret, som er affattet paa Latin og bevaret i Original. Den er nedskrevet efter Byens Foranstaltning og derefter stadfæstet af Erik Klipping paa et Rigsmøde i Nyborg den 26. Juni 1269. Kilderne til den er for en væsentlig Del at søge i fremmed, særlig lybsk Ret. Denne var, som ovenfor nævnt, 1243 blevet overført til Tønder, der i gejstlig Henseende hørte under Biskoppen af Ribe, og det synes at være den ved denne Lejlighed officielt meddelte Afskrift af den, som er blevet benyttet ved Affattelsen af Riberretten. Dog maa Koncipisten af denne ogsaa have haft Adgang til andre Oplysninger om den i Lübeck og i det hele i de nordtyske Byer gældende Ret. Fra disse stammer f. Eks. den for Ribe karakteristiske Gennemførelse af Talionsprincippet ved Fastsættelsen af Straffen for visse Forbrydelser. De fremmede Kilder er overalt benyttede med stor Selvstændighed og Omsigt. Ingen Bestemmelse i den lybske Ret er saaledes optaget uforandret, og undertiden er det kun enkelte Ord, som er benyttede til Udformning af en helt ny Regel. Ved Siden af fremmed Ret kommer ogsaa J. L. og ældre Privilegier for Byen i Betragtning som Kilder. Foruden i sin oprindelige

Form foreligger Ribe Byret ogsaa i en længere latinsk Redaktion, der godt kan tænkes tilvejebragt ved Byens Foranstaltning og er bevaret i et i dens Arkiv hjemmehørende Haandskrift fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede. Samme Haandskrift indeholder ogsaa en dansk Oversættelse af Byretten i dens nævnte udvidede Form.

Den længere Redaktion har i sig optaget hele Byretten af 1269 og har ogsaa i det hele Paragrafferne i den oprindelige Rækkefølge, men foruden at der er foretaget mange mindre formelle og reelle Ændringer, er der tilkommet et stort Antal nye Bestemmelser, af hvilke nogle rimeligvis er blevet fastslaaede gennem Domstolens Praksis, medens andre skyldes Magistratsforordninger eller kommunale Vedtægter. Flertallet af dem er rimeligvis meget ældre end den længere Redaktion og har inden Optagelsen i denne været tilføjede i Haandskrifterne af den oprindelige Byret. Den saakaldte Erik Klippings almindelige Byret, hvorom nærmere nedenfor, stammer saaledes fra et Haandskrift af Riberretten, der vel endnu ikke havde fjernet sig stærkt fra Originalen, men dog allerede indeholdt noget af det, der er ejendommeligt for den længere Redaktion. Kongelig Stadfæstelse fik denne aldrig. Derimod blev Byretten af 1269 stadfæstet to Gange i det 15. Aarhundrede, nemlig 1410 og 1443. Ved sidstnævnte Lejlighed meddeltes Stadfæstelsen paa en Tekst, der afveg lidt fra den oprindelige. Med den længere Redaktion havde Teksten af 1443 ingen Berøring. — Foruden Byretten foreligger fra Ribe et stort Antal Privilegier, deriblandt ikke faa fra det 13. Aarhundrede. Indholdet af dem er dog meget ensartet og drejer sig næsten kun om Borgernes Fritagelse for Told og andre Afgifter (Valdemar Sejers Tid, 1242, 1251, 1252 og oftere), om Magistratens Forordningsmyndighed (1252, 1266 og oftere) og enkelte andre Forhold af speciel Natur, f. Eks. Byens Handelsrettigheder (navnlig 1480). Større Interesse frembyder kun et Privilegium af 1517 samt et 1514 af Dronning Kristine mæglet Forlig mellem Magistrat og Borgerskab. Endelig maa nævnes Ribe Bursprog i forskellige Redaktioner fra det 16. og 17. Aarhundrede.

Ribe er den eneste af de nørrejydske Byer, for hvilken der haves en selvstændig Byret fra ældre Tid. Formodningen er derfor for, at man andetsteds har benyttet udenbys Ret, og at dette har været Tilfældet, lader sig ogsaa for enkelte Byers Vedkommende positivt bevise. Slesvig Byret blev saaledes i Begyndelsen af det 14. Aarhundrede af Borgerne i

Horsens oversendt til Æbeltoft som *exemplar legis nostræ*, hvoraf ses, at den paa den Tid var eller dog blev gældende i de nævnte Byer, og af andre Omstændigheder har man villet slutte, at ogsaa Viborg og Aarhus benyttede slesvigsk Ret, en Slutning, der dog ingenlunde kan kaldes sikker. Hvor længe Slesvig Byret har holdt sig i Brug i Nørrejylland, vides ikke; i senere Tid findes der intet Spor af den. Hvad Ribe Byret angaar, kan den vel ikke med Sikkerhed godtgøres at have været gældende i andre jyske Byer, men at det dog har været Tilfældet, bestyrkes ved, at en dansk Oversættelse af Storsteparten af den i nogle Haandskrifter fremtræder som en almindelig Byret, udstedt af Erik Klipping 26. Juni 1269. At denne Datering er laant fra Ribe Byret, og at Erik Klipping overhovedet ikke har udstedt nogen almindelig Købstadlov, er for længst anerkendt, men Fejltagelsen synes at forudsætte, at Riberretten har været anvendt ogsaa udenfor sin Hjemstavn. Den nævnte Oversættelse, der maa være foretaget en Gang i det 14. Aarhundrede, forekommer dog ikke i mange Haandskrifter og har saaledes næppe haft nogen stor Udbredelse. Foruden hvad der er taget fra Ribe Byret eller senere Tilføjelser til denne, indeholder den enkelte Bestemmelser af uvis Oprindelse.

Som Supplement til de andetsteds fra hentede Byretter erholdt næsten alle de nørrejydske Købstæder i den senere Midaldre flere eller færre Privilegier, af hvilke nogle var temmelig omfangsrige og af stor Interesse for Retsudviklingen. Som Moderstad for disse Privilegier spillede navnlig Viborg en Rolle, men Privilegier af selvstændig Karakter er dog ogsaa bevarede fra andre Byer, navnlig Aalborg og Aarhus.

Det ældste bevarede Privilegium for Viborg stammer først fra 1440, men ifølge Indledningsordene er dets Bestemmelser tagne fra ældre Privilegier. Det er affattet paa Latin, men foreligger ogsaa i forskellige danske Oversættelser. Til det slutter sig en Række Bestemmelser fra senere Tid, blandt hvilke kan nævnes Privilegier af 1442, 1461, 1497, 1503, 1504 og 1505. — Allerede 1317 blev Viborgs Privilegier tildelte Æbeltoft, og efter 1440 overførtes de til en Række Købstæder i det vestlige og nordlige Jylland, saaledes til Varde 1442, Ringkøbing 1443, Thisted og Sæby (Mariested) 1524. For Sæby blev der efter Overførelsen

i 1525 udarbejdet en Byret med Privilegiet af 1440 samt de senere Privilegier af 1442 og 1505 som Grundlag. Den er affattet paa Dansk og udstedt af Biskoppen af Borglum, der var Byens Herre. Fra Varde foreligger en dansk Oversættelse af Privilegiet af 1440, og danske Byretter med dette som Hovedkilde haves fremdeles fra Hjørring 1505 (stadfæstet 1514) og Holstebro 1552. Endelig kom den viborgske Ret ogsaa til Kolding. For denne By haves fra ældre Tid et kort Privilegium af 1327, der stadfæstedes 1442, men først 1452 fik den et udførligt, paa Dansk affattet, Privilegium (fornytt 1603), der næsten helt igennem bygger paa Privilegiet for Viborg af 1440. Ogsaa enkelte af de senere Privilegier for denne By, f. Eks. et Privilegium af 1505, er vistnok blevet overførte til Kolding, hvorfra der i øvrigt ogsaa haves en Række selvstændige Privilegier fra Tiden efter 1452, saaledes af 1460, 1471, 1475, 1483 o. fl. Et Privilegium, svarende til det koldingske Privilegium af 1327, tildeltes samme Aar Vejle og blev tilligemed flere senere Privilegier fornytt 1635. Om Vejle har benyttet den viborgske Ret vides ikke. Derimod er der stor Lighed mellem visse Bestemmelser i Privilegiet for Viborg af 1440 og det ældste kendte Privilegium for Aalborg af 1342, hvilken maaske snarest hidrører fra, at ældre viborgske Privilegier er blevet overførte til sidstnævnte By. Privilegiet af 1342, der kun er bevaret i en dansk Oversættelse, fik i senere Tid en Række betydningsfulde Tillæg ved Privilegier af 1441, 1449 (?), 1462 og 1464 samt tre udaterede eller ufuldstændigt daterede Privilegier fra Hans's og Kristiern II's Tid. Da Byen havde mistet sine originale Privilegier under Grevefejden, blev der endelig 1546 meddelt den et omfangsrigt Privilegium, der i det væsentlige er en Kodifikation af de nævnte og andre ældre Bestemmelser, dog med enkelte Udeladelser og Tilføjelser. Fra Aalborg er endelig bevaret en større Samling Magistratsforordninger og kommunale Vedtægter fra det 16. Aarhundrede. For Skagen haves dels nogle almindeligt holdte Privilegier, der blot henviser til, hvad der gjaldt i andre Købstæder i Danmark, dels en af Kong Hans udstedt udførlig Byret af 1507, hvis Indhold for Størstedelen ad Omveje er hentet fra den københavnske Byret af 1443. Da der imidlertid ogsaa findes enkelte Bestemmelser, der synes at nedstamme fra Privilegiet for Viborg af 1440, har den viborgske Ret maaske i ældre Tid været anvendt i Byen. I Privilegierne for Randers, Aarhus og Horsens henvises ogsaa lejlighedsvis til Viborg, men om en almindelig Overførelse af denne Bys Privilegier er der ikke Tale. I hvert Fald for Aarhus's Vedkommende har den dog Sandsynligheden for sig. Fra Randers er bevaret et stort Antal Privilegier, men de er alle meget kortfattede og i det hele kun af ringe Interesse. Nævnes kan Privilegierne af 1302, 1311, 1321, 1441 o. fl. I øvrigt haves en af Kongen stadfæstet Vedtægt om Arv af 1552 og en meget omfangsrig kom-

munal Vedtægt af 1609 (»Randers Artikler«). Aarhus's ældste bevarede Privilegium er fra 1441. Fra den følgende Tid kan nævnes Privilegier af 1466, 1475, 1483, 1486, 1496, 1505 og 1552 samt Vedtægter af 1548 og 1551, af lignende Indhold som Vedtægten for Randers af 1552. For Horsens haves et Privilegium af 1442, svarende til Privilegiet for Aarhus af 1441, samt Privilegier af 1452, 1485 og 1503 m. fl. Hvad der er bevaret af Privilegier for de øvrige nørrejydske Byer, er uden større Interesse. — Almindelige Privilegier for Købstæderne i Nørrejylland foreligger fra 1492 (i det mindste meddelt en Række forskellige Byer), 1515, 1521 og 1542; de angaar alle Næringsvæsenet.

3. *Fyn.* Fra de fynske Købstæder haves ingen udførlig Byret fra ældre Tid. Om Nyborg meddeles det, at den i det 17. Aarhundrede — og det samme har vel været Tilfældet langt tidligere — benyttede Erik Klippings almindelige Byret, hvis Indledning i nogle Haandskrifter er blevet forvansket, saa at den fremtræder som en særlig nyborgsk Lov. Moderstad for de fynske Privilegier var Odense, hvis Rettigheder efterhaanden overførtes til de andre Byer paa Øen, dog saaledes, at nogle af disse ved Siden heraf ogsaa havde selvstændige Privilegier.

Det vigtigste af Privilegierne for Odense er et paa Dansk affattet omfangsrigt Privilegium af 1477, der ifølge sit eget Indhold skal være en Gengivelse af et ældre Privilegium af en Kong Valdemar, vel snarest Valdemar Atterdag. Ligesom Originalen imidlertid maa have været paa Latin, saaledes er den næppe heller i andre Henseender blevet gengivet uforandret. Foruden Privilegiet af 1477, der bekræftedes 1484, kan blandt Privilegierne for Odense nævnes Privilegier af 1454, 1477, 1493, 1495, 1515 og 1649. Om Receptionen af den københavnske Byret vil blive talt paa et senere Sted.

Odense Privilegier tildeltes Svendborg 1409 og paany 1451 og 1483, Nyborg 1410 og 1484, Kerteminde 1413 (over Svendborg som Mellemlid) og 1473, Faaborg 1493, Middelfart 1496, Bogen 1504 (og tidligere), Assens 1514 og atter 1524. Selvstændige Privilegier af Interesse haves for Nyborg af 1292 (oftere gentaget), 1313, 1446, 1447, 1457 o. fl., for Svendborg af 1442, 1444, 1477, 1504 og 1517, for Bogen af 1504. Det sidstnævnte ret omfangsrigt Privilegium, der betegner sig selv som en Fornyelse af ældre Ret, er paa visse Punkter beslægtet med Privilegiet for Odense af 1477 og den sammesteds reciperede Version af den københavnske Byret af 1443. Et for de fynske Købstæder fælles Privilegium foreligger fra 1546.

4. *Sjælland med Lolland og Falster.* Den sjællandske Gruppe af Byretter og Byprivilegier falder i to Afdelinger, hvis Moderstæder er henholdsvis Roskilde og København.

Fra Roskilde haves en paa Latin affattet Byret, der er vedtaget af Borgerne og derefter stadfæstet af Erik Klipping 15. Juni 1268. Den er mindre udførlig end de andre Byretter fra det 13. Aarhundrede, men fik efterhaanden en Række Tillæg, som vist hovedsagelig skyldtes Byens egen Autonomi. Disse Tillæg indordnedes i senere Tid paa forskellige Steder i den oprindelige Tekst, hvorved der fremkom en ny Redaktion af Byretten, der foreligger baade paa Latin og i en dansk Oversættelse. Foruden Byretten haves en Række Privilegier for Roskilde, navnlig fra det 15. Aarhundrede. Roskildes Ret overførtes i Tidens Løb til næsten alle Købstæder paa Sjælland undtagen København og Helsingør samt til Dels til Købstæderne paa Lolland og Falster.

Blandt Privilegierne for Roskilde maa særlig fremhæves Privilegier af 1419, 1441, 1455, 1472 og 1486. Det første synes at være en dansk Oversættelse af et latinsk Privilegium for Slagelse af 1348, men da dette igen henviser til Roskilde, har det Privilegium, som danner den første Kilde til Privilegiet af 1419, rimeligvis været meddelt denne By.

Roskildes Ret overførtes til Køge 1288 og atter 1329, til Slangerup 1302, til Præstø 1403, til Skelskør 1414 (over Slagelse, se nedenfor), til Korsør 1425 og atter 1558, til Slagelse 1460 (og tidligere), til Nykøbing paa Sjælland 1462 (og tidligere). Af Privilegierne for Korsør og Nykøbing kan endvidere sluttet, at den ogsaa var gældende i Holbæk og Kalundborg (jfr. ogsaa et Privilegium for sidstnævnte By fra Kong Hans's Tid), hvorimod dens Fremtrængen til de andre Købstæder i det vestlige og sydlige Sjælland ikke er bestemt paaviselig, om end i høj Grad sandsynlig. De Privilegier, ved hvilke Overførelserne fandt Sted, er gennemgaaende holdte i almindelige Udtryk, og det er derfor ikke altid helt klart, om Overførelsen ogsaa har haft Hensyn til Byretten. Dette har dog efter al Rimelighed været Tilfældet, og for en af de nævnte Byer, nemlig Holbæk, haves da ogsaa en dansk Byret, der i alt væsentligt bygger paa Roskildes. Den slutter sig nærmest til den længere Redaktion af denne, men har dog udeladt enkelte Bestemmelser og til Gengæld optaget flere nye, der til Dels er laante fra Privilegier for Holbæk af 1443 og 1454. Den er kun bevaret i et enkelt Haandskrift fra Midten af det 16. Aarhundrede, men om den først ved denne Tid har faaet sin endelige Form, er ikke

klart. I denne Form er den i hvert Fald, som antydet, yngre end 1454. — En stor Del af Bestemmelserne i de senere Privilegier for Roskilde blev særskilt meddelte andre sjællandske Byer. Bestemmelser, svarende til Privilegiet af 1419, var som nævnt allerede siden 1348 gældende i Slagelse og blev senere med større eller mindre Afvigelser meddelte Næstved (1426), Ringsted, Koge, Storehedinge, Præstø (1441) og Holbæk (1443), og paa lignende Maade gik det med Privilegiet af 1441, der endnu samme Aar og til Dels samme Dag meddeltes de nævnte Købstæder undertagen Holbæk samt endvidere Slangerup, Slagelse, Skelskør og Vordingborg. Til Holbæk overførtes 1506 Roskildes Privilegier af 1441, 1455, 1472 og 1486. Af selvstændige Privilegier for de sjællandske Købstæder udenfor Roskilde skal endnu nævnes Privilegier for Koge af 1299, c. 1314 og 1450 samt for Korsør af 1425 og 1558 (til Dels Gentagelse af foregaaende). Skelskør erholdt 1483 Koges Privilegier, Koge 1486 Københavns Privilegier. Disse overførtes ogsaa under Kong Hans til Kalundborg og maaske til flere sjællandske Byer. Der findes i hvert Fald Antydninger af, at man i senere Tid i Roskilde benyttede Københavns Byret af 1443.

Hvad de lolland-falsterske Købstæder angaar, overførtes Roskildes Ret 1337 til Sakskøbing, idet der dog samtidig meddeltes denne By visse særlige Privilegier. Hvis den har været gældende i Næstved, hvad som ovenfor bemærket er højst sandsynligt, maa den ogsaa være kommet til Nakskov, thi denne fik 1274 og 1293 samme Privilegier som førstnævnte By. I øvrigt kan fra Nakskov nævnes Privilegier af 1300, 1307 og 1461. For Stubbekøbing haves et selvstændigt Privilegium af betydelig Interesse, udstedt af Valdemar Atterdag 1354, for Maribo en af Birgittinerklostret udstedt Byret af 1488, der viser os Bylivet paa et primitivt Udviklingstrin.

Fra København er bevaret en Række forskellige Byretter. Den ældste, som er dateret 13. Marts 1254 og temmelig kortfattat, blev med Borgernes Samtykke udstedt af Jakob Erlandsen, der som Biskop i Roskilde var Byens Herre. Den kalder sig selv *leges inter episcopum Roskildensem et villanos Hafnenses* og har ogsaa nærmest Karakteren af et Forlig mellem Biskoppen og Borgerne. Den stadfæstedes gentagne Gange i den følgende Tid, men afløstes allerede 29. Januar 1294 af en ny og langt mere omfattende Byret, der dog optog Størstedelen af dens Indhold i sig. Byretten af 1294, der ligesom sin Forgænger var affattet paa Latin, blev udstedt af Biskop Jens Krag med Domkapitlets Raad og vedtaget af

Borgerne. Ved sit Indhold adskiller den sig i flere Henseender fra de øvrige Byretter. Saaledes har den kanoniske Ret, som naturligt var i en Kirken tilhørende By, øvet afgørende Indflydelse paa Bevissystemet og Strafferetten. Ejendommelig er ogsaa en lang Række Bestemmelser, hvis Formaal var at værne om Biskoppens Interesser, men af hvilke mange i øvrigt allerede fandtes i Byretten af 1254.

Byretterne af 1254 og 1294 er bevarede i Original, men den sidste foreligger desuden i en yngre Redaktion, der er indført i Roskildebispens Jordebog fra Slutningen af det 14. Aarhundrede. Her er ikke blot Artiklernes Rækkefølge forandret, men ikke faa af dem er udeladte og omvendt enkelte nye komne til. Om denne Redaktion har haft nogen praktisk Betydning, vides ikke. Efter at København i Aarene 1416—17 var kommet ind under Kronen, oversattes Byretten af 1294 paa Dansk, idet man samtidig foretog en let Tilpasning af dens Bestemmelser efter de nye Forhold og udelod en Del, som maatte blive uden Anvendelse under disse. Denne Oversættelse, der kun kendes gennem en fejlfuld og vistnok ufuldstændig Afskrift fra det 16. Aarhundrede, fremtræder som en af Erik af Pommern udstedt Byret, men da Slutningen vistnok mangler, og man saaledes ikke kan se, om den har haft nogen Datering, er det tvivlsomt, om den nogensinde er blevet udstedt som Lov, hvad den skodesløse Form kun lidet tyder paa. Naar Kongen i et Privilegium for København af 1422 under og giver Borgerne »deres Stadsbogs Udvisende og Lov«, kunde der dog herved være sigtet til den omtalte Oversættelse. I Almindelighed opfattes den dog nærmest som et Lovudkast.

Sin tredie Byret fik København af Kristoffer af Bayern 14. Oktober 1443. Den er affattet paa Dansk og en af de mest omfangsrige Byretter, som haves. Dens Hovedkilde er Byretten af 1294 i dens oprindelige Form, men ligesom adskillige Bestemmelser i denne er udeladte og mange nye tilføjede, saaledes er dens Indhold næsten helt igennem omarbejdet under Hensyn til Tidens forandrede Krav. Saaledes er bl. a. Straffesystemet paa ny bragt i Overensstemmelse med den nationale Ret.

Foruden de nævnte Byretter haves ogsaa forskellige Privilegier for København, saaledes af 1275 og 1281, hvilke delvis har tjent som Kilde til Byretten af 1294, men i øvrigt ophævedes ved denne, af 1319, 1422, 1457, 1458, 1485, 1526, 1536 o. fl. Desuden kan

nævnes en omfangsrig Forordning af 1581, der delvis indeholder en Stadfæstelse af et mellem Magistraten og Borgerskabet indgaaet Forlig, samt de ikke faa kommunale Vedtægter. — Helsingors ældste Privilegium er af 1426 og stemmer i det hele ganske med nysnævnte Privilegium for København af 1422. Fra senere Tid kan nævnes Privilegier af 1441, 1456, 1476, 1516 og 1577. I øvrigt brugte man i Helsingør den københavnske Byret af 1443 i en Redaktion, der bortset fra Paragrafinddelingen og Byens Navn ganske stemmede med Originalen og ogsaa havde samme Datering som denne. Om Byretten af 1443 virkelig straks fra først af er blevet meddelt Helsingør, turde dog være tvivlsomt. Rimeligere er det, at man paa et senere Tidspunkt har opnaaet Tilladelse til at benytte den og derefter har erholdt en Afskrift af den i København. — Ved Anlægget af Kristianshavn fik denne By 1639 et Privilegium, der bl. a. bestemte, at den skulde have samme Friheder som Helsingør. Om den københavnske Byret hørte med til disse, maa dog have været Genstand for Tvivl, thi 1641 udgik en særlig Befaling om, at nævnte Byret indtil videre skulde følges. For Kristianshavn haves endvidere et Privilegium af 1642.

For de sjællandske Købstæder haves ogsaa en Række vigtige Fællesprivilegier, for Størstedelen omhandlende Næringsvæsenet. Det ældste af dem er Erik af Pommerns Privilegium af 15. Febr. 1422, der stadfæstedes for København 1461 (med Tilføjelser) og 1479, for Køge 1468. Fra den følgende Tid kan nævnes Privilegier eller Forordninger af 1472 (to forskellige Love), 1514 og 1516. Frd. 1516 gjaldt ogsaa paa Lolland og Falster, for hvilke Øer desuden haves flere særlige Bestemmelser.

5. *Skaane med Halland, Bleking og Bornholm.* Fra det skaanske Retsomraade haves en paa Dansk affattet Byret eller, som den selv kalder sig, Birkeret, om hvis Hjemsted og Oprindelse intet sikkert vides. I det ældste bevarede Haandskrift (fra ca. 1400) er den forsynet med en latinsk Efterskrift, lydende paa, at dette foregik (*acta sunt hæc*) paa Kong Valdemars Tid paa et Hof i Nyborg 15. Aug. 1326, men hvad der ved denne Lejlighed er passeret, har dog sikkert indskrænket sig til, at en eller flere Købstæder (maaske endda ikke for første Gang) har faaet Byretten stadfæstet af Kongen. Ligesom dens Eksistens vistnok forudsættes i Aktstykker fra 1316 og 1322, saaledes viser dens Indhold afgjort hen til en meget ældre Tid, maaske endog til første Halvdel af det 13. Aarhundrede. Dog maa den være yngre end 1216. Muligvis har den fra først af været et Privatarbejde. Dens Hjemsted

maa enten være Lund eller Helsingborg, vist snarest den første By. Dog har den tidligt været gældende ogsaa i Helsingborg, og et Privilegium for Broktoorp (Halmstad) af 1327 synes at vise, at Stadfæstelsen det foregaaende Aar har haft Hensyn til begge Byer. I senere Tid blev den vistnok gældende i alle Købstæder indenfor det skaanske Retsomraade eller dog i de allerfleste af dem.

Den skaanske Birkeret (i Litteraturen ofte kaldt Helsingborgs Birkeret), af hvilken der haves en Mængde, dog mest yngre Haandskrifter, foreligger i flere forskellige Redaktioner. Til den oprindelige Grundstamme blev der maaske allerede i det 13. Aarhundrede og i hvert Fald før 1326 føjet tre nye Slutningskapitler, og senere indskød man yderligere en Række Bestemmelser, der dog veksler fra Haandskrift til Haandskrift og aldrig kom til at udgøre nogen fast Bestanddel af Teksten. — 1322 og 1327 fik Broktoorp (Halmstad) de samme Friheder som Lund og Helsingborg, hvorved der vistnok som antydtes maa være sigtet til Birkeretten. 1346 overførtes den dernæst til Neksø, samme Aar og oftere senere (1413, 1420, 1450 og 1511) til Aakirkeby, 1413 til Landskrona, 1450 og flere Gange senere til Elleholm. Hvorledes den er blevet gældende i de øvrige Købstæder, vides ikke, men at den har haft en vid Udbredelse ses af Haandskrifterne, i hvilke der forekommer en Række forskellige Bynavne. Dens Gyldighed paa Bornholm forudsættes ogsaa i Artiklerne af 1499 (S. 42).

Fra det 14. og 15. Aarhundrede haves en Række vigtige Privilegier for forskellige skaanske Købstæder, og fra Slutningen af den nævnte Periode foreligger tre omfangsrige Byretter for henholdsvis Malmø (1487), Landskrona (1489) og Halmstad (1498). Byretten for Malmø (ofte urigtigt kaldt Kong Hans's første og andet Privilegium for Malmø) er en ligefrem Gengivelse af den københavnske Byret af 1443, dog med Udeladelse af et større Antal Bestemmelser, og de to andre Byretter, i hvert Fald Byretten af 1489, er atter nærmest Gengivelser af hin.

Det ældste af de nysnævnte Privilegier synes — naar bortses fra Privilegierne for Broktoorp af 1322 og 1327 — at have været et af Magnus Smek udstedt latinsk Privilegium for Lund, der nu er tabt, men hvis Indhold i det væsentlige kendes gennem danske Oversættelser af det Privilegium, som Valdemar Atterdag 1361 meddelte Lund og samtidig eller senere ogsaa Halmstad, og som

i Hovedtrækkene maa stemme overens med det ældre lundske Privilegium. Dette overførtes 1353 til Malmø, for hvilken By det 1360 fornyedes med enkelte Udeladelser og en lang Række Tilføjelser. Privilegiet af 1360 ligger atter til Grund for et Privilegium for Rønneby, der kendes gennem en dansk Oversættelse af en Fornyelse af det fra 1387, og det er fremdeles Hovedkilden til et stort Privilegium af 1415, der først meddeltes Malmø og Landskrona og kort efter med enkelte Udeladelser alle de skaanske Byer. Sidstnævnte almindelige Privilegium er efter nogles Mening uægte, men er dog faktisk blevet gældende i Helsingborg. Ogsaa bortset fra de her nævnte Love foreligger der adskillige Privilegier af Betydning, saaledes for Malmø af 1410, 1446, 1518, 1526 og 1536, for Lund af 1441, for Landskrona af 1413 og 1440, for Helsingborg af 1414 (fornyet 1440 og 1477), for Halmstad af 1452 og 1506, for Rønneby af 1514. Tommerup fik 1514 samme Privilegier som andre Akselkøbstæder i Skaane, Ystad 1572 samme Privilegier som Malmø, Varberg 1574 samme Privilegier som Halmstad.

Almindelige Privilegier for de skaanske Byer foreligger foruden som nævnt fra 1415 ogsaa fra 1502, 1516 og 1546. Privilegiet for Skaane af 1481 (S. 41) omhandler vel ogsaa enkelte Forhold af særlig Interesse for Købstæderne, men var dog ikke udelukkende bestemt for disse.

6. *De almindelige Byretter.* Allerede ovenfor er det omtalt, at en dansk Oversættelse af Ribe Byret i enkelte Haandskrifter forekommer under Navn af Erik Klippings almindelige Byret, uden at der dog, bortset fra en enkelt By, vides noget bestemt om dens Udbredelse i Praksis. Ogsaa den skaanske Birkeret siges i adskillige Haandskrifter, deriblandt flere fra det 15. Aarhundrede, at gælde overalt, hvor Købstadlov holdes i Danmark, og selv om dette vitterligt er urigtigt, gør Haandskrifternes Proveniens det dog sandsynligt, at den lejlighedsvis har fundet Anvendelse ogsaa udenfor Skaane. Størst Interesse blandt de almindelige Byretter frembyder dog de, hvis Hovedkilde, i hvert Fald indirekte, er den københavnske Byret af 1443, men af hvilke enkelte ganske vist tillige har laant Bestemmelser fra andre Love, til Dels endog af udenlandsk Oprindelse. Af saadanne haves i det mindste fire, der bærer Navn efter Dronning Margrete, Kristoffer af Bayern og Kong Hans.

Margretes almindelige Byret, der kun kendes i eet Haandskrift, har bortset fra en enkelt Bestemmelse hentet hele sit Ind-

hold fra Byretten af 1443, af hvilken den meddeler et udførligt Udtog, dog med mange formelle og reelle Afvigelser. Under Kristoffers Navn gaar to forskellige Byretter. Den ene adskiller sig i det væsentlige kun fra den københavnske Byret ved at udelade en Del af dens Bestemmelser, medens den ikke har optaget fremmed Stof. Denne Redaktion benyttedes, dog med visse yderligere Udeladelser, i Odense, hvor man imidlertid henførte den til Kong Hans, under hvem den rimeligvis er blevet reciperet der i Byen (den var i hvert Fald i Brug før 1496). Den anden Redaktion, der indeholder et lignende, men mere begrænset Udvalg af københavnske Bestemmelser, kæder disse sammen med et fyldigt Udtog af den skaanske Birkeret, der ogsaa forekommer alene i Haandskrifterne. Begge Redaktioner har laant den københavnske Byrets Intimation og Datering, hvorved de faar Udseende af at stamme fra 1443. Den første henførtes dog, som nævnt, i Odense til Kong Hans, og paa lignende Maade siges den anden lejlighedsvis at hidrøre fra Kristian III. Hans's almindelige Byret røber Slægtskab med Byretten for Malmø af 1487, idet den fra den har taget sin Indledning og Efterskrift (derunder Datumsangivelsen) og ogsaa i det væsentlige følger den i Udvalget af de Bestemmelser, den laaner fra den københavnske Byret. Dog maa den ogsaa paa anden Maade, direkte eller indirekte, have benyttet denne, og den har derhos tilføjet et stort Antal Bestemmelser, hovedsagelig af privatretligt Indhold, der ikke stammer fra København, men for Størstedelen er hentede fra den almindelige svenske Stadslag. Hele Samlingen, der paa denne Maade har faaet et særdeles fyldigt og alsidigt Indhold — den tæller c. 160 Artikler —, er rimeligvis opstaaet i Skaane, hvor Paavirkningen fra Sverige lettest maatte gøre sig gældende.

Man var tidligere tilbøjelig til at anse de almindelige Byretter for virkelige Lové, men nu for Tiden er man enig om, at de alle er Privatarbejder uden nogen officiel Karakter. Deres Opstaaen maa forklares paa den Maade, at Folk til eget Brug har tilvejebragt Samlinger af byretlige Regler, og at disse Samlinger af senere Afskrivere — rimeligvis i god Tro — er blevet henførte til bestemte Konger. Da man i Datiden var utilstrækkeligt udrustet med Midler til at kontrollere Rigtigheden af den Slags Angivelser, og da de paa-gældende Samlinger afhjalp et Savn, er det imidlertid forstaaeligt, at de i Praksis anvendtes som egentlige Love. Dette var vel ikke i samme Grad Tilfældet med dem alle, men det gælder i høj Grad om Hans's og til Dels ogsaa om Kristoffers

almindelige Byretter, der er bevarede i et stort Antal Haandskrifter og synes at have været udbredte i næsten alle Dele af Landet, dog sikkert mest i Landsdelene Øst for Storebælt. Undertiden ses endog flere af de almindelige Byretter at have været brugte i samme By. Udelukket er det vel heller ikke, at enkelte Byer, f. Eks. Odense, kan have erholdt Kongens Tilladelse til Benyttelsen af dem. Maaske er det først i Slutningen af det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, at de er trængte rigtigt igennem, men i denne Periode findes de almindelige Byretter paa den anden Side paaberaabte ogsaa af de overordnede Domstole, ligesom deres Gyldighed ved flere Lejligheder forudsættes i Lovgivningen. Under Kongehyldingen 1648 androg Købstædernes Fuldmægtige endog om, at Kristoffers og Hans's Byretter maatte blive trykte og deres Efterlevelse udtrykkeligt paabudt, men herpaa vilde Regeringen dog ikke indlade sig, da det ikke var tilstrækkeligt oplyst, i hvilket Omfang de hidtil havde været i Brug. Skønt de saaledes ikke ved denne Lejlighed blev formeligt stadfæstede, anvendtes de ogsaa senere hen i Praksis, men da heller ikke Kristian V ved sin Tronbestigelse konfirmerede dem, statuerede Højesteret 1673, at de derved maatte anses for bortfaldne. Paa Danske Lov fik de ingen nævneværdig Indflydelse.

III. Ordet Birk brugtes fra først af om Byerne og fik først senere Betydning af en fra Herredsinddelingen undtagen Landjurisdiktion. I Overensstemmelse hermed kaldtes Byretten i ældre Tid ogsaa for Birkeret, en Benævnelse, der, som ovenfor bemærket, endnu var i Brug i Skaane paa den Tid, Byretten blev nedskrevet dér. I dette Forhold maa Grunden søges til, at adskillige byretlige Regler i Tidens Løb fandt Vej til Landbirkerne; thi de Omstændigheder, som førte til Oprettelse af saadanne, synes ikke at kunne forklare, hvorfor man mere i Birkerne end i Herrederne skulde føle Trang til Anvendelse af den strengere Bylovgivning. Om en fuldstændig Overførelse af denne var der dog af let forstaaelige Grunde ikke Tale. I Haandskrifter fra det 16. og 17. Aarhundrede haves vel Bearbejdelser af Ribe Byret og Skaanske Birkeret, bestemte til Brug for Landet (den første

kaldes i Reglen Erik Klippings Landbirkeret), men hvilken Betydning disse Bearbejdelser har haft, vides ikke, og de har næppe noget Sted været anvendte i deres Helhed. Hvad der overførtes fra Købstæderne til Landbirkerne, var egentlig kun en Række Regler vedrørende Retspleje og tildels Strafferet, og da Overførelsen skete gennem Praksis, havde den ikke samme Omfang overalt. Først Kristian IV lod de for By og Birk gældende fælles Regler samle i sin Birkeret af 1623.

IV. Udenfor Kredsen af de egentlige Byretter falder nogle Samlinger af Retsforskrifter vedrørende Fiskerlejerne ved Øresund. I Fisketiden om Eftersommeren, naar en Mængde Indlændinge og Udlændinge strømmede sammen i Anledning af Fiskerierne og de samtidig stedfindende Markeder, gjaldt der i Fiskerlejerne en særlig Politioordning, der i Formen fremtraadte som en Instruks for vedkommende kongelige Embedsmænd, men i øvrigt hvilede paa Aftaler med Hansestæderne eller deres Fogder. Siden Kong Hans's Tid søgte Kongerne dog at hævde deres Ret til paa egen Haand at ændre Politioordningen. Denne blev hvert Aar højtideligt forkyndt og besvoret, og efter det Møde, hvor Forkyndelsen fandt Sted, kaldtes den i Reglen Modbogen (paa Plattysk *motbok*). Dens Gyldighed har maaske oprindeligt været indskrænket til Skanor, men senere gjaldt den vistnok overalt ved Øresund (et Par af de plattyske Redaktioner har saaledes særligt Hensyn til Landskrona), ja nogle Haandskrifter omtaler den endog som gældende i alle Fiskerlejer i Skaane, Sjælland og Smaalandene. Den omtales første Gang 1352, men er rimeligvis langt ældre, og man har ikke uden Grund formodet, at et Brudstykke af dens ældste Form er bevaret i en dansk Lovtekst, der i Haandskrifterne overskrives *Skanor logh* og siges at hidrøre fra en Kong Valdemar (man har gættet paa Valdemar Sejr). Bedre kendt bliver Modbogen dog først siden Slutningen af det 14. Aarhundrede. Paa denne Tid og rimeligvis langt tidligere udstedtes den baade paa Dansk og Plattysk, og paa begge disse Sprog foreligger den i en Række forskellige Redaktioner, idet den Tid efter anden blev ændret eller udvidet med nye Bestemmelser. De ældste kendte Redaktioner bærer Margretes og Erik af Pommerns Navn (de plattyske er lidt ældre end den danske), men der haves ogsaa Redaktioner af de fleste af de senere Konger indtil Frederik II's Tid, paa Dansk af Hans, Kristian III og Frederik II, paa Plattysk af Kristiern I, Hans og Frederik I.

I Forbindelse med Modbogen maa nævnes en paa Dansk affattet Samling Artikler, der var bestemt til Lysning paa Høstmarkedet i Malmø, hvilken ligeledes stammer fra Slutningen af Middelalderen. I Indhold er den beslægtet med Modbogen, men

den er ikke som denne en kongegiven Lov, men hviler paa Aftaler mellem Byens Øvrighed (Foged og Borgemestre og Raad) og de fremmede Købmænd. Ogsaa den forekommer i flere Redaktioner.

Blandt andet under Hensyn til den udstrakte Jurisdiktionsret, som tilkom Hansestæderne over deres egne Borgere under disses Ophold paa Markederne, udstedte de ogsaa undertiden selv Modbøger, der dog som Følge af deres Oprindelse ikke kan henregnes til de danske Retskilder. Herhen hører saaledes et Par stettinske Modbøger for Dragor.

Litteratur: 1. Byretter og Byprivilegier. En samlet Udgave af disse Love findes ikke, og adskilligt, i hvert Fald fra Tiden mellem 1450 og 1558, er endnu utrykt. Af Samlinger af mere almindelig Karakter kan nævnes: P. Resen, *Nonnulla antiqva jura civitatum Daniæ* 1683. — Kofod Ancher, *Accessio jurium quorundam Daniæ municipalium*, (Tillæg til Lovhistoriens 2. Bind, 1776). — *Corpus statutorum Slesvicensium* II—III, 1795—1812. — Kolderup-Rosenvinge, *Gaardsretter og Stadsretter i Gamle danske Love V*, 1827 (dette er den mest omfattende Samling, men dog langt fra fuldstændig). — Thorsen, *De med jyske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev*, 1855. — Et vigtigt Supplement for Tiden indtil 1450 byder Erslev, *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*. Ved Hjælp af den i dette Værks 4. Bd., 77 flg., meddelte Arkivoversigt vil man ogsaa kunne finde de enkelte Købstæders Privilegier fra før 1450. For den følgende Tid vil ikke blot de almindelige Købstadlove, men ogsaa specielle Privilegier og Forordninger i mange Tilfælde kunne søges i de ved §§ 9 og 10 anførte Lovudgaver (Aarsberetn. fra Geheimeark. V, Kolderup-Rosenvinge, *Recesser og Ordinanser, Krag og Stephanus, Kong Christian III's Historie, Secher, Forordninger, Reccesser m. v.* 1558 — 1660, Udgaverne af Kancelliregistranterne). — Angaaende de enkelte Byretter og Byprivilegier bemærkes endnu følgende:

Slesvig Byrets lat. Tekst er trykt efter det eneste kendte Haandskrift hos Kofod Ancher og derefter hos Kolderup-Rosenvinge, efter en Afskrift af Haandskriftet hos Thorsen, hvortil Rettelser efter Haandskriftet i *Hist. Tidsskr.* V—2, 197, Note 2. Den plattyske Tekst, der første Gang blev trykt 1534, findes hos Kolderup-Rosenvinge og Thorsen, begge Steder efter det ovennævnte samtidige Haandskrift, endvidere i *Corpus stat. Slesv. II*. Privilegierne for Slesvig findes navnlig i Hasse, *Urkunden und Regesten, og Nooldt, Beiträge zur Erläuterung d. Gesch. d. Herz. Schleswig u. Holstein*, I, 164 flg. — Flensborg Byrets lat. Tekst er trykt efter et Haandskrift fra 1386 hos Westphalen, *Monumenta inedita*, III præfat. 92 flg. (kun i Udtog), efter et yngre Haandskrift fra det 16. Aarhundrede med Varianter hos Kolderup-Rosenvinge og Thorsen, den danske Tekst efter det ovenfor omtalte samtidige Haandskrift hos Kolderup-Rosenvinge og Thorsen, endvidere i *Corp. stat. Slesv. II*, den plattyske Tekst hos Westphalen, l. c. IV, 1897 flg. (væsentligt efter et Haandskrift fra 1431), hos Kolderup-Rosenvinge og Thorsen (efter et Byen tilhørende Haandskrift fra 1492, der indeholder en noget afvigende Tekst), endelig i *Corp. stat. Slesv. II*, den længere lat. Tekst hos Westphalen, l. c. IV, 1897 flg., Privilegierne hos Sejdlin, *Diplomatarium Flensborgense* I—II, 1865—73, og hos Westphalen,

l. c., IV, 1944 flg. Jfr. ogsaa nedenfor om Dat Apenrader Stadtrecht og Statutum civitatis Apenradensis. — Aabenraa Skraa er trykt efter Originalen hos Kolderup-Rosenvinge og Thorsen, den plattyske Tekst efter et fra Byens Arkiv stammende Haandskrift sammesteds, efter Stadfæstelsen af 1473 i Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urkundensammlung IV, 91—98, begge Tekster efter Stadfæstelsen af 1740 i Corp. stat. Slesv. II. Dat Apenrader Stadtrecht er trykt hos Thorsen efter et Byen tilhørende Haandskrift fra 1607 samt i Corp. stat. Slesv. II. Statutum civitatis Apenradensis i Corp. stat. Slesv. II og derefter hos Kolderup-Rosenvinge og Thorsen. — Haderslev Byret er trykt hos Sach, Der Ursprung der Stadt Hadersleben 1892 (paa Dansk og Tysk efter Stadfæstelsen af 1639), i Corp. stat. Slesv. II (paa Dansk og Tysk efter en mangelfuld Afskrift af Stadfæstelsen), hos Kolderup-Rosenvinge (paa Dansk efter Corp. stat. Slesv.), jfr. Staatsbürg. Mag. VIII, 741 flg., og hos Thorsen (paa Dansk efter samtidig officiel Afskrift af Stadfæstelsen), Privilegierne navnlig i Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urkundensamml. IV, Westphalen, l. c. IV, 1985 flg., Corp. stat. Slesv. II, 473 flg. — Tønder. Den originale Codex af Byretten fra 1243 er trykt hos Westphalen, l. c. III, 620 flg., den plattyske Oversættelse i Zeitschr. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 371—95, jfr. om et Fragment af en anden Oversættelse sammesteds XI, 125 flg. og Neues staatsbürg. Mag. X, 296 flg. Privilegier navnlig hos Westphalen, l. c. IV, 3222 flg. og i Zeitschr. f. S.-H. Gesch. XXXIX, 174 flg. Bursprog sammesteds 177 flg. — Byretten for Eckernförde er trykt i Corp. stat. Slesv. II. — Ribe Byret af 1269 er trykt efter Originalen hos Kofod Ancher, derefter hos Kolderup-Rosenvinge (se Rettelser i Indledningen XXXIII) samt efter Originalen hos Hassé, Die Quellen des Ripener Stadtrechts 1883, jfr. Rettelser i Hist. Tidsskrift V—4, 495—96. Den 1443 stadfæstede Byret findes hos Resen 147 flg. og Kolderup-Rosenvinge (i Noterne), den længere Redaktion paa Latin og Dansk efter det Byen tilhørende Haandskrift hos Resen 223 flg. samt derefter hos Kolderup-Rosenvinge, hvor dog i Indledningen XXXIII flg. Rettelser efter Haandskriftet. Privilegierne navnlig i Terpæger, Ripæ Cimbricæ 1736, 685 flg., og Adler, Efterretninger om Ribe, 8.—10. Samling; Bursprogene i Nye Danske Mag. II, 262 flg. Erik Klippings almindelige Byret er udgivet efter det ældste Haandskrift og med Varianter af V. A. Secher i Universitetsjubilaets danske Samfunds Blandinger 138—67, tidligere af Kofod Ancher og Kolderup-Rosenvinge efter sene Haandskrifter. — Viborg. Privilegierne er bedst trykte i Heise, Diplomatarium Vibergense 1879, Privilegiet af 1440 ogsaa hos Ursin, Stiftsstaden Viborg, 59 flg., og Kolderup-Rosenvinge (efter en sen Afskrift). De to sidstnævnte Steder findes ogsaa gamle danske Oversættelser. — Byretterne for Sæby og Holstebro er udgivne af V. A. Secher i Saml. f. jydsk Hist. X, 168 flg. — Privilegierne for Kolding findes til Dels hos Kolderup-Rosenvinge, jfr. Fyhn, Efterretninger om Købstaden Kolding 1848, 186 flg., Privilegierne for Aalborg dels hos Kolderup-Rosenvinge, dels i Saml. til jydsk Hist. II, 163 flg., dels endelig (Privilegiet af 1546) i Jydske Efterretninger 1768, 389 flg., Magistratsforordninger og kommunale Vedtægter for Aalborg i Saml. t. jydsk Hist. II, 118 flg., Byretten for Skagen hos Kolderup-Rosenvinge, Privilegier for Randers hos Stadfeldt, Beskrivelse over Randers Købsted 1804, 21 flg., et enkelt (af 1311) herefter hos Kolderup-Rosenvinge, for Aarhus i Hüb-

bertz, Aktstykker vedkommende Stiftet og Staden Aarhus I, 1845, for Æbeltoft bl. a. i Hasse, Das Schleswiger Stadtrecht 130 fg. Enkelte Privilegier for de nævnte Byer samt Privilegier for andre jyske Byer, saaledes Vejle og Horsens, findes i Repertoriet. — Odenses Privilegier er navnlig trykte hos Kolderup-Rosenvinge, hos Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Bys ældre Historie 1841—44, samt i Aktstykker til Danmarks indre Historie i ældre Tid I, Privilegier for de andrefynske Byer i sidstnævnte Værk I og II og i Repertoriet, for Rudkøbing i P. Rasmussen, Oplysninger betræffende Rudkøbing Kjøbstad 1849. — Roskilde Byrets kortere latinske og længere danske Tekst er trykt hos Kolderup-Rosenvinge; den længere lat. Tekst er ikke udgivet. Privilegierne findes dels hos Kolderup-Rosenvinge, dels i Repertoriet. Holbæk Byret er trykt hos Kolderup-Rosenvinge, Privilegierne sammesteds og i Øst, Arkiv for Psykologi, Historie m. m. X, 259 fg. Privilegier for Kalundborg i P. Paludan, Beskrivelse over Kalundborg 1787, 43 fg., for Slagelse bl. a. i F. R. Friis, Bidrag til Slagelse Bys Historie, 1875, for Skelskør i P. Friis Edvarsen, Underretning om Skelskør Kjøbstads Tilstand 1759, for Storehedinge hos Kolderup-Rosenvinge, for Stege i J. Paludan, Beskrivelse over Møen II, 1824, 285 fg., for Stubbe-købing hos Kolderup-Rosenvinge, for Maribo i Nye danske Mag. VI, 223 fg., for Saxe-købing hos Suhm XII, 400, for Nakskov sammesteds X, 988 og 1005, for disse og forskellige andre sjællandske og lolland-falsterske Byer endvidere i Repertoriet. — De københavnske Byretter er foruden i flere ældre Skrifter trykte hos Kolderup-Rosenvinge og tilligemed Privilegierne i O. Nielsen, Københavns Diplomatarium I, begge Steder efter Originalerne. Den yngre lat. Redaktion af Byretten af 1294 er trykt i Script. R. D. VII, 86 fg., samt som Varianter til de to forannævnte Udgaver. Den Erik af Pommern tilskrevne Byret findes kun hos Kolderup-Rosenvinge. Privilegierne for Helsingør findes i Aarsberetn. f. Geheimeark. III. — Den skaanske Birkeret er bl. a. trykt hos Kofod Ancher og Kolderup-Rosenvinge (efter samme Haandskrift med enkelte Varianter) og bedst hos Schlyter, Sveriges gamla lagar IX (med Benyttelse af hele Haandskriftsmaterialet). Privilegierne for Malmö (ogsaa Byretten af 1487) findes nu samlede i L. Weibull, Diplomatarium Malmogiense 1901, en Del af dem ogsaa hos Kolderup-Rosenvinge. Privilegiet for Lund af 1361 er trykt sidstnævnte Sted, det tilsvarende Privilegium for Halmstad i Richardson, Hallandia antiqua et hodierna 1752—53, 126 fg., Privilegiet for Ronneby af 1387 i Danske Mag. V—1, 157 fg. I øvrigt findes Privilegierne fra det skaanske Omraade navnlig i Diplomatarium Svecanum og Svenskt Diplomatarium, i Repertoriet samt for Landskrona i Hist. tidskrift för Skåneland I, 97 fg., for Halmstad sammesteds I, 158 fg., for Væ i Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXV, 467 fg., for Elleholm i Diplom. dioc. Lund. og Mützell, Dissertatio de Listria 1748, for de bornholmske Købstæder i Diplom. dioc. Lund. og Thura, Beskrivelse over Bornholm 1756. — Margretes alm. Byret er trykt hos Kofod Ancher og Kolderup-Rosenvinge, Kristoffers og Hans's alm. Byretter hos sidstnævnte Forfatter, dog kun efter et begrænset Udvalg af Haandskrifter, Kristoffers endvidere under Navn af Kristian III's Byret i Krag og Stephanius, Kong Christian den Tredies Historie (ved Sandvig) II, 395 fg.

Litteratur vedrørende Byretterne og Byprivilegierne i Almindelighed: Kofod Ancher, Lovhistorie II, 318–405, samt Fortale d 2 flg. (Saml. Skr. II, 621–746). — Schlegel, Retssædvaner 114–64, jfr. Kolderup-Rosenvinge i Maanedsskr. f. Litt. IV, 225–30. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 35–36, 39 og 45–53, og Danske Gaardsretter og Stadsretter, Indledning XVI–LVL — Larsen, Saml. Skr. I–1, 64–69, 213–22, 275–76, 279–80, 288–91, 328. — Stemann, Rets-historie 36–45. — Aschehoug, Statsforfatning 124–25, 246, 458–59, 469 (om den lovgivende Myndighed i Købstædernes Anliggender). — Maurer, Retskilder 127–35. — Hertzberg, Retskilder 51, 53, 70–73, 80–81. — Hegel, Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter I, 156 flg. — v. Amira, Recht 105–06. — Matzen, Retskilder, 11 flg., 102–52. — Mackeprang, Dansk Købstadstyrelse 7–11, 24–30 (almindelig Udsigt over Købstadlov-givningen), 57–58, 105 flg. (om Bursprog m. v.) — Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog, 129–30 (Overførelse af Privilegier fra een By til en anden). — Samme i D. R. H. I, 798–99 (om Byrettens Tilblivelse i ældre Tid). — Erslev i D. R. H. II, 85, 617–20 (om den middelalderlige Købstadlovgivning i Almindelighed).

De sonderjydske Byretter: Falck, Handbuch des Schleswig-Holst. Privatrechts I, 375–84, 390–91. — Kr. Paulsen, Beitrag zur Geschichte der süd-jütischen Stadtrechte (Staatsbürg. Mag. V, 54 flg., Saml. Skr. II, 89 flg.). — Thorsen i Indledningen til Ud-gaven af de med Jydske Lov beslægtede Stadsretter (se ovenfor). — Stemann, Geschichte des öff. u. Privatrechts des Herz. Schleswig I, 63 flg., 199–202. — Slesvig Byret: Forchhammer, Ge-schichte des Schleswiger Stadtrechts (Staatsbürg. Mag. III, 527–65). — Sarauw i Neues staatsbürg. Mag. VII, 52–70 og IX, 459–60. — Dahlmann, Geschichte v. Dänemark III, 10. — Juell i Slesvigske Provinsial-Efterretninger I, 255 flg., II, 455 flg., III, 380 flg. — Nitzsch i Jahrb. f. d. Landeskunde d. Herzogth. Schleswig, Holstein u. Lauen-burg V, 291. — A. D. Jørgensen i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1868, 180–81 (ogsaa med Ændringer i Bidrag til Nordens Historie 50–52). — Brücka i Hist. Tidsskr. IV–2, 843. — Sach, Geschichte der Stadt Schleswig 1875, 102–18, 135 flg., 276. — P. Hasse, Das Schles-wiger Stadtrecht 1880, jfr. V. A. Secher i Hist. Tidsskr. V–2, 196 flg. — A. D. Jørgensen, Slesvigs gamle Stadsret (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1880, 1 flg., Hist. Afh. II, 170 flg.). — Pappenheim, Die altdänischen Schutzgilden 7, jfr. Hasse i Z. f. R. 1888, 220–21. — Lehmann, Der Königsfriede der Nordgermanen 149 flg. — Kiesselbach i Zeitschr. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVII, 156 flg. (Byrettens § 30). — Daenell sammesteds XXXVIII, 409 flg. (By-rettens § 30). — Flensborg Byret: Falck i Staatsbürg. Mag. IV, 702–10 og IX, 236–39. — Kr. Paulsen, Bemerkungen über das Flensburger und Apenrader Stadtrecht (Falck's Archiv f. Gesch. d. Herz. Schlesw., Holst. u. Lauenb. V, 129–41. Saml. Skr. II, 241–56). — Hasse, Das Schleswiger Stadtrecht 27 flg., jfr. Secher l. c. 199–200. — Aabenraa Byret: Falck, Bemerkungen über die Statute der Stadt Apenrade (Archiv f. Gesch. d. Herz. Schlesw., Holst. u. Lauenb. IV, 554 flg.) — Kr. Paulsen i nysnævnte Afhandling. — Haderslev Byret: Kolderup-Rosenvinge, Nach-richten von einer Handschrift des Haderslebener Stadtrecht (Staatsbürg. Mag. VIII, 741–52). — Falck, Bemerkungen betreffend das Alter des Haderslebener Stadtrechts (Archiv f. Gesch. d. Herz. Schlesw.,

Holst. u. Lauenb. IV, 687 flg.). — *Sach*, Der Ursprung der Stadt Hadersleben 1892. — *Tønder*: *L. Andresen*, Acta Tunderensia (Zeitschr. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVIII, 355 flg., XXXIX, 174–232). — *Ribe Byret*: *Kr. Paulsen* i Staatsbürg. Mag. V, 95 (Saml. Skr. II, 133). — *P. Hasse*, Die Quellen des Ripener Stadtrechts 1883, jfr. *V. A. Secher* i Hist. Tidsskr. V–4, 480 flg. og *Pappenheim* i Krit. Vierteljahrsschr. XXVI, 579 flg. — *Frensdorff*, Das Stadtrecht von Ripen in seinem Verhältniss zu dem von Lübeck (Hansische Geschichtsblätter 1883, 89 flg.). — *V. A. Secher*, Den saakaldte Erik Klippings almindelige Byret (Universitets-Jubilæets danske Samfunds Blandinger I, 138 flg.).

Angaaende de øvrige Byretter og Byprivilegier findes ingen monografiske Undersøgelser; med Hensyn til dem maa derfor henvises til de almindelige Fremstillinger af Retskildernes Historie og til Indledningerne til de ovennævnte Udgaver, jfr. navnlig *Kolderup-Rosenvinge*, Gaardsretter og Stadsretter og *Schlyters* Udgave af Skaanske Birkeret. Angaaende Dronning Margretes almindelige Byret kan endnu jævnføres *Erslev*, Dronning Margrethe 344–45 og *W. Christensen*, Unionskongerne og Hansestæderne 149–50 Note. I sidstnævnte Skrift findes ogsaa en Række andre Oplysninger om Privilegier fra Kristoffer af Bayerns og Kristiern I's Tid, se saaledes 148 flg. og 425 flg.

2. *Birkeretten*. Erik Klippings Landbirkeret er trykt i *Kofod Ancher*, Accessio jurium quorundam Daniæ municipalium 209 flg. (i Lovhistorien II), Birkeretten af 1623 i *Secher*, Forordninger, Recesser m. v. IV. Jfr. *Kofod Ancher*, Lovhistorie II, 358 flg. (Saml. Skr. II, 681 flg.). — *Schlegel*, Retssædvaner 164–76. — *Kolderup-Rosenvinge*, Retshistorie I, 53. — *Larsen*, Saml. Skr. I–1, 291. — *Matzen*, Retskilder 152–55.

3. *Modbøger* m. v. Den ældre Skanor-Lov er trykt i *Schlyter*, Sveriges gamla lagar IX, 494–96. Modbogen er trykt sammesteds 462 flg. efter den Redaktion, der bærer Erik af Pommerns og Margretes Navn, paa Dansk med Benyttelse af hele Haandskriftsmaterialet, paa Plattysk efter et enkelt Haandskrift. De senere danske Redaktioner er ikke udgivne, hvorimod en Række af de plattyske er offentliggjorte af *Schäfer* i Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen 1887 (Hansische Geschichtsquellen IV), 82–98. Et Par andre plattyske Redaktioner er meddelte i *W. Stein*, Zwei Moten König Christians I von Dänemark (Hansische Geschichtsblätter 1897, 229–38), jfr. *W. Christensen*, Unionskongerne og Hansestæderne 380 Note. Artiklerne for Markedet i Malmö findes hos *Schlyter*, l. c. 485 flg. *Schlyters* Tekst af saavel Skanor-Loven som Modbogen og Artiklerne er optrykt og ledsaget af dansk Oversættelse og Anmærkninger af *Mourier* i Tidsskrift for Fiskeri II, 1887, 21–49. Den ene af Modbøgerne for Dragor er trykt hos *D. Schäfer*, Eine Mote von Dragör vom Jahre 1470 (Hansische Geschichtsblätter 1888, 173–80) og heretter hos *Chr. Nicolaisen*, Amagers Historie I, 133–39. — Jfr. angaaende de nævnte Love navnlig *Schlyters* og *Schäfers* Udgaver.

§ 13.

Soretter.

I Byretterne fra det 13. og Begyndelsen af det 14. Aarhundrede, navnlig de sønderjydske Byretter, findes enkelte spredte Bestemmelser af soretligt Indhold, men disse fik ingen blivende Betyd-

ning, idet de efterhaanden fortrængtes af den i Nord- og Østerso-landene udviklede fælles-evropæiske Søret. Denne Søret synes oprindeligt at være fremkommet indenfor de Gilder eller Hanser, som Købmænd og Skippere oprettede paa fremmede Handelspladser, og hvorigennem de bl. a. øvede Jurisdiktion i deres indbyrdes Stridigheder, og den havde saaledes til at begynde med en autonom og partikulærretlig Karakter. Var vedkommende Gilde imidlertid toneangivende paa Stedet, idet dets Medlemmer havde en væsentlig Andel i Trafikken dér, blev dets Ret let reciperet af andre Købmænd og Skippere, som besøgte samme Plads, og som maaske endog blev underkastede Gildedomstolens Jurisdiktion, og baade ad denne Vej og ved at optages i de Byers Lovgivning, hvor Gildernes Medlemmer var hjemmehørende, kunde den efterhaanden opnaa en vid Udbredelse. I det 14., 15. og 16. Aarhundrede havde man desuden i Hansedagenes Beslutninger, de saakaldte Hanserecesser, et Middel til Udvikling af en international Søret, idet de paa denne Maade fastslaade Retsnormer ikke blot i Kraft af deres Udspring havde en vidtstrakt territorial Gyldighed, men ogsaa Evne til at trænge igennem paa Steder, der ikke henhørte under Hanseforbundet, men var undergivne den mægtige Indflydelse, som udgik derfra.

I hvilket Omfang udenlandsk Søret er blevet reciperet i Danmark i den senere Middelalder, lader sig nu ikke mere nøjagtigt oplyse, men i hvert Fald een meget bekendt fremmed Soretssamling, nemlig den saakaldte visbyske Søret, tør dog med Sikkerhed antages at have øvet Indflydelse ogsaa her i Landet. Den nævnte Samling har vistnok trods sit Navn intet med Visby at gøre. Grundlaget for den er en paa Plattysk affattet *waterrecht*, der atter er opstaaet ved Forening af forskellige Bestanddele, nemlig en fra Holland stammende *ordinancie* og en Oversættelse af den i Byen Damme gældende flamske Redaktion af den vestfranske Soretsamling *roles d'Oléron*. Nogle antager, at *waterrecht* er tilblevet ved hanseatisk Foranstaltning i Aaret 1407, i hvilket Aar Ordinansen skal være blevet udarbejdet i Amsterdam og bagefter forenet med den flamske Bestanddel, men denne Antagelse støtter sig kun til meget svage Grunde, og der er ogsaa andre, der henhører *waterrecht* til det 14. Aarhundrede og gør Byen Stavern til Ordinansens Hjemsted. *Waterrecht* trængte efterhaanden igennem i næsten alle Søstæder ved Nordsøen og Østersøen og maa ogsaa tidligt have faaet Betydning her i Landet, idet den allerede inden Aar 1500 oversattes paa Dansk. 1505 udgav Gotfred af Gemen en plattysk Redaktion af den, men efter et Haandskrift, i hvilket *waterrecht* tilfældigt var sammenhæftet med en Række søretlige Bestemmelser, hentede fra den lybske Ret. Det er denne udvidede Kompilation, som gaar under Navnet den visbyske Søret, hvilket Navn hidrører fra en i Slutningen af Bogen tilføjet Be-

mærkning om, at dette var »den gotlandske *waterrecht*, som samtlige Købmænd og Skipperne havde forordnet og fastsat i Visby«. Hvorfra denne Bemærkning er taget, vides ikke — den fandtes ikke i det Haandskrift, hvorefter Gemen trykte Bogen —, men den er sikkert under alle Omstændigheder urigtig. Af Samtiden blev den imidlertid antaget for sand, og under Navnet den visbyske Soret vandt Gemens Kompilation snart almindelig Udbredelse i de Lande, hvor man tidligere havde benyttet *waterrecht*. Inden længe blev den ogsaa oversat paa Hollandsk, dog med Rettelser efter den oprindelige *waterrecht* og en Række Tilføjelser, og denne hollandske Tekst oversattes atter paa en Række Sprog, deriblandt Plattysk og Dansk. Paa Dansk foreligger endog flere saadanne Bearbejdelser, der indbyrdes afviger ret stærkt fra hinanden, men kun en enkelt af dem, som blev trykt 1545, kan antages i større Udstrækning at være benyttet i Praksis.

Foruden den visbyske Soret forekommer i Lovhaandskrifter fra det 16. Aarhundrede en paa Dansk affattet Soretssamling, som fører Navnet »Danmarks Waterret«, men kun er en Gengivelse af det soretlige Afsnit i den svenske Stadselag, dog med enkelte Udeladelser og Tilføjelser. At den, som man tidligere har antaget, skulde være udstedt som Lov for Danmark af Kong Hans, er ganske usandsynligt, men dens Forekomst i en Række Haandskrifter vidner om, at den har haft en vis Udbredelse, og den tør vel derfor formodes lejlighedsvis at have været benyttet i Praksis.

En fra de sædvanlige Lovgivningsmyndigheder udgaaet almindelig Solov fik Danmark først i Frederik II's Soret af 9. Maj 1561. Om Udarbejdelsen af denne betydningsfulde Lov vides, at den er sket under Medvirkning af en Kommission, bestaaende af Udsendinge fra forskellige Søkobstæder med Statholderen i København, Mogens Gyldenstjerne, som Formand. Sit Indhold har den for Størstedelen hentet fra fremmed Ret, dels fra den visbyske Soret i den 1545 trykte danske Oversættelse, dels — og i nok saa høj Grad — fra lybske og andre hanseatiske samt nederlandske Love. Desuden maa den antages at have øst af Praksis, der vel, som ovenfor udviklet, var stærkt paavirket af fremmed Ret, men dog ogsaa kan have frembudt enkelte partikulære Retsdannelser. De fremmede Forbilleder er i det hele meget selvstændigt bearbejdede. Endnu i det 16. Aarhundrede blev Frederik II's Soret gentagne Gange oversat paa Plattysk, og den var ogsaa ifølge Fortalen bestemt til at gælde i den kongelige Del af Hertugdømmerne. For Husum stadfæstedes senere (vistnok 1582) den visbyske Soret.

Litteratur: Foruden Udgaverne af 1505 og 1545, der er optrykte i Danske Mag. V, 225—49, og Nye danske Mag. I, 257—85, foreligger der fra det 16., 17. og 18. Aarhundrede en Mangfoldighed af Udgaver af den visbyske Soret, navnlig paa Hollandsk og Plattysk, men

ogsaa paa forskellige andre Sprog, jfr. Schlyters nedenfor nævnte Skrift S. XCIV. I nyere Tid er den udgivet af Pardessus, Collection de lois maritimes I, 425—524, og bedre af Schlyter i Sveriges gamla lagar VIII, 183 flg. Man finder her ikke blot den ældre plattyske, den hollandske og den derefter oversatte yngre plattyske Tekst, men ogsaa de danske Oversættelser af *waterrecht* og den visbyske Soret samt Kilderne til sidstnævnte. Med Schlyters Udgave maa nu jævnføres A. Telting, Die altniederländischen Seerechte 1907. Den fra Svensk oversatte danske Kompilation er trykt i Nye danske Mag. VI, 94—108 (ogsaa særskilt under Titel: En dansk Soret fra det 16. Aarh.). En hos Krag og Stephanus, Kong Christian den Tredies Historie (ved Sandvig) II, 433—55, trykt Soret, der dér henføres til Kristian III og siges at være givet 1551, er i Virkeligheden kun en af de danske Oversættelser af Visby Soret. Frederik II's Soret er udgivet af Secher i Forordninger, Recesser m. v. 1558—1660 I, 109 flg., hvor de ældre danske og plattyske Udgaver er anførte.

R. Wagner, Handbuch des Seerechts I, 33 flg. — Th. Kiesselbach, Grundlage und Bestandteile des ältesten hamburgischen Schiffrechts (Hansische Geschichtsblätter 1900, 47—93), jfr. W. Stein i Hansische Geschichtsblätter 1908, 409 flg., og 1910, 644 flg., og A. Kiesselbach i Vierteljahrsschr. f. Social- u. Wirtschaftsgesch. 1910, 268 flg., og 1911, 572 flg. — Th. Kiesselbach, Der Ursprung der rôles d'Oléron und des Seerechts von Damme (Hans. Geschichtsbl. 1906, 1 flg.). — Schlyter i Indledningen til Udgaven af den visbyske Soret (S. LXXXII handles om de forskellige danske Tekster). — R. Wagner, Zur Geschichte des Wisby'schen Seerechts (Zeitschr. f. d. gesammte Handelsrecht 27 Bd., 393—416). — J. Kreüger, Bidrag till upplysning om Wisbys sjörättsliga förhållanden under medeltiden 1883. — A. Telting, Die altniederländischen Seerechte, jfr. W. Stein i Hansische Geschichtsblätter 1908, 252 flg. — Schlegel, Retssædvaner 177—222, jfr. Kolderup-Rosenvinge i Maanedsskr. for Litt. IV, 363—77. — Kolderup-Rosenvinge i Nye danske Mag. VI, 94 flg. — Samme, Retshistorie I, 54—55. — Larsen, Saml. Skr. I—1, 293—95. — Stemann, Retshistorie 49—51. — Maurer, Retskilder 138—39. — Hertzberg, Retskilder 74. — Secher i Udgaven af Frederik II's Soret. — Matzen, Retskilder 155—61. — Falc, Handbuch des schlesw.-holst. Privatrechts I, 434—37.

§ 14.

Gilde- og Lavsskraaer.

Ved Gildeskraaer forstaas de Vedtægter, i hvilke Gildebrødrenes gensidige Forpligtelser saavel som Retsvirkningerne af Brud paa disse var fastsatte. Oprindeligt maa Kundskaben om de herhen hørende Regler være forplantet gennem mundtlig Overlevering, men senest i det 13. Aarhundrede begyndte man at nedskrive dem. De ældste skrevne Vedtægter, som er bevarede, er Skraaerne for Knudsgilderne i Flensborg og Odense. De kendes nu kun i danske Affattelser, der dog uden Tvivl er Gengivelser af latinske Originaler. Ingen af dem er dateret, men af deres Indhold kan sluttes, at de stammer fra Tiden for de nedenfor nævnte Gildeskraaer af 1256. Skraaen for Odense plejer man af særlige Grunde

at henføre til Erik Plovpennings Tid, og Flensborg Skraaen anses for endnu ældre og sættes ofte til c. 1200. I hvert Fald en enkelt Bestemmelse i den synes dog først at have faaet sin nuværende Form efter 1284. Trods væsentlig Overensstemmelse i Henseende til Indhold maa de antages at være nedskrevne uafhængigt af hinanden.

Af et Brudstykke af en Gildeskraa fra 1231 ses det, at der i dette Aar i Ringsted er blevet afholdt et Møde af Oldermænd fra forskellige Knudsgilder, og at man ved denne Lejlighed har foretaget en fælles Redaktion af Vedtægterne. Denne Redaktion er imidlertid ikke bevaret, og det vides derfor heller ikke, hvorledes den har forholdt sig til de to ovennævnte Skraaer. Senere, i Aaret 1256, afholdtes der i Skanør et Møde af Oldermændene for 18 Knudsgilder, og her vedtoges en i Hovedtrækkene enslydende latinsk Redaktion af disse Gilders Statuter, som foruden i et Brudstykke er kendt gennem to Gildeskraaer fra Malmø og Storehedinge samt en 1266 (?) med Skanorredaktionen som Forbillede affattet Skraa for Eriksgildet i Kallehave. I sidste Halvdel af det 13. Aarhundrede synes der dernæst i Skanør at være blevet afholdt regelmæssige Generalsynoder af Oldermændene i Knudsgilderne, og rimeligvis som Resultat af Forhandlingerne paa en af disse Synoder fremgik en ny, ligeledes latinsk Redaktion af Vedtægterne, der foreligger i en Gildeskraa fra Malmø fra ca. 1300, hvilken i Løbet af det følgende Aarhundrede omplantedes paa Dansk. Ogsaa Knudsgildet i Odense har haft en Skraa hørende til denne Redaktion.

De nævnte Skraaer, der alle angaar de egentlige gamle Værnegilder, frembyder en ikke ringe retshistorisk Interesse, fordi de bidrager til at kaste Lys over den ældre Rets Bevissystem og Straffesystem. Af mindre Betydning i denne Henseende er Gildeskraaerne fra Slutningen af Middelalderen, da Gilderne mere og mere blev Foreninger med religiøse, selskabelige eller faglige Formaal. Af saadanne Gildeskraaer haves et stort Antal, dels for de almindelige Gilder, der nærmest var at betragte som Værnegildernes Aflosere, dels for de specielle Sammenslutninger af Gejstlige, Købmænd eller Haandværkere. Skraaerne for Haandværker-gilderne eller, som de sædvanligt kaldes, Lavene, af hvilke de ældste kendte stammer fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, og til Dels ogsaa Skraaerne for Købmandsgilderne er dog af Interesse for Kundskaben om Næringsrettens Udvikling. Efter Reformationen sygnede Gildevæsenet for Storstedelen hen, og kun Lavene spillede ogsaa i senere Tid en Rolle. For dem haves fra det 16. og 17. Aarhundrede en Mængde Skraaer.

Gilde- og Lavsskraaer var oprindeligt rent autonome Vedtægter, men da de paagældende Sammenslutninger i den senere Del af Middelalderen (navnlig siden det 15. Aarhundrede) i Køb-

stæderne stilledes under Kontrol af Borgmestre og Raad, blev det Reglen, at disse Myndigheder, hvis de ikke ligefrem udstedte Skraaerne, i hvert Fald stadfæstede dem eller paa anden Maade samtykkede i dem. En sjælden Gang blev de ogsaa stadfæstede af Kongen. Det anførte gælder dog ikke om Gejstlighedens Gilder, hvis Vedtægter derimod ofte fik biskoppelig Stadfæstelse.

Litteratur: Skraaerne fra Tiden før Reformationen er nu samlede i C. Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I—II 1895—1904, hvor ogsaa Oplysninger findes om de forskellige ældre Udgaver. De københavnske Lavsskraaer fra Tiden mellem 1536 og 1660 er trykte i O. Nielsen, Københavns Diplomatarium II. og III.

Kofod Ancher, Om gamle danske Gilder 1780 (Saml. Skr. III, 133 fig.). — J. Bircherod, En Samling om gamle Gilder og Gilde-skraaer i Odense (Suhms Saml. I, 1 fig.). — Schlegel, Retssædvaner 222—41. — Kolderup-Rosenvinge, Retshistorie I, 36 og 54. — Wilda, Das Gildenwesen im Mittelalter 1831, 86 fig. — Thorsen, De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter 71—72. — F. Wedel, Gilder og Laug i Flensborg 1873 (navnlig 11 fig.). — Hasse, Das Schleswiger Stadtrecht 80 fig. — Pappenheim, Die altdänischen Schutzgilden 1885, 139 fig. — Hegel, Städte und Gilden I, 123 fig., 206 fig. — Matzen, Off. Ret I, 84 fig. — Steenstrup, Fra hvilken Tid ere vore ældste Laug (Hist. Tidsskr. V—6, 479 fig.). — C. Nyrop i hans ovennævnte Udgave af Skraaerne.

§ 15.

Landsbyvedtægter.

I Landskabslovene opstilles en Række Forskrifter vedrørende Jordfællesskabet samt forskellige dertil knyttede Straffebestemmelser. Ved Siden heraf forudsættes det dog, i hvert Fald i J. L., at det nævnte Forhold kunde blive Genstand for Aftaler mellem den enkelte Landsbys Beboere, men hvilken Myndighed der tilkom disse til at ordne det efter eget Forgødtbefindende, og saaledes at Ordningen blev bindende for alle, oplyses ikke. I Vedtægterne for Fyn af 1492 og 1547 (S. 41), hvis Regler senere optoges i Kristian III's Recesser, bestemtes det derimod, at hvad Vide, Almuen lagde i nogen By om Hegn og Gærde og anden Byens Nytte og Tarv, maatte een Grande eller to ikke kuldkaste, og hvis nogen ikke vilde overholde den, maatte Granderne pante ham for hans Ulydighed. Hermed var det udtrykkeligt slaaet fast, at Vedtægterne ikke var private Aftaler, som kun bandt Kontrahenterne, men Love, der, naar de var tilblevne paa

foreskreven Maade, gjaldt for alle Landsbyens Beboere. Medens de oprindeligt ikke var skriftligt affattede, men maaske fornyedes en Gang om Aaret, begyndte man siden det 16. Aarhundrede at nedskrive dem. Hvad der er bevaret af skrevne Vedtægter fra denne Tid, er dog endnu meget lidt. Flertallet af dem stammer først fra sidste Halvdel af det 17. og fra det 18. Aarhundrede, og adskillige Landsbyer naaede maaske overhovedet ikke at faa nogen skreven Vedtægt. Ogsaa Vedtægterne fra senere Tid afspejler dog for en stor Del ældre Forhold, og de vil derfor alle blive behandlede under eet paa dette Sted.

Landsbyvedtægterne kaldtes ofte Vider eller Videbreve, idet man paa selve Loven overførte Navnet paa den Bøde (*vitæ*), som ramte Overtræderne af den. Ved Siden heraf forekommer ogsaa forskellige andre Benævnelser, særlig hyppigt Bylov og i Jylland Grandebrev. Vedtægtens Omraade faldt i Reglen sammen med den enkelte Landsby, men kunde dog ogsaa omfatte flere Byer eller et Sogn eller endelig være afgrænset paa anden Maade. Den vedtoges paa Gadestævne eller Grandestævne, hvilken Vedtagelse ofte bekræftedes paa Tinge, hvor Vedtægten i hvert Fald blev læst. Undertiden anvendtes den Form, at Beboerne paa Tinge søgtes til at vedtage eller underskrive den. I senere Tid indhentedes næsten altid Herskabets Samtykke, selv om Vedtægten ikke skulde omfatte Hovedgaardsjord, og en Gang imellem var det endog Herskabet, der selv tog Initiativet til Nedskrivningen. Paa Krongodset traadte Øvrigheden i Herskabets Sted, men ellers haves der kun faa Spor af, at det offentlige har blandet sig i Affattelsen af Vedtægterne. Hvad Indholdet angaar, drejer det sig i første Linie om Landsbyens Forfatning (Oldermanden og de andre kommunale Embedsmænd, Gadestævnet m. v.) og om de mangeartede Forhold, som fremkaldtes af Jordfællesskabet, særlig om Fredningen af Markerne, men ved Siden heraf forekommer ofte, navnlig i de yngre Vedtægter, almindelige Politiforskrifter, og endelig er der ikke faa Vedtægter, der tillige fremtræder som Gildeskraaer. Skønt Værnegildernes egentlige Hjemstavn var Købstæderne, havde dog ogsaa mange Landsbyer i Middelalderen haft Gilder, til Dels

dog maaske af en anden Oprindelse, og der er fra enkelte af disse bevaret selvstændige Gildeskraaer af samme Art som de tidligere (S. 135) omtalte. Efter Reformationen var det i det væsentlige kun de til Gilderne knyttede selskabelige Sammenkomster, som vedblev at florere, og det er ogsaa med dem, at Landsbyvedtægterne fortrinsvis beskæftiger sig, idet de opstiller en ofte udførlig »Gildeskik«. Dog forekommer lejlighedsvis ogsaa andre Bestemmelser, som aabenbart stammer fra en ældre Tids Gildeskraaer, f. Eks. om gensidig Hjælp og Understøttelse, om Pligt til at deltage i hinandens Begravelse o. lign. Da Lovgivningen siden Kristian IV's Tid (1618) begyndte at bekæmpe Sammenskudsgilderne paa Landet, forsvandt Gildeskikken efterhaanden fra Vedtægterne, vist særlig fra saadanne, paa hvis Affattelse Herskab eller Øvrighed øvede overvejende Indflydelse.

Ogsaa med Hensyn til Købstædernes Bymarker affattedes der Vedtægter.

Litteratur: Landsbyvedtægterne bliver nu udgivne i P. Bjerger og Th. Soegaard, Danske Vider og Vedtægter 1904 fig. (foreløbig 2 Bind omfattende Øerne og Norrejylland). Angaaende Vedtægter fra Sønderjylland kan jævnføres Stemann, Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebzehnten Jahrhundert 1855 (se særlig S. 44—45). Se i øvrigt Matzen, Den danske Panterets Historie 1869, 91 fig., Georg Hanssen, Agrarhist. Abhandlungen II, 1884, 84 fig., Haff, Die dänischen Gemeinderechte 1909, I, 205, II, 79 fig.

§ 16.

Sædvane og Praxis.

Ved Siden af Lovgivningen var i ældre Tid ogsaa Sædvane og Praxis af den største Betydning for Retsudviklingen. Hvad Sædvanen angaar, var der navnlig to Veje, ad hvilke den gjorde sig gældende. Undertiden, særlig indenfor Privatretten, var Grundlaget for den at søge i Aftaler, der, naar de blev tilstrækkeligt almindelige, fremkaldte den Anskuelse, at Indholdet af dem gjaldt ogsaa, hvor det ikke var aftalt. I andre Tilfælde, særlig indenfor den offentlige Ret, var Udgangspunktet for Sædvanen derimod en Usurpation, som frivilligt eller nødtvungent blev taalt, indtil tilsidst ingen mere kunde huske, at Forholdet havde været anderledes. De ad disse Veje udviklede Regler blev ved given Lejlighed aner-

kendte af Domstolene — hvis Forholdet da overhovedet hørte ind under disse —, og først derved fik de vel i mange Tilfælde den Fasthed, som gjorde dem til virkelige Retsregler. Overhovedet sondrede man ikke i ældre Tid skarpt mellem de forskellige Arter af Retskilder, navnlig heller ikke mellem Lov og Sædvane, hvortil det maatte bidrage, at mange Retsætninger, der i Virkeligheden hvilede paa Lov, kun var overleverede ad sædvanemæssig Vej, idet Kundskaben om den paagældende Lovgivningsakt i Tidens Løb var gaaet tabt.

At en Mangfoldighed af Retsregler skyldte Retspraksis deres Opstaaen, er allerede omtalt paa et tidligere Sted. I ulovbestemte Tilfælde »fandt« Domstolene ny Ret, snart, som foran nævnt, under Paaberaabelse af en Sædvane, snart ud fra Lovgivningens Grundsætninger eller den herskende Retsopfattelse. Særlig udøvedes denne retsudfyldende Virksomhed af de Domstole, der tillige var Indehavere af Lovgivningsmyndigheden eller dog beklædtes af de samme Personer, hvem denne var betroet. Saaledes var Forholdet i ældre Tid med Landstingene og i senere Tid med Kongens Retterting, hvor Domsmagten bortset fra visse Sager udøvedes af Kongen i Forbindelse med Rigsraadet. At navnlig Rettertinget følte sig meget frit stillet, saa at det endog lejlighedsvis gik imod Loven, er der fra det 16. og 17. Aarhundrede mange Vidnesbyrd om. Selv om Strafferetsplejen gælder dette i videste Omfang, idet man baade erklærede Handlinger for strafbare, for hvilke Lovgivningen ikke havde fastsat nogen Straf, og uden Hjemmel skærpede den Straf, som var foreskrevet. Af særlig Betydning blev Rettertingets Praksis dernæst, fordi den bidrog til at skabe Retsenhed indenfor hele Riget. Mange Retssætninger, som oprindeligt kun havde Hjemmel i en enkelt af Landskabslovene eller i et enkelt Lands Sædvane eller Praksis blev gennem Rettertingets Afgørelser forvandlede til Rigsret, i hvilken Henseende særlig maa erindres, hvad der tidligere (S. 39) er bemærket om J. L.

Vidnesbyrd om den Vægt, man tillagde Præjudikater, foreligger i en Række i Haandskrift bevarede Samlinger af saadanne, hvilke maa antages at være tilvejebragte af forskel-

lige Privatpersoner til Efterretning for dem selv. De indeholder for Størstedelen Rettertingsdomme, men dog lejlighedsvis ogsaa Domme af Landstingene. Fremdeles kan i denne Forbindelse nævnes en Samling Præjudikater og andetsteds fra hentede Retsregler, der, fordi den opnaaede at blive trykt, fik en temmelig vid Udbredelse. Den anføres i Retsbrugen som »Rigens Ret«, medens den i Haandskrifterne optræder under forskellige Navne. Den er ligesom de ovennævnte Dombøger utvivlsomt et Privatarbejde, hvormed det stemmer, at de forskellige Haandskrifter afviger ret stærkt fra hinanden. I flere af Bestemmelserne henvises der udtrykkeligt til Rettertingsdomme, men overalt sker det ikke, og man kan derfor ikke med Sikkerhed gaa ud fra, at Samlingen paa den Tid, den optegnedes, kun indeholdt Rigsret. Det pompøse Navn »Rigens Ret« synes at stamme fra fire Artikler, der indeholder en dansk Gengivelse af nogle Vidnesbyrd, som blev afgivne af forskellige Personer under Processen mellem Erik af Pommern og de holstenske Grever (1424) og endnu er bevarede i deres oprindelige latinske Form. Ved den nævnte Lejlighed gjaldt det at oplyse, hvad der var dansk i Modsætning til tysk Ret, og Vidnerne paaberaabte sig derfor stadigt *leges municipales regni Daciae, leges dicti regni* o. s. fr. Det er disse Udtryk, som i den danske Oversættelse er gengivne med Ordene: »Det er og Rigens Ret i Danmark« eller lign., og som derigennem har givet hele Samlingen Navn. Som det her bemærkede viser, gaar i hvert Fald en Del af den tilbage til Begyndelsen af det 15. Aarhundrede. Dette gælder foruden om de fra Processen i 1424 stammende Regler ogsaa om en i Samlingen optagen Dom, der vistnok maa være afsagt i Aarene 1423—25, medens Dronning Filippa forte Regeringen. Paa den anden Side findes der ogsaa en Dom fra 1512.

Litteratur: De trykte Udgaver af Rettertingsdomme er anførte ovenfor S. 10. Hvad der i øvrigt findes af trykte Domme fra ældre Tid er spredt i en Mængde forskellige Værker. Mange Uddrag af Tingbøger findes saaledes i de forskellige lokalhistoriske Fremstillinger og Tidsskrifter. Særlig for Sønderjyllands Vedkommende kan nævnes *Stemann*, *Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebzehnten Jahrhundert* 1855. — *Rigens Ret* er udgivet af *Kolderup-Rosen-*

vinge i Danske Mag. III—1, 177—221. En Del af Bestemmelserne blev allerede trykte i de to ældste Udgaver af E. sj. Lov (af 1505 og 1576). Jfr. i øvrigt ved nærværende Paragraf Schlegel, Retssædvaner 257—64. — Larsen, Saml. Skr. I—1, 281—83. — Ste mann, Retshistorie 46 flg. — Matzen, Retskilder 63 flg. og 278 flg.

§ 17.

Fremmed Rets Indflydelse paa dansk Ret.

I. I det foregaaende er der lejlighedsvis gjort nogle Bemærkninger om den Betydning, fremmed Ret har haft som Kilde til ældre danske Love. Her skal som Afslutning paa Fremstillingen af Retskildernes Historie gives en samlet Oversigt over dens Indflydelse paa dansk Rets Udvikling i Tiden før 1660.

Det fremmede Retssystem, med hvilket Danmark i Middelalderen kom i den intimeste Berøring, og hvis Indflydelse derfor blev størst, var den kanoniske Ret. Det er allerede tidligere omtalt, at det var den, som dannede Grundlaget for hele den indre kirkelige Ordning, men hertil indskrænkede dens Betydning sig ingenlunde. En Mængde Livsforhold, som i Nutiden falder helt eller delvis udenfor den kirkelige Lovgivnings Ramme, var i Middelalderen den kanoniske Ret underkastede og fandt i Tilfælde af Strid deres Afgørelse ved de gejstlige Domstole. Paa denne Maade blev f. Eks. alle Spørgsmaal vedrørende Betingelserne for Ægteskabs Indgaaelse og Opløsning eller vedrørende Ægtefællernes indbyrdes Forpligtelser undtagne den nationale Rets Herredømme. Kun med Hensyn til Ægteskabets formueretlige Virkninger vedblev denne at være normgivende. Men ogsaa ad andre Veje gjorde Kirkens Indflydelse sig gældende. For det første søgte den paa alle Omraader, ogsaa der, hvor den ingen selvstændig Jurisdiktion havde, at faa Retten bragt i Overensstemmelse med dens egen Opfattelse af de sædelige Pligter eller med dens egne materielle Interesser. Saaledes blev Kirkens Forbud mod at tage Renter bestemmende for Ordningen af Realkrediten, idet det dannede en Hindring for, at et egentligt Underpant i fast Ejendom kunde opstaa. Læren om Skærsilden og om Muligheden af ved Sjælemesser at afkorte

Opholdet i den fik Betydning for Anerkendelsen af Testamentsarveretten. Jærnbyrd faldt bort, da Kirken tog bestemt Afstand derfra og forbød Gejstligheden at medvirke ved dens Iværksættelse. Under Kirkens Indflydelse afskaffedes Trældommen, og den ældre Tids strengere Strafferet mildnedes efterhaanden. Den vide Udstrækning, som den kanoniske Ret gav det strafbares Omraade, fik Betydning for den verdslige Strafferet, idet Kirken forlangte af Statsmyndighederne, at de skulde forfølge og straffe dem, som ikke efter at være exkommunicerede gjorde Bod og paany søgte Optagelse i Kirken. Derimod lykkedes det ikke denne at faa Beviset ved Partsed med Mededsmænd afskaffet, skønt det i et Pavebrev til Anders Sunesen fra 1218 betegnes som en *pestis contraria omni juri*. Men ogsaa der, hvor Kirken ikke stillede bestemte Krav til Indholdet af den verdslige Lovgivning, fik den kanoniske Ret stor Betydning som Forbillede for denne. Idet den nemlig opstillede et fuldstændigt System af strafferetlige, processuelle og til Dels ogsaa privatretlige Regler, som daglig praktiseredes ved de gejstlige Domstole og i mange Henseender var den nationale Ret overlegen, maatte Fristelsen til Efterligning nødvendigvis blive stor. Paa denne Maade modtog navnlig Processen en Række nye Impulser. Hvilken Betydning man end vil tillægge Vidnebeviset i den ældre Ret, er det i hvert Fald sikkert, at det paa Landskabslovenes Tid ikke i Almindelighed udelukkede Sagsøgte fra Adgang til at give Lov (?: aflægge Ed med Mededsmænd). Naar der efterhaanden skete en Forandring heri, skyldtes det sikkert for en væsentlig Del den kanoniske Ret, efter hvilken Vidnebeviset var Hovedbevismidlet. Fremdeles kan nævnes, at baade Appelinstittet og Forfølgningen med Kongebreve (Paamindelsesbreve) til Dels er dannede efter kirkeligt Mønster. Og endelig er det fra den kanoniske Ret, at Skriftlighedsprincippet og de første Tilløb til en Inkvisionsproces hidrører. Dog er Torturen kommet til os fra den romersk-tyske Ret. Paa Strafferettens Omraade kan som Laan fra kanonisk Ret nævnes Reglen om, at psykisk Meddelagtighed i en Forbydelse straffes lige saa strengt som Gerningsmandshandlingen, de i Injuriesager saa hyppigt forekommende Æres-

erklæringer, Fængselsstraffen, til en vis Grad ogsaa Eresstraffen o. s. fr.

Idet den kanoniske Ret i stort Omfang bygger paa Romerretten, kan mange af de Nydannelser, den gav Anledning til, til Dels føres tilbage til denne. Om en direkte Paavirkning af Romerretten blev der derimod kun sjældnere Tale. Den var ganske vist ikke ukendt her i Landet, hvad der fremgaar af Biskop Knuds Gloser til J. L. og de Haandskrifter af *Corpus juris* og de italienske Juristers Værker, som lejlighedsvis omtales i middelalderlige Testamenter. Men dens Indflydelse ytrede sig dog hovedsagelig kun paa enkelte Omraader, saaledes med Hensyn til Opfattelsen af Kongemagten og af Begrebet Majestætsforbrydelse.

Ved Siden af den Paavirkning, der modtoges fra den kanoniske og den romerske Ret, bliver der for Middelalderens Vedkommende endnu Spørgsmaal om, hvilken Indflydelse de til forskellige Tider stedfindende Berøringer med England, Tyskland og Sverige har haft paa den danske Rets Udvikling. Hvad først England angaar, er det utvivlsomt, at den kirkelige Ordning her hjemme har modtaget Paavirkning fra den angelsaksiske Kirke, men i hvilket Omfang denne har gjort sig gældende ved Siden af den lige saa utvivlsomme tyske Paavirkning, er vanskeligt at afgøre. Derimod stammer Møntvæsenet i hvert Fald i dets endelige Form fra England, og det samme gælder efter nogle Forfatteres Mening om Gildevæsenet og 40 Marks Boden. Efter Vikingetogenes Afslutning ophører den livlige Forbindelse Vest paa, men til Gengæld bliver Forholdet til Tyskland, særlig siden Knud Lavards Tid, saa meget betydningsfuldere. Den tyske Paavirkning vokser i Styrke, jo længere man kommer ned i Middelalderen, og kulminerer i Hansestædernes Glansperiode i det 14. og 15. Aarhundrede. Ikke blot blev der i denne Tid optaget en Mængde nedertyske Retsudtryk, men ogsaa tyske Retsinstitutter og Retssætninger fik Indpas, navnlig i Købstæderne. Det er allerede tidligere omtalt, at Ribe Byret til en vis Grad hviler paa lybsk Ret. Her skal tilføjes, at den senere Form for Bystyret med Borgemestre og Raadmænd sikkert stammer fra Tyskland, hvorfra ogsaa Byskatten, Lavsvæsenet og Reg-

lerne om Byernes Eneret til borgerlig Næring maa antages at være hentede. I øvrigt ytrer den tyske Indflydelse sig indenfor alle Dele af Retssystemet. Fra Strafferettens Omraade kan eksempelvis nævnes Sondringen mellem ærligt og uærligt Drab, Adelens Fejderet, de i stort Omfang praktiserede betingede Domfældelser, der stærkt minder om den tyske Rets »*Richten nach Gnade*«, mange Ejendommeligheder ved Strafuldbyrdelsen, som kan være indførte af de jævnligt anvendte tyske Skarprettiere, fra Processens Omraade Arrest- og Marningsinstitutterne o. s. fr. Heller ikke indenfor Statsretten er det vanskeligt at paavise Spor af tysk Paavirkning, saaledes i Opfattelsen af Kongens retlige Stilling, i Embedsorganisationen, i Gennemførelsen af Stænderadskillelsen og i de enkelte Stænder tillagte Særrettigheder; men disse Ligheder overskygges dog ganske af det i retshistorisk Henseende saa vigtige Faktum, at Danmark i det hele og store holdt sig fri af det feudale System, der ikke blot beherskede de sydligere Staters offentlige Ret, men ogsaa paa mange Maader blev bestemmende for Privatrettens, særlig Tingsrettens, Udvikling. Helt uden Indflydelse paa dansk Ret har det evropæiske Lensvæsen vel ingenlunde været, men bortset fra de i Aarhundredet efter Valdemar Sejrs Død opstaaede Fyrstelen, der senere igen forsvandt med Undtagelse af Sønderjylland, naaede Feudalismen her hjemme aldrig ud over et vist foreløbigt Stadium og fik navnlig ingen Indflydelse paa Formerne for Jordbesiddelse.

I Unionstiden fandt en livlig Vekselvirkning med Sverige Sted, hvilken bl. a. gav sig Udslag i betydningsfulde Nydannelser paa Statsrettens Omraade. Saaledes skyldes vistnok Stændermøderne og den fremtrædende Stilling, Rigsraadet siden Midten af det 15. Aarhundrede kom til at indtage, for en væsentlig Del svensk Paavirkning.

II. Ved Reformationen ophørte den kanoniske Rets Gyldighed her i Landet, den gejstlige Jurisdiktion faldt i det hele bort, og Kirkens Mænd mistede den store Indflydelse, de tidligere havde haft paa Statens Styrelse, navnlig som Medlemmer af Rigsraadet. Kort i Forvejen var endvidere Unionen

med Sverige definitivt sprængt, og Grevens Fejde havde knækket Hanseforbundets Magt i Norden. Endelig styrkede Reformationen Nationalfølelsen og vakte Interessen for Fædrelandets Historie og Sprog til Live. Alle disse Forhold fik den største Betydning for den danske Rets senere Udvikling; thi netop paa denne Tid truedes den af en Fare, der var større end nogen af dem, den tidligere havde været udsat for. Den Reception af Romerretten, som havde fundet Sted i Tyskland i de sidste Aarhundreder af Middelalderen, og som navnlig havde taget Fart siden c. 1450, havde ved Rigs-kammerrettens Oprettelse 1495 faaet Statsmagtens officielle Anerkendelse. Nu bredte Romerretten sig ogsaa i de nordlige Dele af Landet, hvor den tidligere havde haft mindre Betydning, og naaede saaledes omsider de danske Grænser. Som bekendt fortsattes dens Sejrs-gang ikke ind over disse, i hvert Fald naar bortses fra Sønderjylland, og det er heller ikke vanskeligt at paa-pege de Omstændigheder, som var Aarsag dertil. Foruden hvad der nys blev bemærket om Reformationens Betydning i Almindelighed, skal her særlig henvises til, at Danmark aldrig havde hørt til det hellige romerske Rige, og navnlig til, at der bestod en gennemgribende Forskel mellem de to Lande i Henseende til den Maade, hvorpaa Domstolene sammensattes. Naar Romerretten i Tyskland saa hurtigt kom til at øve stor Indflydelse paa Praxis, hidrørte det ikke mindst fra, at de videnskabeligt uddannede Jurister netop omkring Aar 1500 begyndte at trænge ind i Retterne, ikke blot i den ovenfor nævnte Rigs-kammerret, men ogsaa i de Hof- eller Overhofretter, der i den følgende Tid oprettedes indenfor de enkelte Territorier, og ved hvilke man søgte at unddrage sig Apellen til Rigs-kammerretten. Ja, endog i de lavere Retter fortrængtes hyppigst det læge Element af en retslærd Dommer, eller ogsaa blev den Indflydelse, som udøvedes af det, rent nominel ved, at man i alle Tilfælde af blot nogen Betydning indhentede Erklæringer fra Retsfakulteterne eller fra ansætte Doktorer. Helt anderledes stillede Forholdet sig her i Danmark. Underretterne paa Landet beklædtes af Herredsfogder og Birke-dommere, der regelmæssigt savnede al juridisk Fordannelse. Enten var det Bønder, som udnævntes til disse Embeder,

eller ogsaa gik Vejen til dem gennem Stillingerne som Skrivere og Ridefogder hos Lensmændene eller de adelige Godsejere. Dommerne i Byerne toges blandt Byens Borgere og var ligeledes uden lærd Dannelse. Og hvad endelig de overordnede Retter angaar, hvis Personale rekruteredes blandt Adelsstanden, fik den romersk-tyske Jurisprudens heller ikke Indpas i dem. Ganske vist blev det netop i Tiden efter Reformationen Skik at sende de unge Adelsmænd til Udlandet for at studere Retsvidenskab ved fremmede Universiteter, men deres Ophold her var i Reglen ikke langt nok til med den da almindelige Studiemaade at give noget virkeligt Udbytte. Dertil kom, at der stedse efter deres Hjemkomst hengik adskillige Aar, inden de fik Lejlighed til som Dommere at gøre deres Kundskaber frugtbringende, hvorhos det maa erindres, at i hvert Fald Landets højeste Domstol var kollegialt sammensat, saa at der altid indenfor den fandtes Repræsentanter for Traditionen. Rettertings- og Landstingsdommene fra denne Periode er da ogsaa helt igennem frie for ethvert lærd Ræsonnement med Henvisninger til Corpus Juris eller andre romerretlige Skrifter. Selv Benyttelsen af latinske Retstermini er temmelig sjælden i Domme, noget almindeligere derimod i Parternes Indlæg.

Men blev saaledes Adelsens Studierejser i Udlandet uden større Betydning for Indførelsen af den romersk-tyske Ret, gjaldt det samme om det juridiske Studium ved Københavns Universitet. Her doceredes ganske vist kun fremmed Ret, men Studenternes Antal var meget ringe. Adelsmænd lod sig nemlig kun sjældent indskrive der, og borgerlige bød det juridiske Studium ikke mange Chancer. Heller ikke kunde Professorernes Forfattervirksomhed øve nogen Indflydelse, skønt det Stof, der behandledes, næsten udelukkende var romersk og tysk Ret. Lige indtil 1657 fandtes der kun een juridisk Professorplads, hvis Indehaver, der i Reglen var en indkaldt Tysker, blev stærkt overlæst med diplomatiske og andre Hverv og derfor kun kunde ofre liden Tid paa juridisk Forfattervirksomhed. Litteraturen er da ogsaa meget sparsom og indskrænker sig i Virkeligheden til nogle faa Samlinger af Theses, bestemte til at danne Grundlaget for Disputatser.

Endelig fik vort Universitets responderende Virksomhed aldrig et saadant Omfang som de tyske Universiteters, men gik som oftest kun ud paa at afgøre, om ikke den mosaiske Ret krævede en vis Besvarelse af et foreliggende Retsspørgsmaal. Paa den anden Side udtoidedes der en ikke ringe Virksomhed paa den nationale Rets Omraade. De gamle Love blev stadig afskrevne og gentagne Gange udgivne i Trykken, J. L. endda i en moderniseret Form. Lovgivningen skød en Mængde nye og kraftige Skud, og heller ikke den videnskabelige Bearbejdelse af Lovstoffet laa ganske brak, hvor ringe Resultaterne end var, maalte med Nutidens Maalestok (jvf. S. 6).

De i det foregaaende berørte Forhold bevirkede ikke blot, at Romerretten ikke blev reciperet her i Landet, men havde overhovedet til Følge, at Retsudviklingen i Tiden mellem Reformationen og Danske Lov var i højere Grad national end i den sidste Del af Middelalderen. Dog spores der naturligvis fremmed Indflydelse paa mange Punkter, først og fremmest i den nye Kirkeordning og i alle de dermed sammenhængende Forhold, men ogsaa i andre Dele af Retssystemet. Den danske Adels store Gæld i Holsten blev saaledes ikke uden Betydning for forskellige Nydannelser paa Obligationsrettens Omraade. Ligesaa kom i denne Periode Protokollationsvæsenet, der blev af Vigtighed for Tingsrettens Udvikling, til os fra de nordtyske Byer. Endelig kan mindes om Hekseforfølgelserne og den med disse forbundne Anvendelse af Tortur.

En særegen Betydning fik i det 16. og 17. Aarhundrede den mosaiske Ret eller »Guds Lov«, som den ogsaa kaldtes, men da Virkningerne heraf særlig ytrede sig indenfor Strafferetten, skal den nærmere Omtale af dette Forhold opsættes til et senere Sted.

I denne Sammenhæng kan endnu erindres, at lige saa lidt som man tog i Betænkning af dømme efter indenlandske Love paa Steder, hvor de strengt taget ingen Gyldighed havde, f. Eks. efter J. L. i Sjælland og Skaane, lige saa lidt var man i paakommende Tilfælde bange for at tage sin Tilflugt til fremmed Ret. Dette skete ganske vist meget sjældent, men der foreligger dog nogle enkelte Domme, som indeholder klare Eksempler derpaa, saaledes en Rettertingsdom fra 1537,

der dømmer en Kvinde til at druknes for Hor i Henhold til »Kejserloven«, hvorved der rimeligvis er sigtet til Karl V's *Peinliche Halsgerichtsordnung* (Carolina) af 1532, og en Dom af Sjællands Landsting fra 15. Nov. 1676, der anvender Baalstraf for Omgængelse imod Naturen i Henhold til fremmede »verdslige Love og Statuter«, øjensynligt den lige nævnte Carolina Art. 116. Ligeledes paaberaabte man sig til Støtte for Skoledisciplines Unddragelse fra de almindelige Domstoles Jurisdiktion Frederik Barbarossas Konstitution for Skolarerne ved de italienske Universiteter af 1158. Men alt saadant hørte som sagt til Undtagelserne, og i Løbet af det 17. Aarhundrede synes den Opfattelse efterhaanden at være trængt igennem, at det kun var den danske Ret, som danske Domstole skulde tage Hensyn til.

Litteratur: Schlegel, *Juridisk Encyklopædie* 1825. — Kolderup-Rosenvinge, *Retshistorie* I, 40. — Larsen, *Saml. Skr.* I-1, 280-81. — C. Juel, Om fremmede Loves Indflydelse paa Retsudviklingen i Sønderjylland indtil Midten af det 13. Aarh. (*Slesvigske Provindsialetterretninger* I, 231-58, 365-82, II, 120-144, 439-58, III, 380-443). — Matzen, *Retskilder* 39 flg. og *Offentl. Ret* III, 32 flg. — Aubert, *De norske Retskilder og deres Anvendelse* I, 135 flg. — Johs. Steenstrup, *Danelag* (Normannerne IV, 1882). — Ellen Jørgensen, *Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling 1908* (*Vidensk. Selsk. Skr. hist.-phil. Afd. VII-1*). — Kolderup-Rosenvinge, *Bemærkninger om den kanoniske Rets Anvendelse i Danmark* (*Kirkehist.-Saml.* I, 1 flg.). — C. Paludan-Müller, *Om Romerrettens Anvendelse i Danmark efter Valdemar den andens Tid* (*Oversigt over Vidensk. Selskabs Forhandl.* 1867, 53 flg.). — Holberg, *Dansk Rigslovgivning* 47-83. — Samme, *Kirke og Len*. — Erslev, *Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen* (*Hist. Tidsskr.* VII-2, 247 flg.). — H. F. Rørdam, *Københavns Universitets Historie 1537-1621* I-IV, 1868-77. — Matzen, *Københavns Universitets Retshistorie* I-II, 1879. Jfr. endvidere Litteraturen vedrørende J. L.